

*Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова
Творче об'єднання «Нова парадигма»*

НОВА

ПАРАДИГМА

- *Філософія*
- *Політологія*
- *Соціологія*

ВИПУСК 128

Київ
Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова
2015

УДК 06

ББК 95

Н 72

**Фахове видання з філософських наук, політології та соціології
затверджено Постановою Президії ВАК України
(протокол № 1-05/1 від 10 лютого 2010 р.)**

Свідчення про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія КВ № 8429 від 11 лютого 2004 р.

*Друкуються за рішенням Вченої ради НПУ імені М. П. Драгоманова
(протокол № 8 від 7 квітня 2015 р.)*

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

- В. П. Бех** доктор філософських наук, професор (**головний редактор**);
Ю. В. Бех доктор філософських наук, професор (**відповідальний секретар**);
І. В. Григоренко кандидат філологічних наук, доцент (**секретар-координатор, літературний редактор**);
- Філософія**
- В. П. Андрущенко** доктор філософських наук, професор, член-кореспондент НАН України;
В. М. Вашкевич доктор філософських наук, професор;
А. І. Зеленков доктор філософських наук, професор (Республіка Білорусь, м. Мінськ);
Н. І. Мозгова доктор філософських наук, професор;
В. І. Муляр доктор філософських наук, професор;
І. М. Преоборська доктор філософських наук, професор;
Т. В. Розова доктор філософських наук, професор;
- Соціологія**
- В. Б. Свух** доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАН України;
О. М. Дікова-Фаворська доктор соціологічних наук, професор;
М. І. Михальченко доктор філософських наук, професор, член-кореспондент НАН України;
Моріц Гуццінгер доктор філософії, професор (Федеративна Республіка Німеччина, м. Франкфурт-на-Майні);
Н. Б. Отрешко доктор соціологічних наук, професор;
Ю. В. Романенко доктор соціологічних наук, професор;
А. О. Ручка доктор філософських наук, професор;
Ю. І. Яковенко доктор соціологічних наук, професор;
- Політологія**
- Б. І. Андрушин** доктор історичних наук, професор;
О. В. Бабкіна доктор політичних наук, професор;
І. М. Варзар доктор політичних наук, професор;
К. О. Ващенко доктор політичних наук, професор;
В. П. Горбатенко доктор політичних наук, професор;
М. А. Дмитренко доктор політичних наук, професор;
Г. І. Зеленько доктор політичних наук, професор;
М. П. Медведєва доктор політичних наук, професор (Російська Федерація, м. Москва);
С. О. Телешун доктор політичних наук, професор.

Н 72

Нова парадигма: [журнал наукових праць] / голов. ред. В. П. Бех.;
Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова; творче об'єднання «Нова парадигма». – К.: Вид-во
НПУ імені М. П. Драгоманова, 2015. – Вип. 128. – 233 с.

Концепція журналу базується на багатоплановому науковому та філософському висвітленні актуальних проблем інформаційної цивілізації, що формується. Основні рубрики охоплюють галузі соціальної педагогіки, психології, соціології, політології, філософії та культурології.

Видання розраховане на вчених гуманітарного напрямку, аспірантів та докторантів, студентів і здобувачів.

**УДК 06
ББК 95**

© Редакційна колегія, 2015
© Автори статей, 2015
© Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова, 2015

ФІЛОСОФІЯ

Попович М.

КУЛЬТУРНІ ЗАСАДИ ЦИВІЛІЗАЦІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

У статті здійснено аналіз культурних засад цивілізаційної ідентичності. Виявлено переваги і недоліки трьох основних підходів до визначення цивілізаційної ідентичності – конструктивістського, есенціалістського та герменевтичного. Обґрунтована важливість залучення елементів концепту «колективна ідентичність» для дослідження цивілізаційної ідентичності.

Ключові слова: цивілізаційна ідентичність, цивілізація, колективна ідентичність, конструктивізм, есенціалізм, герменевтика.

Цивілізаційна ідентичність зазнала останні десятиліття багатьох, і не завжди виправданих, інтерпретацій. Причиною цього нерідко є намагання використати це поняття в кон'юнктурно політичних цілях – навіть враховуючи працю С. Гантінгтона. Особливо відчутні такі інтервенції політики в науку в нинішніх реаліях суперечок за європейську, євразійську ідентичність чи навіть ідентичність «руського мира». На нашу думку, це поняття може зберігати свою наукову чіткість лише за умови його визначення на власне культурних засадах. Дослідження цивілізаційної ідентичності проводяться нині в різних контекстах, починаючи від глобальних економічних питань і завершуючи теологічними дебатами, а також у різних ракурсах, підчас несподіваних – аж до війни з тероризмом [18]. У сучасному світі цивілізаційна ідентичність відіграє дедалі більш суттєву роль, стає важливим фактором самоідентифікації людини. Ця тема актуалізується тоді, коли необхідно осмислити якусь глобальну подію, коли важливо осягнути ті спільні та відмінні риси представників різних або навіть одного й того ж суспільства, що ведуть до виникнення конфліктів чи до їхнього вирішення.

Соціальна ідентичність – це кінцевий результат процесу соціальних ідентифікацій, самовизначення та самоототожнення індивіда. У цілому така ідентифікація пов'язана, передусім, з головними для певного суспільства соціальними інститутами, і руйнація останніх тягне за собою втрату сенсу життя, дезорієнтацію та деідентифікацію членів цього суспільства. Основними критеріями соціальної ідентичності виступають: відокремлення себе однією соціальною спільнотою від іншої та проведення кордонів між ними; відчуття належності індивідів до певної спільноти, що базується на спільному минулому, опирається на спільне сучасне та прагне до спільного майбутнього. В основі цього відчуття лежить сформована схожість світоглядів, цінностей, традицій та стилю життя. Це відчуття формується за порівняння «свого» та «чужого», і це «чуже» впливає на більш чітке усвідомлення власного.

Люди ідентифікують себе, користуючись поняттями «походження», «релігія», «мова», «історія», «цінності», «звичаї» та «суспільні інститути». Вони ідентифікують себе з культурними групами: племенами, етнічними групами, релігійними спільнотами, націями і цивілізаціями, на найширшому рівні ідентифікації. Критерії розмежування етнічної, національної та цивілізаційної ідентичності були досліджені зокрема Н. Бутенко [3]. Гантінгтон так визначав цивілізацію: вона є найвищою культурною цілісністю і являє собою найвищу культурну спільність людей, найширший рівень культурної ідентифікації, крім хіба що того, який відрізняє людину від інших біологічних видів [15, 29].

Втім, цивілізаційна ідентичність індивіда – це скоріше «пасивна» ідентичність, яка більшу частину часу не усвідомлюється та не актуалізується в побуті, залишаючись у латентному стані. Якщо в побуті індивід ідентифікує себе за статевою, професійною чи іншими ознаками («активна» ідентичність), то питання про цивілізаційну ідентичність виникає тоді, коли виникає необхідність осмислення власного місця, а також місця своєї спільноти, країни у цивілізаційному розмаїтті світу [7]. Цивілізація так була охарактеризована С. Гантінгтоном: «Вона – це найбільші «ми», всередині яких ми відчуваємо себе у культурному плані як дома і відрізняємо себе від усіх інших» [15, 439].

Але соціальна ідентичність – це не лише індивідуальна самоідентичність, вона включає в себе ще й ідентичність спільноти, яка існує понад індивідів, які її складають, і яка може бути спроектована на ідентичність усіх індивідів, які входять у цю цивілізаційну спільноту чи зараховують себе до неї. Такі цивілізаційні

спільноти не тотожні усій цивілізації, але уся цивілізація, врешті-решт, складається з великої кількості соціальних спільнот, які себе ідентифікують саме за певною цивілізаційною ознакою – хоча, можливо, і дещо відмінно кожного разу. Загальна для них усіх цивілізаційна ідентичність може мати швидше сакральний характер, оскільки «сене себе» має духовну основу, яку створило суспільство. Така спільнота не просто є носієм певної ідентичності, але й має здатність її відтворювати – у різний спосіб і різними шляхами.

За свідченням Н. Кузьменко та О. Демченко, «поняття цивілізаційної ідентичності є доволі складним і до сих пір подекуди дискусійним» [10, 12]. У розрізі визначення методології їхнього наукового дослідження цивілізаційні ідентичності, на думку І.В. Кондакова, являють собою значну проблему [9]. Для наших потреб достатньо звернутися до дефініцій цивілізаційної ідентичності, що були наведені в працях В. Бурькова і О. Поддашкіної.

Так, згідно з Бурьковим, цивілізаційна ідентичність може бути визначена як самоотожднення індивідів, груп, етносів, конфесій на основі певної соціокультурної узагальненості – відповідно, цивілізаційна ідентичність є свідченням набуття високого рівня самоідентифікації [2]. За свідченням Н. Бутенко, поняття «цивілізаційна ідентичність» описує сукупність стрижньових системоутворюючих елементів, які структурують ціле та визначають самототожність цивілізації [3, 33]. Як зауважують Н. Кузьменко та О. Демченко, «зазвичай, цивілізаційна ідентичність є наслідком процесу саморефлексії нації, результатом якого є співставлення та (або) порівняння себе з іншими націями, визнання себе нацією з характерними ознаками (константними або варіативними)» [10, 12].

Тобто ще більш загостреним на індивіді визначенням цивілізаційної ідентичності є наступне: цивілізаційна ідентичність – це сукупність уявлень людини щодо своєї належності до тієї чи іншої культурно-цивілізаційної спільноти, яка спирається на певні цінності та на відповідні соціальні інститути і відносини [14].

Н. Кузьменко та О. Демченко вважають, що «не слід абсолютизувати чи переоцінювати значення інтегруючої ролі національної та цивілізаційної ідентичності. На жаль, світова історія свідчить, що цивілізаційна ідентичність не в змозі попередити конфлікти, джерелом яких є національні, племенні чи обшинні ідентичності, а її об'єднавча роль, як і роль національної ідентичності, часто була перекреслена дезінтегруючим впливом класових, соціальних, етнічних, кланових, конфесійних та інших ідентичностей, хоча нині їхнє мобілізаційне значення помітно послаблене» [10, 12].

На думку багатьох дослідників, до якої долучаємося і ми, нині відбувається зниження ролі традиційних культурних ресурсів, великих наративів і національної держави, як способів створення ідентичності [4; 9; 13].

За свідченням Н. Бутенко, «І.В. Кондаков у структурі цивілізаційної ідентичності виділяє три компоненти: менталітет, локалітет та глобалітет. Менталітет ґрунтується на ціннісно-смысловій своєрідності цивілізації, локалітет – на здатності власними (етнічними, соціальними, релігійними, художньо-естетичними) засобами репрезентувати світову культуру у своєму контексті, глобалітет вказує на вклад локальної цивілізації у загальну культуру. Автор зазначає, що ці три модуси є складовими одного явища, вони тісно взаємопов'язані, але не співпадають. Не у кожній цивілізації можуть бути наявними всі три модуси, у певних, наприклад, у таких, що знаходяться на первісній стадії, може бути відсутній глобалітет. Саме взаємодія цих трьох модусів в історії кожної світової цивілізації, на думку Кондакова, породжує динаміку її цивілізаційної ідентичності, яка виражається в циклічності соціокультурних процесів та зміні векторів їх направленості» [3, 34].

Важливим внеском Кондакова, за свідченням Н. Бутенко, яке ми підтверджуємо, є акцент на ціннісних засадах цивілізаційної ідентичності: «...в основі всіх трьох модусів лежить ціннісно-смысловий компонент, який знаходиться на різних рівнях, що можуть бути зафіксовані в цивілізаційній свідомості, яку ми виділяємо як одну з основ цивілізаційної ідентичності. Феномен цивілізаційної свідомості являє собою особливе духовне формоутворення, у якому можна знайти соціально-психологічний план історичного процесу. Формування цивілізаційної самосвідомості відбувається на основі змішування світоглядних архетипів самосвідомості етносів та націй, які входять до цивілізації, релігії та державної ідеології, що склалася внаслідок спільного політичного та територіального устрою, тобто наявності єдиної держави. У рамках кожної цивілізації формується універсальна система соціокультурних комунікацій. Вона твориться інтелігенцією, елітою, теоретиками і стає ланкою, яка поєднує етнічну та національну самосвідомість з цивілізаційною самосвідомістю» [3, 34-35]. Цивілізаційну ідентичність важко охарактеризувати, але Кондаков припускає, що в її основі лежить цивілізаційна самосвідомість, яка являє собою комплекс певних духовних цінностей та ідей, які формувалися протягом століть спільного існування націй та етносів, які проживали на одній території та були об'єднані єдиним політичним устроєм та релігією [8].

Можна виокремити три основних підходи до тлумачення цивілізаційної ідентичності: конструктивістський, есенціалістський та герменевтичний.

У рамках конструктивістського підходу ми тлумачимо цивілізаційні ідентичності як такі дискурсивні конструкти суб'єктів-особистостей, які не мають фіксованого значення та залежать від контексту. Це відповідає розумінню цивілізації як «уявної спільноти». Такий підхід передбачає наявність декількох наративів, які конкурують між собою, постійно ставлячи особистість у ситуацію вибору між ними. У рамках есенціалістського підходу цивілізаційна ідентичність виникає «природним чином» – це те, чим володіють усі особистості та соціальні групи, усвідомлюють вони це чи ні. Такою ідентичністю володіють якраз переважно несвідомо [12]. Сучасні американські дослідники Мартін Гол та Патрік Тадеус Джексон вважають, що в межах цивілізаційного підходу аналіз міжнародних відносин у світі є більш плідним з позицій послідовно анти-есенціалістського підходу [18], що нібито має автоматично приводити нас до конструктивізму.

Однак більш виваженою видається позиція, яка дає можливість об'єднати ці два підходи в єдиний, який буде розглядати будь-яку ідентичність водночас і як «природну» (культурну), єдину та стабільну, і як «штучну» (конструктивістську), яка може змінюватися. Культурна ідентичність формується внаслідок культурної соціалізації, і процес має несвідомий характер, а «штучна» ідентичність має свідомий характер і є результатом усвідомленого вибору соціально значимих референтів. При цьому такий підхід повинен не просто утримувати ці дві складові, але й враховувати їх взаємодію між собою.

Одну версію такого підходу пропонує В. Лекторський і називає її «конструктивний реалізм». А. Лубський так характеризує цей підхід: «В рамках конструктивного реалізму цивілізаційні ідентичності відносять до «ми-ідентичностей», або колективних ідентичностей. Ці ідентичності можуть формуватися на різних засадах. Так, на культурних основах формуються колективні ідентичності, приналежність яких до певних членів певних груп не стільки усвідомлюється, скільки відчувається. Це – різного роду етнічні та релігійні ідентичності, об'єднані ідеєю спільного «грунту та крові», культурною чи історичною долею» [12, 50]. Сам Лекторський акцентує увагу на тому, що колективні ідентичності, насамперед, формуються на розрізненні «свій-чужий», тому в їхній структурі можна виокремити три взаємопов'язані складові: визначення «ми» («свої»), визначення «вони» («чужі») та визначення меж між «ми» та «вони». Образи «ми»

та «вони» не можуть існувати один без одного, але в певних випадках на перший план виходить «ми», а в інших «ми» стає вторинним та конструюється на основі уявлень «вони» [11]. Цивілізаційні ідентичності належать до «ми-ідентичностей», але вони є «уявними» колективними ідентичностями. Вони є «уявними» не тому, що не існують у соціальній реальності, а тому, що вони виступають наслідком колективної уяви і являють собою особливого роду опредметнені абстрактні сутності [12, 50].

Наслідком цього є те, що світ абстрактних понять створює особливу соціальну реальність – репрезентативну соціальну реальність. І це не просто інтелектуальні схеми, якими люди користуються при роздумах про соціальну реальність. Це скоріше ті засоби, завдяки яким вони уявляють власне існування в соціумі, свої взаємовідносини з іншими людьми, очікування та глибинні нормативні ідеї та образи.

Як твердить А. Лубський, така уявна соціальна реальність – це символічний простір, який семантизує зовнішній соціальний світ та видає образи колективного несвідомого за структури колективного свідомого, тобто видає ірраціональне за раціональне. Як наслідок, уявна соціальна реальність починає заміщувати соціальну дійсність. Тому уявні соціальні реальності грають велику роль у процесі соціальних взаємодій та формуванні колективних, особливо цивілізаційних, ідентичностей. Отже, можна розглядати цивілізаційну ідентичність як наративну ідентичність, в основі якої лежать образи «ми», створену колективною уявою на основі переінтерпретації картини світу з погляду цивілізаційних уявлень як дискурсивних конструктів [12, 51].

Тому цивілізаційні ідентичності є наслідком інформаційного впливу (конструктивістські зусилля) та культурної актуалізації (есенціалістські передумови). Через це цивілізаційні ідентичності виступають, з одного боку, проєкціями усвідомлених уявлень індивіда, який розглядає себе в комунікативному просторі певної групи «ми», про свою цивілізаційну приналежність, а з іншого – проєкцією неусвідомлених культурних архетипів чи культурних кодів. Акцент зміщується з метафізичної ідеї колективного автора до процесів становлення колективностей. Розділяти певну колективну ідентичність – це означає не тільки брати участь в її формуванні, але й «підпорядковуватися» її нормативним приписам, які приймаються як об'єктивний факт.

Всі ці синтези, втім, мають дещо штучний з філософського погляду характер – хіба ж звичайна людина зводить разом свідоме і

несвідоме? Вона просто живе! Тому ми вважаємо більш плідною та елегантною версію поєднання есенціалізму та конструктивізму у філософській герменевтиці Г.-І. Гадамера [5], у якій традиція і мова передусім здійснюють такі синтети. Інша справа, що таку герменевтику дійсно варто підсилити теорією колективної дії.

Отже, цивілізаційна ідентичність – це наслідок ототожнення суб'єктів (і колективних, і індивідуальних) з тією чи іншою цивілізаційною спільністю, представником якої є цей суб'єкт. Зазвичай, цивілізаційна ідентичність практично не усвідомлюється людьми в їхньому побуті. Вона активізується тоді, коли суб'єкти зустрічають представників інших цивілізацій чи коли виникає необхідність осмислення цивілізаційної ролі та місії власної країни.

Важливою рисою, характерною для цивілізацій, є їхній більш абстрактний та раціональний рівень. Як вважає В. Хачатурян, цивілізаційна ідентичність є менше «емоційно зарядженою» в порівнянні з іншими, наприклад, етнічними ідентичностями, які ґрунтуються на «землі та крові» [16, 224]. Для правильного розуміння цієї її особливості ми можемо використати поняття Б. Андерсона «уявна спільнота». Сам Андерсон у своїй праці «Уявні спільноти: роздуми про витоки та поширення націоналізму» використовує цей термін для визначення «націй». Уявна спільнота відрізняється від реальної спільноти, тому що вона не може бути заснованою на щоденному особистому спілкуванні її учасників. Замість цього вони утримують у свідомості певний ментальний образ своєї подібності. Згідно з Андерсоном, нація є уявною, оскільки «члени навіть найменшої нації ніколи не будуть знати більшість своїх співбратів по нації, зустрічатися з ними і навіть чути про них, у той час як в розумі кожного з них живе образ їх спільності» [1].

В. Хачатурян твердить, що термін «уявна спільнота» більшою мірою підходить до поняття цивілізації, яка являє собою цю саму «уявну спільноту», у якій опосередкована комунікація домінує над особистісною, і реальна, «природна» спільність (етнічна, територіальна, релігійна тощо) замінюється винайденою, яка існує настільки, наскільки у свідомості її представників живе образ цієї спільноти [16, 226]. Подібна ідея стає справедливою вже для будь-яких спільнот, які вийшли за межі первинних етнічних груп і які потребують цієї ідентичності для стабілізації свого життя. Подібні інтеграційні дискурси ідентичності творяться інтелектуальними елітами.

Але тут варто розуміти, що цивілізації – це не просто конструкти, створені інтелектуалами. Їхнє формування відбувається незалежно від

дискурсивної діяльності з цього приводу. Як зазначає І.Іонов, і цивілізаційна свідомість, і цивілізаційна ідентичність почали формуватися задовго до зародження локальних цивілізацій. Для прикладу можна взяти хоча б грецьке протиставлення своєї «високої» культури «низькій» культурі варварів. Це було не стільки етнічне протиставлення, скільки протиставлення культурне. Подібну цивілізаційну свідомість ми могли спостерігати в універсальній ідеї Pax Romana і в пізніших ідеях Pax Christiana [6].

Спроба визначити цивілізацію всередині певної цивілізаційної спільноти свідчить про доволі зрілий рівень цієї спільноти, яка усвідомлює себе у світі, виявляє свою самобутність, відрізняє себе від інших цивілізацій, а також шукає свою роль та місце у всесвітньому цивілізаційному процесі. Таке «самовизначення» завжди має міфологічний характер з наявними у ньому перебільшеннями.

Поява теорії локальних цивілізацій призвела до зміни тлумачення цивілізаційної ідентичності як особливої форми ідентичності, яка відрізняється від етнічної, конфесійної чи національної. І наукова рефлексія відіграла тут велику роль, зробивши цивілізаційну ідентичність об'єктом свідомого моделювання та коригування. Сама по собі теорія локальних цивілізацій не призвела до виокремлення цивілізаційної ідентичності, яка спочатку ототожнювалася з етнічною, конфесійною та національною ідентичностями. І навіть у наш час такі ототожнення не зникли і є важливою рисою цивілізаційної ідентичності.

Аналіз В. Хачатурян показує, що сама проблема атрибутивних ознак цивілізаційної свідомості та цивілізаційної ідентичності все ще є предметом дискусій. Насамперед це пов'язано з відсутністю усталеного розуміння поняття «цивілізація», рівно як і чітких критеріїв виокремлення локальних цивілізацій. Це призводить до того, що на статус локальної цивілізації може водночас претендувати етнічна меншість, національна держава та група національних держав. У такому випадку цивілізаційна ідентичність справді може ототожнюватися з етнічною, конфесійною чи національною складовою. Але таке роздрібнення призводить до того, що поняття «локальна цивілізація» та «цивілізаційна ідентичність» втрачають будь-які межі та гносеологічну цінність. Ця проблема теж все ще є дискусивною [16, 230].

Хоча можна стверджувати, що існували і існують цивілізації з високим рівнем гомогенності культури та етнічного складу (Японія), але динаміка суспільних систем цивілізацій тяжіє до збільшення своїх структурних одиниць (підсистем), тобто рухається від менших

локальних цивілізацій до більших та різноманітніших регіональних макрооб'єднань (цивілізаційних блоків). Ця тенденція почала розвиватися завдяки територіальній експансії держав та появі імперій, а також завдяки розповсюдженню релігій спасіння, що призвело до виникнення великих цивілізаційних регіонів (ісламський, конфуціанський, західнохристиянський тощо), які були об'єднані відносно спільністю релігійно-моральних норм та відповідних їм соціально-політичним інститутам. Таке розширення неминуче вело до посилення внутрішньої гетерогенності. Для таких великих та вельми неоднорідних утворень, межі яких були мінливими, цивілізаційна ідентичність вже не співпадала повністю з ідентичністю етнічною, національною і навіть конфесійною (менш розвинені релігії, зазвичай, не заборонялися). Так, традиційна конфуціанська цивілізація формувалася під впливом конфуціанства, даосизму та буддизму, а індуїстська – індуїзму, буддизму та ісламу [17].

Здається логічним припустити, що всі сучасні цивілізації є конгломератами локальних цивілізацій, великими регіональними макроспільнотами – надетнічними, наднаціональними та наддержавними. Більшість з них є ще й надконфесійними, але це нехарактерно для ісламської цивілізації. Оскільки тенденція до розширення цивілізацій ще не минула, то можна передбачити, що в подальшому будуть створені ще більші об'єднання цивілізацій. Прикладом цього є Європейський Союз, який являє собою наднаціональне утворення з власною валютою, інститутами, системою управління та системою безпеки. При цьому він об'єднує як колишні «Великі» нації, так і менші народи, як католицькі країни, так і православні і навіть мусульманські. В умовах такого посилення гетерогенності цивілізацій, вони більш за все являють собою «уявні спільноти», а тому з необхідністю потребують нових «міфів», що могли б інтегрувати та стабілізувати, створюючи символи складної цілісності, які б включали в себе різні етноси, конфесії та держави.

Для того, щоби цивілізації не перетворилися остаточно на «уявні конструкти», варто все ж не нехтувати громіздкою і нелегкою справою здійснення герменевтичних досліджень цивілізацій. І тоді не політики чи історики, а самі цивілізації подадуть свій голос «за» чи «проти» встановлення тієї чи іншої ідентичності. Як не сумно іноді, але для цього необхідна жива традиція – навіть якщо її доводиться реанімувати, як робили засновники сучасної єврейської держави. Без такої традиції усі наукові і політичні дискусії не мають не лише сенсу, але і суттєвих соціальних впливів.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Андерсон Б.* Уявлені спільноти. Міркування щодо походження й поширення націоналізму / [пер. з англ. В. Морозова]. – 2 вид., перероб. – К. : Критика, 2001. – 272 с.
2. *Бурьков В.* Некоторые аспекты культурно-цивилизационной идентичности [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://summorum.ru/nauchnyj-forum/elektronnyj-sbornik-nauchnykh-trudov/41-nauchnyj-forum/stati/obshchestvenno-gumanitarnye-nauki/kulturologiya/122-nekotorye-aspekty-kulturno-tsivilizatsionnoj-identichnosti>.
3. *Бутенко Н. А.* К проблеме критериев разграничения этнической, национальной и цивилизационной идентичности // Социосфера. – 2014. – №1. – С. 30-35.
4. *Вакулова Т.* Політична ідентифікація українців : цивілізаційний вимір // Вісник СевНТУ: Політологія. – 2009. – Вип. 100. – С. 152-156.
5. *Гадамер Г.-Г.* Истина і метод: в 2 т. – К. : Юніверс, 2000. – Т.1: Истина і метод. Герменевтика I: Основы философской герменевтики [пер. з нім. О. Мокровольського ; ред. С. Жолоб]. – 2000. – 464 с.
6. *Ионов И. Н.* Теория цивилизаций от античности до конца XIX века. /И.Н. Ионов, В.М. Хачатурян. – СПб., 2002. – С. 18-55.
7. *Катаева О. В.* Цивилизационная идентичность: к постановке проблемы // Философские проблемы культуры XXI века. – М. : Рема, 2008. – 340 с.
8. *Кондаков И. В.* Цивилизационная идентичность в переходную эпоху: культурологический, социологический и искусствоведческий аспекты / И.В. Кондаков, К.Б. Соколов, Н.А. Хренов. – М. : Прогресс-Традиция, 2011. – С. 105-115.
9. *Кудря І.* Концептуальні підходи до розуміння ідентичності в інформаційному суспільстві // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія : Культурологія. – 2010. – Вип. 6. – С. 116–127.
10. *Кузьменко Н. І.* Постмодерний університет і цивілізаційна ідентичність: ціннісний аспект / Н.І. Кузьменко, О.О. Демченко // Вісник НТУУ «КПШ». Філософія. Психологія Педагогіка. – 2014. – Вип. 3. – С. 10-19.
11. *Лекторский В. А.* Реализм, антиреализм, конструктивизм и конструктивный реализм в современной эпистемологии и науке // Интеллектуальная Россия. – М. : Канон+, РООИ «Реабилитация», 2009. – С. 5-40.
12. *Лубский А. В.* Цивилизационная идентичность: методологический конструкт интердисциплинарных научных исследований // Вестник Российской Академии естественных наук. – 2013. – № 3. – С. 49-53.
13. *Назарчук А. В.* Сетевое общество и его философское осмысление // Вопросы философии. – 2008. – № 7. – С. 61–75.

14. Поддашкина О. А. Трансформация цивилизационной идентичности в условиях глобальных изменений современного мира // Вісн. Харк. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна (Теорія культури і філософія науки). – 2011. – Вип. 45 (980). – С. 70-76.
15. Хантингтон С. Кто мы? Вызовы американской национальной идентичности / [пер. с англ. А. Башкирова]. – М. : АСТ : АСТ МОСКВА, 2008. – 635 с.
16. Хачатурян В. М. Человек в пространстве цивилизаций: проблема цивилизационной идентичности // Вопросы социальной теории. – 2010. – Т. IV. – С. 218-240.
17. Чайлд Г. У истоков европейской цивилизации / [пер. с англ.]. – М. : Изд-во иностранной литературы, 1952. – 466 с.
18. Civilizational identity: The Production and Reproduction of «Civilizations» in International Relations /Ed. by M. Hall, P.T. Jackson. – N.-Y. : Palgrave Macmillan, 2007. – 242 p.

Попович Н. Д. Культурные основания цивилизационной идентичности.

В статье осуществлен анализ культурных основ цивилизационной идентичности. Выявлены преимущества и недостатки трех основных подходов к определению цивилизационной идентичности – конструктивистского, эссенциалистского и герменевтического. Обоснована важность привлечения элементов концепта «коллективная идентичность» для исследования цивилизационной идентичности.

Ключевые слова: цивилизационная идентичность, цивилизация, коллективная идентичность, конструктивизм, эссенциализм, герменевтика.

Popovych M. D. The cultural foundations of civilizational identity.

The article analyzes the cultural foundations of civilization identity. There were revealed the advantages and disadvantages of the three main approaches to the definition of civilizational identity – constructivist, essentialist and hermeneutic. It is argued the importance of engaging elements of the concept of "collective identity" for the study of civilizational identity.

Keywords: civilizational identity, civilization, collective identity, constructivism, essentialism, hermeneutics.

АКСІОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ КУЛЬТУРИ ЖИТТЄТВОРЧОСТІ ОСОБИСТОСТІ

У статті зроблено аналіз базових цінностей особистості, а саме: когнітивних, етичних і естетичних, ідеалів, переконань. Стверджується, що базові цінності, з одного боку, є фундаментом, на якому вибудовується духовна сила особистості, а з іншого – саме завдяки духовній енергії людина здатна усвідомлено формувати особистісну аксіологічну цілісність. Підкреслено, що головною ознакою людини як особистості є духовність як здатність цілісного світовідчуття, світосприйняття, світорозуміння і світоперетворення на основі базових цінностей. Доведено, що життєтворчість, яка ґрунтується на світоглядних цінностях і переконаннях, дозволяє людині перетворюватися на особистість, яка є духовним ядром людської життєдіяльності.

Ключові слова: цінності, когнітивні цінності, етичні цінності, естетичні цінності, ідеали, переконання, культура життєтворчості особистості, виховання, ціннісні орієнтації, активна життєва позиція, формування особистості, духовність, світоперетворення, самоідентифікація, самоактуалізація.

Сучасну ситуацію в Україні можна охарактеризувати як трагічну для більшості людей з погляду економічних і соціокультурних умов існування. Однак системною кризою є криза духовна. Це відчуття величезної кількості людей безглуздості того життя, що вони ведуть. Життя ускладнене тим, що в ньому важко знайти позитивний зміст через руйнування старих і дискредитації «нових» цінностей.

Духовна криза особистості – це втрата сенсу життя. Гострота вічних питань не залежить від віку, однак для молодих людей їхня невіршеність найчастіше призводить до глибокої психологічної кризи особистості.

Життєтворчою основою духовного світу людини є її ціннісно-орієнтаційні спрямування та волевиявлення. Саме рефлексивне самоусвідомлення фундаментальних цінностей особистості перетворює людину з об'єкта, якому нав'язуються світоглядні і суспільні норми та цінності, на суб'єкт життєтворчості, який здатен, звільняючи творчу і вольову енергію, визначати глибинні мотивації та спонування як своїх мисленнево-чуттєвих, так і діяльно-практичних проявів.

Тому метою статті є визначення і структуризація базових особистісних цінностей, що є необхідною умовою життєтворчості, в

якій людина проявляє свої духовні здатності до світоперетворення, самоідентифікації і самоактуалізації.

До аналізу базових особистісних цінностей у науковому світі зверталася ціла плеяда вітчизняних і зарубіжних учених. Важливими для аналізу цієї проблеми є праці М. Бердяєва, С. Булгакова, М. Гайдеггера, С. Франка, Е. Фромма, К. Ясперса, а також дослідження І. Беха, І. Ільїна, К. Островського, Т. Титаренка та ін.

Соціалізація особистості як один з елементів життєтворчості включає засвоєння соціального досвіду та її соціальну активність на основі світоглядно-ціннісного перетворення досвіду. У цьому сенсі соціалізація збігається з розвитком особистості.

Ідеали, норми, засоби і цілі, що постають як базові цінності особистості, утворюють систему її ціннісних орієнтацій, стрижень її свідомості і є імпульсом її дій та вчинків. Найважливішим моментом соціалізації є самоактуалізація особистості.

Існують різні способи і принципи класифікації та ієрархії цінностей. Можна виокремити цінності-цілі або вищі (абсолютні) цінності та цінності-засоби (інструментальні цінності). Говорити можна про цінності позитивні і негативні, маючи на увазі їхнє соціальне значення і наслідки їх реалізації.

Можна виокремити матеріальні і духовні цінності тощо. Важливим тут є те, що всі вони знаходяться між собою в тісному взаємозв'язку та єдності, утворюючи цілісність світу кожної людини, створюючи основу світогляду. Ми зосередимося саме на цілісності базових цінностей особистості, які, будучи світоглядним фундаментом, формують життєворчі потенції людини.

Нашим завданням є визначення і структуризація тих фундаментальних особистісних цінностей, визначення та установку ієрархії яких М. Бердяєв назвав «трансцендентальною функцією свідомості» [1, 317]. Тобто базові цінності особистості є не основою простого оціночного сприйняття дійсності, а необхідною умовою життєтворчості, в якій людина проявляє свої духовні здатності до світоперетворення, самоідентифікації і самоактуалізації.

Виокремимо дві трансцендентальні основи будь-якого аксіологічного саморозуміння особистості. Незважаючи на різні форми диференціації цінностей та їх релятивний характер, існує світоглядна позиція, без якої неможливо самовизначення людини, – це цінність самої людини, її життя. Ні від чого не залежний принцип, за яким людина завжди є цінністю-метою і ніколи – цінністю-засобом, є першою з необхідних умов формування самоцінної особистості, здатної до життєтворчості.

Людина – це самоцінність, а її особистість – абсолютна цінність. Вона є суб'єктом цінностей і ціннісного відношення, сама постановка питання про цінності поза людиною позбавлена смислу.

Аксіологічна суб'єктність особистості стає можливою за наявності другої трансцендентальної основи – свободи волі, яка виявляється у здатності вибирати свою долю, шляхи свого життя, самореалізуватися в процесі життєтворчості і світоперетворення. Видатний російський філософ С. Булгаков стверджував, що саме через людську свободу реалізується всезагальна (в його філософії – божественна) ідея світотворення: «Тільки тоді закінчиться створення світу, коли самоздійсниться Божественна всемогутність на основі творчої свободи» [2, 351]. При цьому, розглядаючи базові цінності особистості, ми будемо наголошувати на тому, що саме внутрішня, духовна, позитивна свобода як вольова здатність до творчості може бути трансцендентальним фундаментом самоздійснення особистості. Саме про співвідношення такої внутрішньої (духовно-творчої) і зовнішньої (свободи «від» – негативної) свободи І. О. Ільїн писав наступне: «Воістину вільною є духовно самостійна людина; людина ж, звільнена лише в зовнішньому, може зловживати своєю свободою і перетворювати її в абсолютну внутрішню несвободу, в жахливе внутрішнє рабство» [3, 175].

Таким чином, абсолютна цінність людини та її здатність до вільної життєтворчості на основі вольового, морального зусилля являють собою фундамент формування цілісного комплексу базових цінностей особистості. Далі розглянемо, в чому вони полягають, і яким чином створюється саме цілісне аксіологічне поле особистості.

Самоздійснення людської особистості на основі згаданих нами трансцендентальних умов можливе лише за наявності цілісності когнітивних, етичних і естетичних цінностей. Саме ці цінності (в загальному плані, адже кожна з них являє собою складну ієрархізовану структуру) складають фундамент життєтворчості особистості.

Світоперетворення і життєтворчість відбуваються в процесі формування цієї аксіологічної бази особистості. На нашу думку, саме в проміслюальному плані можна розглядати особистість і її смислотворення, адже ціннісна основа життєтворчості, не втрачаючи своєї трансцендентальної цілісності, постійно знаходиться під впливом різноманітних факторів як зовнішнього (соціо-природного), так і внутрішнього (духовно-вольового) характеру. Таким чином, першою базовою аксіологічною структурою особистості є її когнітивна складова.

Особистість людини визначається постійним внутрішнім прагненням до самоствердження і самоздійснення через таку фундаментальну цінність, як істина. Саме в категорії істини (яку, на нашу думку, не можна розглядати виключно гносеологічно або як «відповідну» властивість знання) міститься внутрішнє, основоположне переконання людини в ціннісній наповненості власного існування, у наявності смислу життя. У такому плані категорія істини набуває гуманістично-особистісного характеру, стає інтегрально-ціннісною основою самостворення особистості і її здатності до світоперетворення.

М. Гайдеггер вважав, що саме з усвідомлення такого характеру розуміння істини починається гуманістичне ставлення до людини: «Гуманізм» буде означати тоді, якщо ми наважимося зберігати це слово, тільки одне: сутність людини сутнісна лише для істини буття» [4, 210]. Таким чином, буттєве самоствердження людини починається тоді, коли вона в основу особистісної життєтворчості закладає глибоке переконання в необхідності формування аксіологічної фундаментальності категорії істини.

Окрім того, необхідно зазначити ще одну важливу фундаментально-аксіологічну характеристику істини, як базової цінності особистості, а саме: її комунікативну природу, яка не просто дозволяє людям спілкуватися на основі єдиних поняттєво-логічних практик, а створює певну буттєву цілісність, що дозволяє особистості самореалізуватися в процесі світоперетворення і життєтворчості. «Істина є те, що нас єднає, і – в комунікації полягають джерела істини. Людина знаходить у світі іншу людину як єдину дійсність, з якою вона може об'єднатися у взаєморозумінні й довірі. На всіх сходинках об'єднання людей – супутників за долею, люблячі, знаходять шлях до істини, який втрачається в ізоляції, у впертості й у свавіллі, в замкнутій самотності» [5, 442]. Таким чином, когнітивна складова аксіологічного фундаменту особистості має не лише пізнавальну, але й комунікативно-духовну наповненість, що робить її невід'ємною складовою духовного світу людини і основою процесу світоперетворення і життєтворчості.

Наступним базовим ціннісним комплексом особистості є її етична складова. Саме моральне енергетичне зусилля людини є ще однією необхідною умовою самоствердження особистості. Етичний аксіологічний фундамент особистості знаходиться під впливом багатьох факторів, як зовнішньо-суспільних, так і внутрішньо-духовних, однак, з нашої точки зору, саме внутрішня етична енергія визначає життєтворчі потенції особистості. Тобто будь-яке моральне

зусилля особистості є глибоко гуманістичною дією, людинотворчою і світоконструюючою.

Е. Фромм стверджував: «Гуманістична етика антропоцентрична. Звісно, не в тому сенсі, що людина – центр всесвіту, а в тому, що її ціннісні, як і будь-які інші, судження та навіть її сприйняття укорінені в особливостях її існування і мають значення лише в їх світлі» [6, 28]. Таким чином, смислостворююча енергія морального світу людини породжується саме її особистісною енергією під впливом світоглядного сприйняття об'єктивної дійсності, а також життєтворчих сподівань і прагнень.

Важливою складовою базових етичних цінностей особистості є формування стійких внутрішніх переконань людини, які, у свою чергу, слугують базовими чинниками світоперетворення і життєтворчості в різноманітних формах поведінкових проявів людини. Переконання, віра, принципи та ідеали нерозривно пов'язані з морально-ціннісною силою особистості, вони визначаються одні через інші, а також визначають одні інших. «При усвідомленні морального (у автора – російською «нравственного») здійснення віри – завдання моральної активності – ніколи не варто забувати того, що віра, за самою своєю сутністю, універсальна, повинна охоплювати все буття людини і тому не знає жодних кордонів для сфери своєї практичної дії, для сфери, в якій вона може й повинна вдосконалювати життя» [7, 383]. Цілісність морального світу людини, єдність її переконань, ідеалів, базових поведінкових орієнтацій є необхідною умовою становлення і самоздійснення особистості.

Зрештою, третьою фундаментальною аксіологічною сферою буття особистості є сфера естетичного. Необхідним елементом світовідчуття, світорозуміння, світосприйняття і світоперетворення є естетична енергія людини, яка дозволяє певним чином структурувати, гармонізувати особистісне буття в безмежних і поліморфних проявах об'єктивної реальності.

Світоперетворення і життєтворчість особистості обов'язково в основі своїй мають внутрішні естетичні відчуття і переконання, які формуються під впливом суспільних та масових смаків, але в основі своїй все ж таки мають особистісно-енергетичні чинники. Де і як існує естетичне? Найпростіша відповідь: естетичне є властивістю предмета. Дійсно, як включення в процес символізації, естетичне об'єднує, пов'язує суб'єкт з об'єктом, духовне з тілесним, але джерелом цього об'єднання, з якого виходить сама його потреба і функціональна необхідність, все-таки, на нашу думку, є внутрішньо-особистісна енергія. Таїна естетичного полягає в узгодженості зовнішнього

вигляду предмета з внутрішнім емоційно-образним принципом життєтворчості людини. У своєму естетичному відношенні до природи, до інших і до себе людина постійно перевіряє все на людяність, шукає пропорції та гармонійні взаємозв'язки, які б органічно пов'язували її з оточенням. Якщо звернутися до зовнішньої сторони естетичного начала, то спершу ми відносимо його до психічного життя людини. Що є естетичне? Почуття, емоції, думки, цінність? Виявляється, нічого із перерахованого не можна виключити із феномена естетичного, можна лише виокремити домінуючі моменти. У суб'єктно-естетичному домінує чуттєво-емоційне, а не мисленнєве, яке в цьому випадку має підлегле значення. Водночас, естетичне не має місця поза цілісною і живою єдністю, повнотою переживання. Естетичне у формі краси, прекрасного є очікуванням щастя, яке за умови вольового використання творчих потенцій людини й стає основою особистісної життєтворчості.

Таким чином, ми виокремили три базові аксіологічні комплекси, на основі яких формується особистість як внутрішній, духовний, енергетично-вольовий компонент людського буття. Трансцендентальною основою для цих базових цінностей є позадосвідне прийняття самої людини як абсолютної цінності-цілі, а також визнання свободи як незаперечного підґрунтя особистісного формування ціннісного світу. Саме когнітивні, етичні і естетичні орієнтири людини, складаючись у певну цілісність, є основою духовного, особистісного, творчого ставлення до світу та до процесу життєтворчості.

Необхідно зазначити, що саме цілісність, взаємопов'язаність і взаємовизначеність базових цінностей особистості є необхідною умовою для власне її формування та життєдіяльності. Особистість водночас є і рушійним началом формування базових цінностей людини, і наслідком єдності цих цінностей, результатом їх здійснення на основі духовно-вольового самовтілення.

Особистість ми можемо розглядати лише в системі духовності, адже вона є певною духовною цілісністю, яка енергетично, морально, естетично та когнітивно визначає сутнісні сили людини. Отже, для особистості особливо важливими є поєднання естетичного, морального та пізнавального її елементів, складників, рушійних факторів. Це складає її аксіологічну цілісність, єдність таких понять, як істина, краса і добро. Свідоме поєднання їх можливе за наявності іншої базової, невід'ємної для особистості цінності – свободи.

Яким би впливам зовнішньої, об'єктивної реальності не підлягала людина, вона обов'язково сприймає світ через систему базових

особистісних цінностей, тим самим у процесі персоніфікації займаючись світоперетворенням і життєтворчістю.

«Поле типових для людини (культури, суспільства) стосунків з іншими, фантазії, імаго, батьківські сценарії, стереотипи, особистісні зразки, на яких ці стосунки вибудовуються і переживаються, інтерпретується як простір індивідуалізації та персоніфікації. У зону аналізу потрапляє зустріч людини з власним досвідом, який стає простором реінтерпретації та діалогу. Адже світ не є простим засобом, чистою можливістю досягнення устремлінь людини, не є прозорим для її бажань. Світ існує і рухається за власними законами, чинить опір, утримує в собі ризик, сповнений інших людей, які так само волюють, бажають, прагнуть. Він збитковий, амбівалентний, принципово не даний, а заданий і є зосередженням усіх можливих зв'язків універсаму» [8, 41]. Тобто саме на основі духовної сили людини, яка є певним втіленням цілісності її базових когнітивних, етичних і естетичних переконань, будується світотворення, саме людина є джерелом розумності, впорядкованості, гармонійності світу, саме людина має потребу буттєвого впорядкування, яке і є втіленням процесу життєтворчості.

Базові цінності особистості, таким чином, є, з одного боку, смислоутворюючими чинниками життєтворчості, а з іншого – її енергетичною основою, яка надає людині спроможність звільняти вольову енергію заради світоперетворення і самоствердження. Базові цінності особистості формують в людині необхідність сприймати світ в такій упорядкованості та гармонійності, яку сама ж людина прагне встановлювати і стверджувати.

Часто можна зустріти теоретичні викладки, за якими цінності є виключно зовнішніми орієнтаційними подразниками, що спричиняють людську діяльну активність: «Роль цінностей як регуляторів поведінки людини проявляється в тому, що вони орієнтують її в оточуючому світі, збуджують до конкретних дій і надають діяльності певну направленість та зміст» [9, 14]. Ми не можемо з цим погодитися, адже наше розуміння базових цінностей особистості виходить з того, що вони створюються самою особистістю в процесі життєтворчості з метою надання будь-якій дії людини особистісного значення і смислу, що, у свою чергу, є умовою самоствердження та самоідентифікації особистості.

«Необхідно підкреслити, що стосовно окремої особистості, цінність може мати зобов'язальне значення, бути своєрідною формою висування моральної вимоги. Але на відміну від норми, що нав'язує певний образ життя, стиль поведінки, цінність виступає як те, що є

бажаним для самої особистості» [10, 662]. Таким чином, можна стверджувати, що саме базові цінності особистості є основою її життєтворчості, адже вони містять в собі потенціал і вимогу світоперетворення за тими ідеалами, які для людини є доленосними та найважливішими в процесі самоідентифікації.

Ще одним важливим фактором вибудовування цілісної системи базових цінностей особистості є духовність. Саме завдяки духовній насназі, енергії, переконаності і вірі людина здатна ставати особистістю, набуваючи, усвідомлюючи та здійснюючи на основі волі базові особистісні цінності, що є ще одним виміром життєтворчості.

Базові цінності, з одного боку, є фундаментом, на якому вибудовується духовна сила особистості, а з іншого – саме завдяки духовній енергії людина здатна усвідомлено формувати особистісну аксіологічну цілісність, яка стає визначальним і необхідним фактором, спонукою до самоствердження, світоперетворення та життєтворчості.

Безумовно, у процесі життєтворчості особистості саме духовна енергія, що стверджується і спирається на базові особистісні цінності, спричиняє ті чи інші поведінкові форми та реакції, змушує людину чинити відповідно до власної аксіологічної матриці. «Духовна цінність, що набула для людини особистісної ваги, лише тоді стає домінантою її «Я», коли постійно спонукає до відповідних вчинків. Ідеться, власне, про міру її значущості, тобто про силу емоційної енергії, оскільки від цієї сили й залежатиме, чи виникне в суб'єкта імпульс до моральної дії, чи ні. Якщо особистість ставитиметься до духовної цінності відсторонено, якщо не ототожнюватиме себе з нею, позитивного результату очікувати марно. І, навпаки, цілковите злиття особистості з духовною цінністю надає їй необхідної спонукальної сили. У такій цілісності й криється секрет дійової духовної особистості» [11, 9-10].

Отже, процеси світоперетворення і життєтворчості є єдиними можливими способами становлення особистості, завдяки яким людина самореалізується та активно перетворюється на рушійний і впорядковувачий елемент світобудови.

Таке ключове положення особистості у світі з необхідністю тягне за собою визначення особистості як духовної цілісності, адже, будучи творчою основою світоперетворення, вона вже не може розглядатися як складова частина світу, об'єкт. Особистість з'являється і самостверджується саме тоді, коли в процесі життєтворчості людина усвідомлює власну абсолютну цінність та набуває переконаності в тому, що самореалізація можлива лише тоді, коли основою будь-якого акту і вчинку є цілісність власної особистості.

«Для визначення сутності особистості дуже важливо, що вона не є частиною, а цілим і не може стати частиною. Особистість ніколи не є частиною по відношенню до чогось «загального». Особистість може уявлятися частиною суспільства або чогось загального в об'єктивації, коли її існування викинуте назовні. Але у внутрішньому своєму існуванні особистість не є частиною роду, не є частиною природи, не є частиною суспільства. Особистість є дух та належить духовному світу, в якому немає такого співвідношення частини і цілого, індивідуального і загального» [12, 302-303]. Ціннісно-орієнтаційний контекст життєтворчості особистості полягає саме в тому, що людина, спираючись на власні базові цінності, здатна вибудувати цілісну аксіологічну систему, яка, зрештою, і породжує енергію самотворчості та світоперетворення.

Отже, головною ознакою людини як особистості є духовність як здатність цілісного світовідчуття, світосприйняття, світорозуміння і світоперетворення на основі базових цінностей.

Саме філософська рефлексія дозволяє певним чином реалізувати здатність усвідомлення себе як цілісно-духовної істоти. Втілення особистісних духовних здатностей, зрештою, призводить до самоствердження у світі, яке теж є продуктом духовної активності особистості, відбиттям її прагнень, віри, ідеалів, переконань тощо.

Проаналізувавши базові цінності особистості, а саме: когнітивні, етичні і естетичні цінності, ідеали, переконання, фундаментом для яких є абсолютна цінність-мета саме людина, а також її здатність до вільного, вольового самоствердження, було показано, що духовна енергія людини, яка є основним рушійним елементом світоперетворення і життєтворчості, знаходиться в амбівалентному відношенні до цих цінностей. Духовна сила особистості, з одного боку, залежить від цілісного комплексу її базових цінностей, але, з іншого боку, саме завдяки духовній енергії людина здатна створювати таку цілісність ідеалів і переконань.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Бердяев Н. А.* Царство Духа и царство Кесаря // Бердяев Н. А. Царство Духа и царство Кесаря / сост. и послесл. П. В. Алексеева. – М. : Республика, 1995. – С. 288-356.
2. *Булгаков С. Н.* Свет невечерний: Созерцания и умозрения. – М. : Республика, 1994. – 415 с.
3. *Ильин И. А.* Путь духовного обновления // Ильин И. А. Путь к очевидности. – М. : Республика, 1993. – С. 133-288.

4. Хайдеггер М. Письмо о гуманизме // Хайдеггер М. Время и бытие: статьи и выступления. – М. : Республика, 1993. – С. 192-220.
5. Ясперс К. Философская вера // Ясперс К. Смысл и назначение истории. – М. : Республика, 1994. – С. 420-508.
6. Фромм Э. Человек для самого себя // Фромм Э. Психоанализ и этика. – М. : Республика, 1993. – С.17-190.
7. Франк С. Л. С нами Бог. Три размышления // Франк С. Л. Духовные основы общества. – М. : Республика, 1992. – С. 217-404.
8. Життєві домагання особистості / Т.М. Титаренко; [та ін.], АПН України, Ін-т соціальної та політичної психології. – К. : Педагогічна думка, 2007. – 452 с.
9. Островський К. С. Про цінності та ціннісні орієнтації особистості // Соціально-політичні та правові проблеми формування особистості і держави: зб. наук. праць (за матеріалами Міжнародної науково-практичної конференції, м. Хмельницький, 23-24 жовтня 1997 року). – Хмельницький : ТУП, 1998. – С. 13-15.
10. Словарь философских терминов / науч. ред. профессора В. Г. Кузнецова. – М.: ИНФРА-М, 2010. – XVI, 731 с.
11. Бех І. Д. Цінності як ядро особистості // Цінності освіти і виховання: наук.-метод. зб. / за заг.ред. О.В. Сухомлинської, ред. П. Р. Ігнатенка, Р.П. Скульського, упор. О.М. Павліченка. – К. : Академія педагогічних наук України, 1997. – С. 8-11.
12. Бердяев Н. А. Я и мир объектов // Бердяев Н. А. Философия свободного духа. – М. : Республика, 1994. – С. 229-316.

Богданова Н. Г. Аксиологический аспект культуры жизнетворчества личности.

В статье сделан анализ базовых ценностей личности, а именно: когнитивных, этических и эстетических, идеалов, убеждений. Утверждено, что базовые ценности, с одной стороны, являются фундаментом, на котором выстраивается духовная сила личности, а с другой – именно благодаря духовной энергии человек способен осознанно формировать личностную аксиологическую ценность. Подчеркнуто, что главным признаком человека как личности является духовность как способность целостного мироощущения, мировосприятия, миропонимания и миропревращения на основе базовых ценностей. Доказано, что жизнетворчество, которое основывается на мировоззренческих ценностях и убеждениях, позволяет человеку становиться личностью, которая является духовным ядром человеческой жизнедеятельности.

Ключевые слова: ценности, когнитивные ценности, этические ценности, эстетические ценности, идеалы, убеждения, культура жизнетворчества личности, воспитание, ценностные ориентации, активная жизненная позиция, формирование личности, духовность, миропревращение, самоиндификация, самоактуализация.

Bogdanova N. G. The axiological aspect of culture of vital creativity personality.

The article provides an analysis of the basic values of the individual, namely, cognitive, ethical, aesthetic ideals and beliefs. It was approved that the basic values, on the one hand, are the foundation on which is built the spiritual power of the individual, and on the other – it is thanks to the spiritual energy of man is able to consciously generate personal axiological value. The main feature as human beings is the ability to spirituality as a holistic attitude, contemplation, world outlook and worldtransformation based on core values was emphasized. It was proved that vital creativity, which is based on ideological values and beliefs, allows a person to become a personality, which is a spiritual core of human activity.

Keywords: values, cognitive, ethical values, aesthetic values, ideals, beliefs, culture of vital creativity personality, upbringing, values orientation, active living position, formation of personality, spirituality, worldtransformation, self-identification, self-actualization.

Лисак І.

ЦІННОСТІ НЕНАСИЛЛЯ В ГЛОБАЛЬНОМУ СВІТІ

У статті розглянуто актуальну проблему збереження і розвитку цінностей ненасилля в умовах глобалізації світу. Виявлено, що, вирішуючи глобальні питання сучасності, потрібно звернутися до політичного діалогу на основі ідей і принципів ненасилля для втілення процесу трансформації конфлікту в консенсус. Політика покликана знайти шляхи і засоби вирішення конфліктів, що виникають в житті громади, примирення та суміщення різнорідних і конфліктуючих інтересів усіх членів суспільства на основі громадянського діалогу, який має здійснюватися в гранично широкому соціальному просторі. Показано, що ненасилля звільняє людину від авторитарності, від централізованої держави, пробуджуючи в ній почуття відповідальності. З'ясовано, що створення справедливого і рівноправного світу, в якому відкидається застосування будь-яких насильницьких засобів для досягнення благої мети, вимагає існування ненасилля як носія політичної моралі. Поняття ненасилля безпосередньо пов'язане з політичною ефективністю як дієвий показник її сенсу. Також ненасилля звільняє людину від авторитарності, пробуджуючи в ній почуття відповідальності.

Ключові слова: насилля і ненасилля, цінності ненасилля, суспільство глобалізації, політичний діалог, філософія ненасилля.

Складний процес глобалізації, що розгортається в сучасному світі, потребує глибокого осмислення вітчизняного філософського досвіду.

Цей процес не може не бути вираженням і водночас віддзеркаленням антропологічних, соціальних та освітніх ідеалів, що формуються суспільною свідомістю, ідеологічними та філософськими доктринами. З огляду на це, особливого значення набуває вивчення, аналіз, узагальнення і творче використання досвіду філософів і культурно-освітніх діячів, які збагатили власними доробками розвиток вітчизняної філософської думки з актуальної проблеми ненасилля в умовах глобалізації та модернізації українського суспільства.

Широке висвітлення й адаптоване до культурно-часового контексту застосування провідних ідей філософської думки останніх десятиріч забезпечує дотримання принципів єдності, спадкоємності та наступності в розвитку філософської науки та відображають різні аспекти специфіки розвитку ненасилля в сучасному світі. Прогресивні погляди вчених на проблему насилля і ненасилля переконують, що модернізація нашого життя вимагає та потребує дотримання принципу ненасилля та порозуміння, високого рівня освіченості, усвідомлення значення цінностей ненасилля, оскільки «горизонт повсякденності існування людини ХХІ століття, зокрема й українського, далекий від гармонії» [3, 12].

На основі аналізу джерельної бази дослідження ми дійшли висновку, що сучасні вітчизняні вчені, хоча й у своїх працях не розглядають спеціально проблеми цінностей ненасилля в глобальному світі, все ж акцентують увагу на необхідності для людини розвивати цінності ненасилля, що опановуються досвідом, формують власні переконання і сприяють знаходженню шляхів самовизначення (В. Андрущенко, В. Бех, М. Булатов, В. Дудченко, Ж.-П. Леманн, М. Михальченко, В. Остроухов, О. Сердюк, В. Фуркало, Л. Чекаленко та ін.).

Значний досвід у вивченні насильства і ненасильства мають західні вчені. Вивченням насильства і ненасильства на Заході займається інститут ненасильства ім. М.Л. Кінга (Нью-Йорк), інститут А. Ейнштейна (Кембрідж), Дослідницький центр з ненасильства (Санта-Круз).

Критичний аналіз джерельної бази дослідження дав підстави для глибшого вивчення філософської думки з актуальної проблеми ненасилля в умовах глобалізації та модернізації українського суспільства.

Виокремлення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується дана стаття, полягає в необхідності розгляду питання щодо цінностей ненасилля в умовах глобалізації світу задля

означення ідей та принципів, на основі яких можливо трансформувати соціальні конфлікти в консенсус.

Труднощі сьогоденського підходу до дослідження цінностей ненасилля в умовах глобалізації світу полягають, крім усього іншого, у зміні меж і положень, характерних для традиційних суспільств і пояснених класичною раціональністю. Як зазначає В. В. Фуркало, «у трансформації насильства в ненасильство важливе місце належить гуманістичним зразкам поведінки, культури; співробітництву, особистісним зустрічам, децентралізованим організаціям, науково-технічному прогресу, міжнародному співробітництву» [6, 10].

Традиція ненасилля в певному сенсі уможливорює діалог між різними національними культурами, а, у свою чергу, культурний діалог протистоїть тим програмам і проектам, які орієнтовані на створення соціально-деструктивної ситуації в сучасному світі. Ненасилля і діалог виявляються генетично спорідненими феноменами, вкоріненими в діяльності і відображеними в символічному універсумі світової культури.

У ситуації сучасності ненасилля і діалог задають можливість гуманістично орієнтованої толерантності, котра враховує не лише культурні традиції і ціннісні сфери національних культур, а й створює умови для особистісного розвитку людини. Цей фактор інтересу до філософії ненасилля тим більш важливий, що в «ситуації постмодерну» умови для екзистенційно-особистісного здійснення надзвичайно складні, хоча й можливі.

Важливо при соціально-філософському дослідженні ненасилля розрізняти конфлікт і насилля. Конфлікт становить граничний рівень протиріччя, без якого і поза яким історія не існує. Насилля ж – один із можливих способів радикального вирішення конфлікту, насилля намагається придушити конфлікт, оскільки воно спрямоване на фізичне знищення супротивника. «Насилля є засобом, конфлікт – станом» [5, 78]. У конфліктній ситуації можливі п'ять варіантів реакції індивіда: нейтралітет, зіткнення, втеча, капітуляція і ненасилля. Ненасилля постає як одна з можливих реакцій на конфліктну ситуацію; відмова від насилля не означає прийняття ненасильницьких принципів, вона може свідчити про боягузтво або компроміс. Також і відсутність насилля ще не є ненасилля.

Ненасилля також свого роду демонстрація сили – сам факт ненасилля не може стати вирішенням кожної конфліктної ситуації, яка завжди конкретна. Основний принцип ненасильницької боротьби полягає у визнанні особистості противника. Звідси зрозуміло, що прихильники ненасилля заперечують вбивство як таке. Але і в

ненасильницькому конфлікту є противники, незважаючи на взаємну повагу.

Таким чином, ненасильницька дія ґрунтується на фундаментальній відмінності між соціальною функцією противника (політичною, військовою, економічною) і його особистою позицією у своїй соціальній групі. Мета ненасилля – розмежувати особистість і функцію, протиставити функціональне і екзистенціальне настільки це можливо. Сприймаючи противника як особистість, активіст ненасилля блокує механізми насилля.

Для придушення механізмів виникнення ненависті ненасильницька практика вдається до гумору: «вбивають не збросою – вбивають сміхом» (Ф. Ніцше). Можна сказати, що ненасилля перемагає, маючи подвійний характер: з одного боку, воно закликає до поваги особистості противника, з іншого – до боротьби проти нього, передбачає «твердий дух і ніжне серце» (М. Л. Кінг).

З погляду соціальної філософії можна говорити про те, що ненасилля передбачає об'єктивну рефлексію ситуації, з одного боку, і наполегливе прагнення до своїх прав і цінностей – з іншого. Звідси випливає екзистенційна характеристика суб'єкта ненасилля – «перманентна твердість» (Ж. Семлен). Можна сказати так, що філософія ненасилля гранично психологічна в тому плані, що в ній безпосередньо задіяні механізми психічної адаптації до ситуації. Ненасилля пригнічує насилля і сприяє розвитку рішучості, здатності до спротиву в індивідуума шляхом його визволення від психічних імпульсів, що перетворюють указані якості на руйнівну силу. Ненасильницька рішучість та здатність і прагнення спротиву виражають чисту силу індивіда без домішок насилля – у цьому виявляється особлива терапевтична функція ненасилля для його прихильників, які самоутверджуються як особистості. Ненасильницька активність наполеглива, дієва, здатна знищити стереотипи, породжені страхом і ненавистю.

У питанні про природу та сучасний стан ненасилля філософія здійснює критичну роботу визначення незмінних підстав існування. Ненасилля виступає проти граничного соціального динамізму, що передбачає майже беззастережну включеність особистості в процеси соціалізації.

Соціально-філософське дослідження перспектив ненасилля має, звичайно, спиратися на чітке уявлення про типи та форми насилля не лише в його політичних, військових, психоаналітичних конфігураціях, але і в повсякденності. Так, наприклад, для відповідних розділів соціальної філософії, звернених до повсякденності, важливе

дослідження домашнього насильства, яке включає в себе фізичні, словесні, духовні та економічні образи з метою контролю, залякування, навіювання почуття страху. Це ситуації, в яких одна людина контролює або намагається контролювати поведінку і почуття іншої. Усередині сімейного насильства як узагальненої категорії існують більш специфічні категорії, зумовлені природою відносин між кривдником і жертвою, а також умовами їх життя. Наприклад, жорстоке поводження з дітьми, насилля, спрямоване проти дружини (чоловіка), насилля щодо престарілих. І важливо мати на увазі те, що насилля в сім'ї відбувається в будь-яких прошарках і категоріях населення. Відповідно, стратегії дослідження та подальшого впровадження цінностей насильства повинні враховувати прояви в ситуаціях повсякденності.

Зрештою, запитання і відповіді виявляються безпосередньо співвіднесені з фундаментальними питаннями про сучасний «стан світу». Адже, незважаючи на фрагментарність і роздробленість, необхідний узагальнюючий погляд на сучасність не лише в її глобалістській або антиглобалістській проекції, але і в площині класичних уявлень про світ («сучасність з людським обличчям»). Тут затребуваний досвід поєднання філософії насильства з конкретністю вчинку як вираження і формою існування практичної (моральної) філософії. Так філософія постає ніби безпосередньо видимою і дієвою.

Саме зримість (видимість) цінностей насильства робить їх надзвичайно важливим фактором символічної організації життя суспільства. «Подібно мудрецам древньої Індії російський мислитель Л. М. Толстой стверджував, що недосконалі люди не можуть створювати досконале суспільство. Необхідна внутрішня самоактуалізація. Однак у мікрокосмі душі людини як у дзеркалі відбивається весь всесвіт, а безсумнівна широта особистості Толстого і безпрецедентний факт добровільного подання ним на загальний огляд свого внутрішнього світу дозволяють побачити дуже багато» [1, 6]. Більше того, візуалізація насильства у вчинку у відомому сенсі протистоїть сучасному «суспільству спектаклю» (Гі Дебор) [2, 24]. Вчинки насильства ніби перебивають дію «суспільства спектаклю», актуалізуючи екзистенційно-особистісний сенс існування. У цій ситуації тільки орієнтована на діалог філософія насильства може усунути розрив між традиційними цінностями і гуманістичною стратегією їх засвоєння в сучасному житті – можуть бути створені життєздатні образи сьогодення і майбутнього, в яких зберігається актуальність насильства.

Надзвичайно важливо також мати на увазі те, що тема діалогу невіддільна від вирішення глобальних проблем сучасності, причому можливі різні підходи всередині гранично загального проблемного поля цієї тематики. Приміром, сьгоднішні моделі економіки в різних національних культурах набувають в умовах глобалізації різних варіантів, відповідно можуть бути різні зв'язки економіки і культури, права і моралі, але інтерес до ненасилля існує понад національними, політичними і культурними «бар'єрами».

Особливо є значимим встановлення діалогічних відносин між національними стратегіями культурного самовизначення. Діалогічна філософія дозволяє здійснити прорив за межі класичного пізнавального ідеалу, який орієнтований на розуміння філософії як раціонально-рефлексивного зусилля.

Відірваність від ідей традиційного ненасилля обертається не лише втратою почуття гармонії, а й втратою уявлень про гармонійний спосіб існування. Історично віддалені часи виявляються включеними у загальний простір культурного діалогу ненасилля від витоків культури до сучасності.

Сучасна соціальна філософія в багатьох позиціях стає описовою дисципліною, аналітично фіксує реальність, але не орієнтована на практику гармонізації життя. Зростає незадоволеність існуванням, множаться фрустрації і соціальні неврози. Аксиологічна катастрофа, яку зафіксували в різних культурних образах нігілізму (Ф. Достоєвський, Л. Толстой, Ф. Ніцше, М. Ганді), означає злам ціннісних установок і орієнтації, втрату «вічних» цінностей.

Криза цінностей реально може обернутися на кризу людства. І зараз дослідники з наростаючою тривогою заговорили про антропологічну катастрофу як більш небезпечну, ніж навіть екологічна та демографічна катастрофи. Ця ситуація радикально протистоїть можливості створення ненасилля і діалогічного розуміння. Оскільки, з одного боку, розпадається загальне поле взаємодії, а, з іншого боку, процеси цілепокладання переміщуються в локалізовані простори спільнот, які ведуть себе досить агресивно стосовно один одного, компонента насилля стає тією загальною ознакою, котра характеризує життя спільнот. Більше того, у соціально-філософській сфері насилля тематизоване як загальна понятійна ознака теоретичних систем. Формується вельми невтішний для сучасності висновок про те, що насилля виступає загальним моментом у діалозі сучасності.

Сферою об'єднання різних за генезою та змістом позицій щодо ненасилля є проблема галузь антропології ненасилля. Це індивідуально-особистісне та екзистенціальне переживання насилля і

ненасилля сьогодні активно обговорюється в літературі, причому саме в антропології ненасилля активно трансформуються традиційні цінності ідеї. Так, Джидду Крішнамурті представляє послідовну «некласичну» філософію ненасилля, переосмислюючи традиційні установки і принципи життя. Наголос робиться, можна сказати, на етико-когнітивних характеристиках ненасилля.

Багато людей, застерігав Крішнамурті, відчувають задоволення від застосування насилля. Але за стану розуму, в якому всяка схильність до насильства повністю припинилася, існує радість, яка не має нічого спільного із задоволенням від насилля, з його протиріччям, ненавистю і страхом.

Крішнамурті зазначає, що насилля ніколи не може бути припинене, і якщо людина буде знати, як дивитися на насилля не тільки як на зовнішнє (війни, заколоти, антагонізм, класові конфлікти), тоді вона буде здатна стати вище насилля. Коли людина відокремлює себе віруванням, національністю, традицією, то породжує насилля. Він стверджує, що людина, яка прагне зрозуміти насилля, не належить ні до якої країни, ні до якої релігії, ні до якої політичної партії чи системи. Всі її думки зайняті прагненням зрозуміти людство. «Ви покладаєтеся на час, коли будинок вже охоплений полум'ям? Будинок горить внаслідок насилля, що панує в усьому світі й у вас самих, а ви говорите: Дайте мені подумати про це. Яка ідеологія виявиться найдієвішою, щоб загасити вогонь? Коли ваш будинок горить, чи обговорюєте ви колір волосся людини, що несе воду?» [7, 60].

Існує тільки дві основних філософських позиції щодо насилля; одна говорить: насилля – вроджена властивість людини, інша стверджує: насилля є наслідком соціального та культурного середовища, в якому ми живемо. Нас не цікавить, якої позиції ми дотримуємося, це не важливо. Важливий сам факт, що нам притаманне насилля, а не його причина, з погляду Крішнамурті, важливіше діяти, і не рефлексувати. І це почуття дійсно важливе не лише для індивідуального вибору, а й для поведінки соціальних груп. Але в теоретичному плані важливіше за все зрозуміти можливості применшення насильства та можливості продуктивного росту цінностей ненасилля.

Сьогодні на тлі насилля відчувають себе всі без винятку соціальні групи. Але це домінування насилля актуалізує інше питання: питання про можливість згоди і співпраці. І в цьому плані цінності та ідеї ненасилля затребувані практично і теоретично.

Зростання насильства стає зараз домінуючою тенденцією світового розвитку, що значно потіснило на задній план прагнення до

утвердження принципів ненасильницького світу. Це майже одностайне визнання конфліктності як найважливішої характеристики світу політики цілком природне, якщо врахувати, що будь-яке людське співтовариство поєднує в собі інтереси найрізноманітніших соціальних і політичних сил. Політику можна розглядати як арену конкурентної боротьби представників різних соціальних сил за владу, за монопольне право говорити і діяти від імені народу і держави.

Однак, вочевидь, люди, у яких різні цілі і ідеали, не могли б жити разом, якби мали розбіжності у всіх без винятку питаннях. Як показує історичний досвід, протиріччя і боротьба перестали б виконувати функцію двигуна суспільно-історичного прогресу, якби вони залишалися безвихідним і непримиренним антагонізмом між людьми. Люди об'єднуються в спільноти в силу загального прагнення до спільного життя. Так, наприклад, призначення громадянського суспільства в тому і полягає, щоб забезпечити досягнення діалогу між різними соціальними, політичними, релігійними, культурними силами та інтересами. Воно в самому собі іманентно містить якісь норми і інститути, здатні блокувати руйнівні потенції боротьби різних сил і направити її у творче русло.

Конфлікт і консенсус, як засоби реалізації соціального діалогу, складають дві найважливіші характеристики будь-яких сфер людської діяльності, зокрема й політики. Вона пов'язана як з руйнуванням, так і з творенням. У ній можна виявити і добро, і зло. У політиці є як згода і солідарність, так і кров, і насилля.

У цьому сенсі творче наслідування ідей ненасилля дає можливість наблизити ідеї ненасилля до життя, більше того, традиційно в філософії ненасилля людина та її сутність зрозумілі саме в суспільстві. Сучасний індійський філософ Свами Ранганагхананда прямо пише про те, що людина не ізольований індивідуум: «Як члени та складові елементи товариств, ми повинні регулювати свої стосунки, поведінку і діяльність, маючи на увазі добробут суспільства в цілому. Коли ми вступаємо у сферу регулювання міжособистісних і міжгрупових людських взаємозв'язків, ми входимо у сферу політики» [4, 251]. Йдеться про фактори, що сприяють, з одного боку, збереженню і життєздатності політичної системи, з іншого боку, її підриву і відповідно зміні як окремих інститутів, так і всієї системи в цілому.

Тому цілком зрозуміло, що феномен політичного коливачеться між двома крайніми інтерпретаціями, одна з яких тлумачить політику цілком як наслідок і поле зіткнення конфліктуючих інтересів, а друга – як систему забезпечення правління, порядку і справедливості в інтересах усіх членів суспільства. Але все ж суттєве значення має той

факт, що політичне має своєю підставою і своєю метою загальний взаємозв'язок соціальних груп, інститутів, приватних і публічних сфер діяльності людей. Правова демократична держава, яка виступає у своєму ідеалі як втілення ідей громадянської злагоди і вираз загальної волі, переслідує мету перешкодити тому, щоб конфлікти різних інтересів досягали вибухонебезпечної точки. Сам механізм формування такої держави покликаний забезпечити умови для досягнення консенсусу з основних питань суспільно-політичного життя. При цьому вона має право використовувати цілий комплекс механізмів та інститутів в особі права, системи покарань і т.ін.

У результаті дослідження ми дійшли висновку, що політика покликана знайти шляхи і засоби вирішення виникаючих в житті громади конфліктів, примирення та суміщення різнорідних і конфліктуючих інтересів усіх членів суспільства на основі громадянського діалогу, який має здійснюватися в гранично широкому соціальному просторі. Виокремлюючи в супротивнику особистість і соціальну функцію, ненасильницький рішучий спротив виступає в різних формах. Ненасилля може бути покладене в основу міжнародної моралі, до якої відносяться норми і принципи, що втілюють досягнення моральної культури людства в процесах міжнаціонального спілкування.

При дослідженні питань про ненасилля в сучасному світі має сенс вибудовувати цілий спектр можливих рішень і дій. Насамперед, при вирішенні глобальних питань сучасності потрібно звернутися до політичного діалогу на основі ідей і принципів ненасилля – так втілюється процес трансформації конфлікту в консенсус.

Створення справедливого і рівноправного світу, в якому відкидається застосування будь-яких насильницьких засобів для досягнення доброї мети, вимагає існування ненасилля як носія політичної моралі. Поняття ненасилля безпосередньо пов'язане з політичною ефективністю, будучи ефективним показником її сенсу. Ненасилля звільняє людину від авторитарності, від централізованої держави, пробуджуючи в ній почуття відповідальності. Ненасилля не веде до відмови від влади, поки що суспільство немислиме без влади як інстанції, що встановлює соціальний консенсус. Проте ненасилля об'єднується з децентралізованою владою, що дозволяє громадянам самим керувати суспільством. Іншими словами, ненасилля вписується в самоврядне суспільство.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бурба Д. В. Толстой и Индия. Прикосновение к сокровенному. – СПб: Изд-во «Фэн шуй центр», 2000. – С. 6.
2. Дебор Г. Общество спектакля /пер. с фр. С. Офертаса и М. Якубович. – М.: Изд-во “Логос”, 1999. – С. 24.
3. Дудченко В. С. Теорії ненасилля як предмет філософської рефлексії в контексті сучасних цивілізаційних викликів : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук зі спеціальності 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії / Ін-т вищої освіти АПН України. – К., 2008. – С.12.
4. Литман А. Д. Современная индийская философия. – М.: Мысль, 1985. – С. 251.
5. Семлен Ж. Выход из насилия: способность человека противостоять насилию // Глобальные и общечеловеческие ценности. – М., 1990. – С. 76-85.
6. Фуркало В. І. Філософський аналіз проблеми насильства і ненасильства в суспільному розвитку : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук зі спеціальності 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії / Львівський державний університет імені Івана Франка. – Львів, 1998. – С. 13.
7. Кришнамурти Джидду. Свобода от известного // София; М., 1991. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://m.tululu.org/bread_80856_60.xhtml. – С. 60.

Лисак И. Ценности ненасилия в глобальном мире.

В статье рассматривается актуальная проблема сохранения и развития ценностей ненасилия в условиях глобализации мира. Выявлено, что решая глобальные вопросы современности, нужно обратиться к политическому диалогу на основе идей и принципов ненасилия для воплощения процесса трансформации конфликта в консенсус. Политика призвана найти пути и средства решения возникающих в жизни общества конфликтов, примирения и совмещения разнородных и конфликтующих интересов всех членов общества на основе гражданского диалога, который должен осуществляться в предельно широком социальном пространстве. Показано, что ненасилие освобождает человека от авторитарности, от централизованного государства, пробуждая в нем чувство ответственности. Выяснено, что создание справедливого и равноправного мира, в котором отвергается применение любых насильственных средств для достижения благой цели, требует существования ненасилия как носителя политической морали. Понятие ненасилия непосредственно связано с политической эффективностью как действенный показатель ее смысла. Также ненасилие освобождает человека от авторитарности, пробуждая в нем чувство ответственности.

Ключевые слова: насилие и ненасилие, ценности ненасилия, общество, глобализация, политический диалог, философия ненасилия.

Lisak I. The values of nonviolence in the global world.

In the article considered the actual problem of preservation and development of nonviolence values in conditions of a globalization world. Revealed, that addressing global issues of the day, it is necessary to turn to political dialogue based on the ideas and principles of non-violence for the process implementation of conflict transformation in consensus. The policy aims to find ways and means to address emerging conflicts in the community, reconciliation and combining heterogeneous and conflicting interests of all members of society based on civil dialogue, which should be carried out in a extremely wide social space. It is shown, that nonviolence frees man from authoritarian, from centralized state, awakening a sense of responsibility. Find out, that creating a just and equal world, in which is rejected applying any violent means to achieve good purpose, requires the existence of non-violence as the bearer of political morality. The concept of non-violence is directly related to the political efficacy as effective indicator of its sense. However, nonviolence combined with decentralized power that allows citizens to govern society. In other words, non-violence fits into a self-governing society.

Key words: violence and nonviolence, nonviolence values, society, globalization, political dialogue, non-violence philosophy.

Король А.

ІДЕОЛОГІЯ ПРОТИДІЇ ІНФОРМАЦІЙНОМУ ВИКЛИКУ ДЕМОКРАТІЇ

Розгортання інформаційної революції посилює інформаційні хвилі, що накочуються на всі процеси життєдіяльності людини, викликають в них відповідні зміни. Не є винятком і такий процес, як демократизація міжнародних суспільних відносин. Інформатизація посилює їх демократизацію. У цей позитивний процес «вплітаються» певні негативи, пов'язані з діяльністю різноманітних злочинних угруповань міжнародного ґатунку. Суспільство має забезпечити відкритість міжнародних відносин, посилити демократизацію цих процесів і, водночас, поставити протектори зловживань, заснованих на інформаційних технологіях.

Ключові слова: людина, культура, ідеологія, політика, міжнародні зносини, політичне виховання.

Інформаційна революція накладає відбиток на всі сфери суспільного виробництва. Не є винятком й така сфера, як міжнародні

зв'язки та комунікації. Саме тому до процесів технологій і засобів інформатизації, розвитку інформаційно-комунікаційної сфери нині привертано особливу увагу не тільки з боку державних інститутів України, а й відповідних служб іноземних держав, міжнародних кримінальних угруповань різного масштабу, які намагаються взяти під контроль світові та національні трафіки проходження інформації між світовими науково-технічними та економічними центрами незалежно від відстані, долаючи безліч комунікаційних бар'єрів. Інформаційна сфера дедалі більше перетворюється на арену міжнародного суперництва (конкуренції), протиправних дій, соціальних та етнічних конфліктів, створює загрози національним інтересам за реалізації законних інтересів особистості, суспільства і держави [1].

Нові тенденції глобалізації світового господарства, обумовлені впровадженням інформаційних технологій, різке збільшення капіталовкладень (інвестицій) в інформаційний сектор, гостра міжнародна конкуренція транснаціональних корпорацій на світових ринках інформаційних продуктів і послуг, політичні взаємовпливи визначають об'єктивний зв'язок процесів глобалізації комунікації зі станом економічного розвитку суб'єктів міжнародних відносин, доводять необхідність формування міжнародних підходів до збалансованого переходу світової економіки на рівень високих технологій [2, 9]. Таким чином, пріоритетним завданням постіндустріального суспільства є принципово новий спосіб організації технологічної сфери, детермінований створенням високоінтелектуальних технологій, тобто нового соціального зразка, що є наслідком «другої індустріальної революції», що, як правило, ґрунтується на суперкомп'ютерних, оптоволоконних, нано- і мікроелектронних технологіях. До інформаційних сфер належать засоби масової інформації, телекомунікації та зв'язку, глобальні комп'ютерні мережі, індустрія різних інформаційних послуг [3, 4].

Суттєві зміни відбуваються у сфері міжнародних політичних зносин. Їх епіцентром є розповсюдження демократії як форми політичного режиму та світової моделі міжнародних взаємодій.

Як відомо, найважливішою умовою існування демократії є публічність політики, тобто гласність і відкритість будь-якої політичної дії. Громадяни мають право знати про дії та наміри політичних сил, органів державної влади. Вони повинні впливати на процес створення і реалізації законів, якості державного апарату, рівень освіченості і громадянської самосвідомості політиків, які приймають політичні рішення [4, 91]. Зокрема, публічна політика в сучасних умовах – це форма політичного процесу, який реалізується в

публічному просторі, підтримується інформаційно-комунікаційними та іншими видами ресурсів, представлений цілісним комплексом вертикальних і горизонтальних взаємодій його учасників. Публічна політика стає специфічною формою комунікації суб'єктів політичного процесу, яка дає змогу активізувати участь громадян у формуванні, виробленні та реалізації політичного курсу. Варто зазначити разом із С. Телешуном, що публічна політика – це особливий вид комунікації, який не є сферою боротьби за завоювання влади [5].

З цього погляду, будь-яка держава є відкритою системою, яка задіяна в кругообігу інформації. І якщо не буде відбуватися природного обміну в інформаційному просторі, то система руйнується. Завдання політики на інформаційному рівні – керування процесом обміну. Останній не є хаотичним і підпорядковується цілком визначеним законам, один з яких можна сформулювати наступним чином: інформація не викидається в інформаційний простір довільним способом, а посилається передусім туди, де вона необхідна і її здатні прийняти [6].

Однією з необхідних характеристик влади на сучасному етапі розвитку суспільства і держави є прозорість (від англ. «прозоро очевидно»). Значення поняття «прозорість» визначає поінформованість громадян з приводу прийняття політичних рішень, інформаційну відкритість соціальних, економічних та політичних процесів. Компонентами прозорості є: нормативний – законодавче закріплення прозорості та відкритості владних інституцій; інституціональний – наявність організаційних структур – форм, механізмів, процедур як влади, так і громадянського суспільства (двох рівнів: внутрішній – між самими органами влади і зовнішній – між владою і громадянами) та особистісний – прозорість і відкритість діяльності посадових осіб, що передбачає відповідний рівень політичної культури, етики і професіоналізму [7, 125]. Розвиток прозорості та відкритості є закономірним проявом поширення процесів демократизації у світі. Більшість документів прийнято за останні 20 років, а також відповіддю на вимоги міжнародних організацій, засобів масової інформації та міжнародних кредиторів.

Наразі відкритість – це вимушена необхідність для держави, яка працює в інформаційному просторі на рівні з іншими джерелами інформації. Якщо не наповнювати цей простір об'єктивною інформацією, його наповнять інші. Цифрова дипломатія якраз і покликана оперативно надавати адекватну інформацію, спростовувати некоректні відомості, підтверджувати відомості з офіційних джерел. Міжнародний досвід свідчить, що вже накопичено значний арсенал

методів і прийомів цифрової дипломатії, які можуть бути використані для вирішення зовнішньополітичних завдань.

Інформатизація суспільства докорінно змінила як сам процес та методи державного управління, так і менеджмент у сфері бізнесу й комерції. Якщо раніше в традиційному тріумвіраті методів – переконання, заохочення та примус – головними, зазвичай, вважали примус та заохочення, то в сучасних правових умовах розвитку суспільства на тлі підвищення суспільної активності індивідів на перше місце виходить метод переконання [8, 52]. Саме тому підвищення довіри стає одним із аспектів як внутрішньополітичної легітимності управління, так і міжнародної системи.

Неоліберальна ідеологія, що обґрунтовує демократизацію усього глобального політичного процесу, обстоює формальну рівність держав, які є його суб'єктами, пріоритетність прав людини тощо. На користь окресленої позиції свідчить горизонтальна глобалізація демократичного процесу, його розгортання за принципами «від держави до держави», «експорту демократичних цінностей» [9, 292]. На думку більшості ідеологів глобальної неоліберальної демократизації, саме в повсюдному встановленні демократичних процедур, дотриманні прав людини і принципів свободи особи полягає не лише ідеал, але можливий спосіб розвитку людства, а само поняття «глобалізації» приблизно дорівнює «демократизації». Після закінчення «холодної» війни в історично роз'єднаній літературі з теорії міжнародних відносин і теорії демократії все очаровується ідеєю демократії без кордонів, у формі транснаціональної (або глобальної) демократії [10, 38]. Цей «транснаціональний поворот», як його можна описати, ясно висловлює глибоко значимий зсув у мисленні про сучасний демократичний проект, який заслуговує серйозного критичного дослідження [11, 175]. Крім невірної оціненого тріумфу Ф. Фукуями, безвідносно причин «третьої хвилі», демократія стала майже універсальним політичним стандартом. Вочевидь, для багатьох нових демократичних держав прагнення і політична риторика далеко перевершують реалізацію ефективної демократії.

Незважаючи на подібні недоліки, і старі, і нові демократичні держави стали дедалі більш і більш чутливими до слабого демократичного мандату існуючих структур глобального та регіонального управління, які безпосередньо посягають на інтереси їхніх громадян. Оскільки демократичні держави становили більшість у глобальних установах тиску, то необхідно було зробити, щоб в таких інститутах збільшилися прозорість і відповідальність [12, 184].

Захисники радикального демократичного плюралізму стверджують, що ефективні умови реалізації транснаціональної демократії вимагають створення альтернативних форм глобального управління, відсутність яких є порушенням існуючих принципів світового порядку. Враховуючи переважання (у рамках теорії міжнародних відносин) ліберального інституціоналізму, питання транснаціональної демократії принципово зводиться до розгляду в термінах процедури: створення більш представницьких, прозорих і відповідальних міжнародних установ [13, 569].

Р. Кохан, наприклад, представляє демократію на міжнародному рівні як форму «добровільного плюралізму за умови максимальної прозорості» [14, 187]. Більш плюралістичний світовий порядок, згідно з цим уявленням, є також і більш демократичним світовим порядком. Основа цієї філософії полягає в прихильності до деяких з центральних принципів класичного плюралізму: акцент на політичних і громадянських правах, представництво через організоване вираження інтересів, розділення влади, обмеження публічної влади і панування згоди.

Д. Хелд пропонує формулювання космополітичної демократії, яка, покладаючись на існуючі принципи ліберального міжнародного порядку (наприклад, на принцип панування прав людини), включає в себе створення нового глобального конституційного регулювання, в якому твердо встановлені демократичні принципи. Захищаючи «подвійну демократизацію» політичного життя, прихильники космополітичної демократії прагнуть вивести демократію за межі держави, розширюючи поширення демократії на публічну сферу між і поза державами. У цьому відношенні транснаціональна демократія і територіальна демократія розглядаються як взаємно підсилюючі, а не конфліктуючі принципи політичного ладу. Космополітична демократія насправді вимагає «політичного порядку в демократичних об'єднаннях, містах і націях так само, як і в регіональних і глобальних мережах. Це має бути гарантовано вимогами космополітичного демократичного права, тобто закону, що встановлює «...повноваження та обмеження, права і обов'язки, які перевищують вимоги національної держави» [15, 217-219].

Прихильники концепції дорадчої або дискусивної демократії цікавляться дискурсивними джерелами існуючих систем глобального управління і роллю транснаціонального громадянського суспільства «у встановленні дорадчого демократичного контролю над умовами політичного дискурсу і діями управління в міжнародній системі. Як коментує Дж. Майал, відбувалося «зміцнення не тільки безпосередньо

демократії, а й демократичних цінностей як стандарту законності в межах міжнародної спільноти» [16, 192].

Проблеми історичного розвитку і перспектив демократії можуть розглядатись у різному теоретичному контексті, найчастіше з урахуванням цивілізаційної та стадіальної парадигм світового розвитку. Тобто з рефлексією на те, що демократія є продуктом певної (західної) цивілізації або необхідним етапом історико-політичної еволюції будь-якого суспільства. Водночас, увага дослідників спрямована на тенденцію до глобального поширення демократичних інститутів і труднощі їх укорінення в незахідних суспільствах [17, 155].

Перспективу глобальної демократизації значно ускладнює і сформована структура міжнародних відносин, асиметричності процесів демократизації в різних регіонах світу. Якщо західні суспільства розв'язують проблему подолання дисфункцій представницької демократії, приведення демократичних інститутів у відповідність з реаліями постіндустріальної епохи, то товариствам Півдня і Сходу належить процес вироблення і засвоєння адекватної для їх умов і традицій демократичної практики, стабільного демократичного порядку. З теоретичних позицій, можливі варіативні «сценарії майбутнього демократії»: принципово нові фази демократичного процесу в одних регіонах і його стагнація в інших; переплетіння і взаємне збагачення різних його потоків [18, 166].

Демократія як основа управління має більшу стримуючу силу тільки в тих країнах, де існує спільність інтересів і фундаментальних цінностей, які поділяються переважною більшістю громадян. Саме це робить можливим життя демократичного, парламентського правління. Занепад демократії настає тоді, коли розпадається єдність цінностей та інтересів, коли не існує більше загальної згоди щодо основних принципів і завдань, коли прихильники тих чи інших партій більше не прагнуть працювати разом з державою, але самі хочуть стати державою [19, 40]. Незважаючи на всі труднощі, з якими зіштовхуватися демократії на своєму тернистому шляху, актуальною залишилась думка, висловлена Р. Далем: «...демократична ідея не втратить своєї привабливості для людей у недемократичних країнах, і в міру того, як у цих країнах будуть формуватися сучасні, динамічні і більш плюралістичні суспільства, їх авторитарним урядам стане дедалі важче протидіяти устремлінням до розширення демократії» [20, 534].

ЛІТЕРАТУРА

1. *Соснін О.* Про обумовленість радикальних змін у розумінні владою і суспільством права громадян на інформацію [Електронний ресурс] // Зовнішні справи. – 2014. – № 9 – Режим доступу: <http://uaforeignaffairs.com/ua/ekspertnadumka/view/article/pro-obumovlenist-radikalnih-zmin-u-rozuminni-vladoju/#sthash.upmeD2Zg.dpuf>
2. *Макаренко Є. А.* Інформаційне суспільство: політика, право в програмній діяльності ЮНЕСКО: [монографія]. – К. : Наша культура і наука, 2001. – 385 с.
3. *Бутузов В. М.* Злочини у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку : [наук.-практ. коментар] / В.М. Бутузов, С. Л. Остапець, В. П. Шеломенцев ; [Департамент державної служби боротьби з економічною злочинністю МВС України]. — К. : Міністерство внутрішніх справ України, 2005. — 87 с.
4. *Шпортко О.* Поле публічної політики // Політ. менеджмент. – 2010. – № 5 (44). – С. 90-96.
5. *Телиун С. О.* Суспільні виклики та ефективна публічна влада: українські реалії [Електронний ресурс] // Трибуна. – 2010. – № 7–8. – Режим доступу : <http://www.vidkrytochi.org.ua/2010/11/blog-post.html>
6. *Олійник О. В.* Політико-правові аспекти формування інформаційного суспільства суверенної і незалежної держави / О.В. Олійник, О.В. Соснін, Л. Є. Шиманський [Електронний ресурс]. // Держава і право. – 2001. – № 13. –Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/book/Sosnin2.html>
7. *Берегой Т.* Європейські стандарти регіональної політики та проблеми їх впровадження в Україні // Актуальні проблеми державного управління : зб. наук. праць ДРІДУ. – Дніпропетровськ : ДРІДУ НАДУ, 2007. – Вип. 2 (28). – С. 123–130.
8. *Кормич Б. А.* Організаційно-правові засади політики інформаційної безпеки України : [монографія]. – Одеса : Юридична література, 2003. – 472 с.
9. *Гальчинський А.* Глобальні трансформації: концептуальні альтернативи. Методологічні аспекти : [наук. вид.]. — К. : Либідь, 2006. — 312 с.
10. *Clark I.* Globalization and International Relations Theory. – Oxford: Oxford University Press, 1999. – 198 p.
11. *Макгрю Э.* Транснациональная демократия: теории и перспективы / [пер. с англ. В.В. Оглезнева] // Вестник Томского государственного университета. Философия. Социология. Политология. – 2008. – № 2 (3). – С. 174-196.

12. Макгрю Э. Транснациональная демократия: теории и перспективы / [пер. с англ. В.В. Оглезнева] // Вестник Томского государственного университета. Философия. Социология. Политология. – 2008. – № 2 (3). – С. 174-196.
13. Falk R. Liberalism at the Global Level: The Last of the Independent Commissions? // Millenium. 1995. – 24(3). – P. 563–578.
14. Макгрю Э. Транснациональная демократия: теории и перспективы / [пер. с англ. В.В. Оглезнева] // Вестник Томского государственного университета. Философия. Социология. Политология. – 2008. – № 2 (3). – С. 174-196.
15. Хелд Д. Глобальные трансформации. Политика, экономика, культура / [пер. с англ. В.В. Сапов]. – М.: Праксис, 2004. — 576 с.
16. Макгрю Э. Транснациональная демократия: теории и перспективы / [пер. с англ. В.В. Оглезнева] // Вестник Томского государственного университета. Философия. Социология. Политология. – 2008. – № 2 (3). – С. 174-196.
17. Погорська І. І. Демократизація в сучасному світі: тенденції поширення і перспективи розвитку / І. І. Погорська, Д.М. Лакішик // Проблеми міжнародних відносин : [зб. наук. праць / наук. ред. Канцелярук Б. та ін.]. – К.: КиМУ, 2013. – Вип. 7. – С. 154-173.
18. Погорська І. І. Демократизація в сучасному світі: тенденції поширення і перспективи розвитку / І.І. Погорська, Д.М. Лакішик // Проблеми міжнародних відносин : [зб. наук. праць / наук. ред. Канцелярук Б. та ін.]. – К.: КиМУ, 2013. – Вип. 7. – С. 154-173.
19. Хэллоуэлл Дж. Х. Моральные основы демократии / [пер. с англ.]. – М. : ППП (Проза, Поэзия, Публицистика), 1993. – 144 с.
20. Даль Р. Демократия и ее критики / [пер. с англ.]. – М. : Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2003. – 576 с.

Король А. Идеология противодействия информационному вызову демократии.

Развертывание информационной революции усиливает информационные волны, которые накатываются на все процессы жизнедеятельности человека, вызывают в них соответствующие изменения. Не является исключением и такой процесс, как демократизация международных общественных отношений. Информатизация усиливает их демократизацию. В этот позитивный процесс «вплетаются» определенные негативы, связанные с деятельностью различных преступных группировок международного образца. Общество должно обеспечить открытость международных отношений, усилить демократизацию этих процессов и, одновременно, поставить протекторы злоупотреблений, основанных на информационных технологиях.

Ключевые слова: человек, культура, идеология, политика, международные отношения, политическое воспитание.

Korol A. Ideology of Democracy Information Challenge Counteraction.

Deployment of information revolution reinforces information waves that income all the processes of human life, causing appropriate changes. And this process of democratization of international public relations is no exception. Informatization strengthens its democratization. This positive process is affected by some negatives associated with activity of various international criminal groups. Society must ensure openness of international relations, strengthen democratization of these processes and, simultaneously, put protectors against abuse based on information technologies.

Keywords: human being, culture, ideology, politics, international relations, political education.

Яручик А.

**ЛЮДИНА ЯК ТІЛЕСНО-ДУШЕВНА ЦІЛІСНІСТЬ
У ФІЛОСОФІІ МІШЕЛЯ МОНТЕНЯ**

Осмислення світоглядно-гуманістичних поглядів Монтеня дає підстави стверджувати, що філософ дотримується натуралістичного підходу в тлумаченні людини, яка постає суперечливою, невичерпною, пластичною, багатогранною тілесно-душевною цілісністю. Наявність людської тілесності є необхідною умовою буття людини, однак найважливішою запорукою гармонійного розвитку постає душа – осереддя людини, вмістилище її чеснот, здібностей і нахилів.

Ключові слова: людина, тіло, душа, дух, свідомість, цілісність людини, гармонія.

Людина – найзагадковіша істота, свідомо частинка природи, яка здавна була предметом зацікавлення для самої себе. Перші відповіді на вічні запитання знаходимо в міфологічних та релігійних вченнях стародавніх народів. Зародки усіх наступних напрямків філософсько-антропологічної думки сягають в античну філософію. Вже філософі-атомісти говорили про два тіла людини: одне – звичайне фізичне тіло, інше – душа. Піфагор наділяв людину трьома тілами: фізичне тіло, тонка колісниця душі. У релігійно-окультних уявленнях йдеться вже про чотири тіла людини. Власне погляди щодо складної сутності людини досить послідовно і обґрунтовано представлені в християнстві, східних вченнях й теософських системах.

Засновником вчення про людину вважають Сократа, який закликав пізнавати й випробовувати самого себе, але розглядав людину не цілісно, а зводив філософію людини до вчення про душу. Платон відстоюватиме дуалізм душі й тіла, однак Аристотель доводить неможливість існування душі без тіла. Подвійність людини була найважливішою рисою в середньовічній інтелектуальній думці: так, ідеї Платона розвинув Августин Блаженний, а Аристотеля – Фома Аквінський. Людину в цей період тлумачили передусім як частину світового порядку, встановленого Богом, і розглядали як єдність божественної і людської природи, що знаходила своє відбиття в образі Христа. Лише в епоху Відродження, гуманізм якої мав яскраво виражений антропоцентричний характер, людина повертається в лоно природи як реальна земна істота й набуває цілісного осмислення.

На зміну ренесансному баченню людини приходять ідеї дуалізму душі й тіла в поглядах Рене Декарта, які будуть відстоюватися вже у філософії кінця XVIII – початку XIX ст. Й. Гердером, Й. Гете, натурфілософами романтизму. Людина була у центрі філософських запитів І. Канта, але його дуалізм душі й тіла не такий, як у Декарта, а морально-природний. Згідно з його поглядами, людина як частина природи підпорядкована необхідності, а як носій духовності – людина вільна. Долає розрив між духом та тілом Л. Фейєрбах, показавши, що насамперед тіло служить основою цілісності людської істоти. На єдність тіла й душі як синтезу протилежностей вказує згодом С. К'єркегор. «Людина – пише К'єркегор, – є синтез душевного й тілесного. Однак такий синтез неможливий, якщо два начала не поєднуються в чомусь третьому. Це третє є дух» [6, 255].

У філософії XX ст. відстоюється думка стосовно того, що тіло людини є лише образом, тобто проекцією нашої уяви про тіло, а не тілом, яким воно є у початковій даності. Тіло не обмежене органами і не зводиться тільки до організму. Феноменальне тіло є однаковою мірою і тілом, і душею. Ця єдність тіла і душі у філософській антропології називається плоттю, тобто одухотвореним тілом [4, 36]. Наслідуючи західну філософську парадигму, сучасні вітчизняні науковці прагнуть відновити цілісний образ людини в потоці життєвих виявів. Як вважає В. Шинкарук, «сутнісним у людини є не її душа й тіло, і навіть не їх єдність, а дух, який стоїть над тілом і душею, охоплює їх у собі, опосередковує, визначає собою людське в них (в душі й тілі)» [14, 35].

Безперечно, мислителі на різних етапах розвитку філософії намагалися розгадати природу людини й віднайти в ній саме те, завдяки чому людина є людиною. Фундатор філософської антропології

М. Шеллер стверджував, що тільки людина як жива істота спроможна піднятися над собою і, виходячи з одного центру ніби потойбіч просторово-часового світу, зробити предметом свого пізнання все і саму себе [13, 60].

Звісно, сьогодні є можливість цілісно переглянути увесь спектр роздумів щодо тіла, душі й духу як єдиного цілого, бо абсолютизація душі призводить до претензій на виняткову значимість і відірваність людини від дійсності, а пріоритет тілесності применшує її духовне начало. Власне двоїстість людської природи формує її цілісність через єдність і гармонію тіла й душі, що утворює людину як громадянина двох світів й забезпечує її не тільки внутрішню свободу, а й здатність до трансценденції та самовираження.

До новітніх досліджень людини варто долучити «Проби» Мішеля Монтеня, який проаналізував духовну спадщину античності, середньовіччя й Відродження й трансформував її відповідно до реалій свого часу. Погляди французького скептика на людину в останні десятиліття досліджувалися багатьма вітчизняними та зарубіжними філософами. Зокрема, у монографії «Полісутнісне homo: філософсько-мистецька думка в пошуках «неєвклідової рефлексивності» В. Табачковський порівнює погляди Монтеня і Паскаля й вказує, що в людини немає властивостей більш або менш важливих [11, 144]. Вагомою для нашого дослідження є «Історія філософії» В. Буслинського, де автор по-новому обґрунтовує переконання Монтеня щодо природи й сутності душі [3, 67]. Сучасний науковець В. Мельник у монографії «Соціальні виміри екзистенціалів людського буття» зосереджує свій дослідницький інтерес на екзистенціалах людського буття, які отримали детальне висвітлення ще у Мішеля Монтеня й показує відношення останнього до цих екзистенціалів, що є важливим для розуміння сучасної людини [7, 63]. Канадський філософ Ч. Тейлор у монографії «Джерела себе» вказує, що Монтень не мав на меті віднайти типове, універсальне, загальноістотне, а прагнув простежити лише контури мінливого буття однієї істоти, тобто себе [12, 243].

Філософсько-антропологічні погляди Монтеня були також у полі зору В. Богуславського, О. Горфункеля, В. Соколова, О. Лосева, П. Гуревича, Ф. Коган-Бернштейн, І. Бичка, О. Александрової, С. Кримського, В. Менжуліна, О. Корха, В. Огородника та ін. Серед сучасних зарубіжних вчених варто назвати Ж.-М. Беньє, В. Динева, З. Залюа, Р. Флатмана, П. Маняра та ін. Цими дослідниками зроблено чимало, але людина як тілесно-душевна цілісність у філософії Монтеня не набула належного висвітлення, тому запропоноване

дослідження є актуальним з огляду на те, що підхід до вирішення низки соціальних, економічних, політичних проблем безпосередньо залежить від розуміння людиною самої себе, на чому наголошував французький скептик.

Метою праці є аналіз філософського підходу Монтеня до тлумачення людини й виокремлення концептуальних положень його поглядів щодо її тілесно-душевних вимірів. Відповідно до цієї мети ставляться наступні завдання:

- визначити особливості осмислення людини Монтенем;
- дослідити позицію філософа щодо природи та сутності душі й тіла людини;
- узагальнити погляди Монтеня на людину як тілесно-душевну цілісність;
- обґрунтувати можливість залучення світоглядно-гуманістичних поглядів Монтеня до осмислення сучасної людини.

Аналіз філософсько-антропологічних поглядів Монтеня переконує, що душа стала основою пізнання людини. Філософ детально знайомить читача з розмаїттям історико-філософських та релігійних уявлень про людину, приводячи думки Лукреція, Фалеса, Гіпократ, Зенона, Геракліта, Платона, Аристотеля та багатьох інших мислителів античності. Зрештою, він схиляється до думки, що у людини є тільки одна душа, котра з допомогою різних частин тіла розмірковує, згадує, розуміє, судить, бажає та здійснює усі свої бажання [9, 235]. Монтень прагне досягнути не душу загалом, тобто не ту душу, якою майже уся філософія наділяє небесні тіла та найважливіші елементи, і не ту душу, яку Фалес, посилаючись на дію магніту, приписував навіть неживим предметам, а ту душу, яка належить конкретній людині і яку ми повинні краще знати [9, 229].

Не менше розмежувань і суперечок помічає Монтень у філософії щодо місця перебування душі. Докази багатьох мислителів були для нього легковажними і неприйнятними, тому він сам намагається зрозуміти, у якому ж куточку тіла перебуває душа. Врешті-решт, Монтень погоджується з Гіппократом, Герофілом і Платоном й припускає, що душа домує в мозку і з мозку переходить на все тіло. Цю свою позицію він обґрунтовує тим, що «...рани та нещастя, які вражають мозок, шкодять і душевному здоров'ю» [9, 235]. Для підсилення своєї думки Монтень навіть порівнює душу із сонцем, яке наповнює світлом та силою весь світ.

Для мислителя важливим було також з'ясування природи душі, адже, як він вважав, намагання надати їй надприродного походження є бажанням вивищити здібності власної душі. Якщо припустити, що

душа виникає не завдяки природній спадкоємності, а якось інакше, то вона мала б зберегти згадку про попередні знання, адже, як вказує Платон, «те, чого ми навчаємося, є лише спогадування того, що ми знали» [9, 236-237]. Монтень також посилається на авторитет Епікура та Демокріта, згідно з якими душа підвладна загальним законам земних речей, що мають вплив і на життя людини. На переконання мислителя, душа народжується так само, як тіло, її сили зростають поруч з тілесними.

Монтень також ретельно виписує думки наймудріших про сутність душі: Платона, Фалеса, Парменіда, Емпедокла, Посидонія, Клеанта, Галена, Гіппократа, Варрона, Зенона, Аристотеля, але не погоджується з жодним із них. Звертається філософ і до Лактанція, Сенеки й догматиків, які визнавали, що душа для них є чимось незрозумілим [9, 230]. Покинув без відповіді це питання і Монтень, адже навіть у Цицерона, який дослідив цілий спектр поглядів про душу, було наступне твердження: «Як з цих думок правдива, відає тільки Бог» [9, 230]. Монтень також посилається на святого Бернарда, який не зміг пізнати жодної частинки свого тіла, тому і Бога вважав незбагненим загалом. Геракліт теж проголошував, що «...все повне душ і демонів...», але як далеко б ми не дійшли у пізнанні душі, ми не зможемо її збагнути до кінця, бо її сутність надто глибока [9, 230]. Як істинний скептик, Монтень не робить жодного припущення щодо сутності душі, бо вважає, що це пізнання поза можливістю людського розуму.

Згідно із переконаннями Монтеня, душа – це осердя, що є визначальним для людини, вона є активним, духовним началом, яке не дається людині в готовому вигляді, а розвивається, дозріває і приблизно у двадцятирічному віці досягає повного свого розвитку. Якщо до цього віку душа не показала усіх своїх сил та можливостей, то вона вже ніколи цього не зробить. Монтень вважає, що тільки в молодому віці у нас виявляються «...усі високі прикмети і чесноти в усій потузі і красі» [8, 349]. Посилаючись на Платона, Монтень стверджує, що душа людини є вмістилищем чеснот та здібностей, які потрібно починати розвивати ще з дитинства. Задля надання своїм думкам більшої ваги та переконливості, Монтень навіть наводить вислів із м. Дофіне: «Терня, як з першого дня не коле, то гострішим не буде ніколи» [8, 349]. Отож, душа є надбанням людини, її сутністю і містить у собі всі якості багатогранного, різнолікого, доброго, злого, розумного і навіть часто шаленого світу.

Цінність людської душі для мислителя полягає в здатності бути статечною та впорядкованою завжди і в усьому, а не в прагненні

високо возноситися. Її велич розкривається не у великому, а в повсякденному й буденному. Про душу потрібно судити тоді, коли людина перебуває в спокійному стані [10, 28]. Вислів Монтеня «Душі шевців і цезарів закросні на один капил» став крилатим й відстоєє рівність усіх людей [9, 158]. Загалом, філософ прийшов до висновку, що людина не звикла шукати найвищого задоволення в душі та чекати від неї головної допомоги, не дивлячись на те, що саме душа є єдиною і повновладною господаркою свого стану й поведінки.

Розмаїття й легковажність помічає Монтень у повчаннях старожитніх і щодо тіла. Він стверджує, що питання про первісне походження людини – давнє і важке, тому не дивно, що, не знайшовши відповіді на питання про те, з якої матерії будують люди один одного, людський розум мусить постійно відступати. Серед великої кількості заплутаних думок Монтень схиляється до переконань Гелена та його наступників, які вважали, що зачаття відбувається завдяки злиттю чоловічого та жіночого сімені. Таким чином, мислитель переконується, що філософським осягненням дослідити проблему народження, більше того, природу людини, є досить проблематично, бо «...людина знає про своє тіло не більше, ніж про душу» [9, 246].

Попри усі сумніви, філософ доходить висновку, що «...ми збудовані з двох головних підставових частин...», тобто тіла і душі, які взаємопов'язані та взаємозалежні [9, 205]. Мислитель вважає, що «тіло наше влаштоване на один роб і зроб. А душа мінлива та розмаїта і нагинає до себе і до будь-якого свого стану відчуття нашого тіла та решту його відрухів» [8, 66]. Філософ переконаний, що людина розуміє сама себе недостатньо, тому заручається поглядами Плінія Старшого, який ставив під сумнів можливість людини виміряти якусь іншу річ, якщо саму себе вона виміряти не може. Монтень переконливо доводить, що людина мало розуміє саму себе й часто сама собі суперечить. Не випадково Фалес проголосив, що людині дуже важко пізнати саму себе, тому він повчав її у тому, що вона не здатна повністю пізнати ні себе, ні інші речі [9, 247].

Монтень стверджує, що людина – насамперед, природна істота, й від народження у ній закладена здатність відчувати тілесний біль, який може викликатися як вродженими, так і набутими недугами, що з віком щораз більше посилюються. Людина упродовж життя проходить через усілякі природні, соціальні, моральні випробування та негаразди, але вона неспроможна позбутися своєї тілесності, зокрема, тілесних виявів та порухів, що несуть і насолоду, і страждання, й залежать від зовнішніх та внутрішніх чинників.

Безперечно, Монтень розуміє, що немає сенсу намагатися відірвати душу від тіла, тому в питанні їх співвідношення звертається не до стоїків, а до Демокріта й Епікура. Так, у розділі «Апологія Раймунда Сабундського» мислитель зазначає, що душу людини від випадкових потрясінь не може вберегти ніяка сила розуму, ніякі здібності, ніяка добродетель, ніяка філософська рішучість і навіть напруження усіх сил. Філософ припускає, що «слина мізерної псини, забризкавши руку Сократа, може занепасти всю його мудрість, усі його великі й глибокі ідеї, знищити їх дощенту, не лишивши й прослідку від усієї його попередньої науки» [9, 239]. Як підкреслює Ф. Коган-Бернштейн, Монтень доводить, що свідомість виникає, змінюється і зникає в залежності від змін, яким піддається тіло. Погляди Монтеня про примат тіла над душею були ним полемічно відточені й направлені проти волонтаризму стоїків [5, 334-335]. Тісне поєднання людської свідомості з тілом, її залежність від тіла означає, що усі твердження про самостійність душі та про її здатність повністю нехтувати тілом, звільнившись від будь-яких впливів тіла, зовсім абсурдні. Монтень не зносив «...закликів витати духом у хмарах, коли тілом ти за столом», оскільки значна частина нашого єства належить тілу, то це суперечитиме прагненню людини до цілісності [10, 354].

Монтень стверджує, що тіло людини покликане служити не тільки самій людині, а й Богові та іншим людям, тому ніхто не має права навмисно мучити і вбивати людину з абиякої причини. Великим боягузством і зрадою є псування функцій людського тіла, які безвільні і несамостійні, бо пов'язані з душею [9, 208]. Однак душа не завжди залежить від тіла: вона може бути вільною чи відірваною від тіла сном або якимось екстазом, лише в такому стані вона провіщає, передбачає і бачить ті речі, яких не змогла б побачити у злитті з тілом [9, 216]. Спокійний стан людської душі, який філософія змушує визнати як найздоровіший, не є найкращим, однак відлучений від людини голос духа робить її ясновидицею [9, 259]. Отож, на думку Монтеня, дух людини може бути великим та досконалим, і, навпаки, – негідним довіри й віри.

Мислитель зазначає, що загалом вплив духу на тілесність є беззаперечним, але бувають випадки, коли тілесність йому не підпорядковується. Перевагу тілесності над духовністю зумовлюють організмичні недуги та випробовування, а також любовна жага [9, 259]. Для висвітлення поглядів Монтеня щодо поєднання тіла й душі дослідник ХХ ст. В. Богуславський посилається на Б. Гретюзана, який стверджує, що Монтень зупиняється перед питанням про безсмертя душі і залишає його невирішеним й відкритим. Розуміння

французьким скептиком взаємозв'язку між тілом і душею ґрунтується на переконанні, що людина – частина природи, і тому вона підпорядковується саме її законам [1, 111-112].

Як зазначає Ч. Тейлор, у Монтеня «...образ внутрішньої глибини пов'язаний з уявленням про дослідження себе як про висловлення царини, яку ми ніколи не зможемо до кінця вичерпати» [12, 306]. Отож, те, що людина є чимось невимірно більшим, ніж може здатися на перший погляд, зрозумів ще Геракліт, який стверджував, що збагнути душу людини до кінця неможливо, бо надто глибокою є її сутність [9, 230].

Варто наголосити, що Монтень описував людину не задля створення непорушної філософської концепції. Його метою було показати справжню сутність людини та вплив її сутнісних ознак на життєві вияви. Загалом він зображав людину в усій повноті та постійному русі. Філософ досить схвально ставиться до насолоди, земних радощів, а також до тілесної краси. Він був переконаний, що людина не повинна вдаватися у крайнощі, а має бути вірною своїй природі. Позбавляючи себе природних виявів, людина перетворюється не на ангела, а на звіра, бо замість спроби піднятися вона принижує себе. Вміння виявляти себе у своїй природності Монтень вважав ознакою досконалості. Він, зокрема, твердив, що люди часто намагаються бути чимось іншим, ніж є насправді, і не бажають осягнути своє ество. Саме таке незнання призводить до того, що людина не знає, на що вона здатна, а, що гірше, – намагається штучно піднятися над світом [8; 9; 10].

Як ми змогли переконатись, Монтень досліджував себе і з плином життя відчував, як змінюються його тіло й душа, тому усвідомлював, що людина повністю залежить від природних законів. Тілесність він розглядав не тільки в організмичному, тобто фізичному сенсі, а й у чуттєвому, емоційному та моральному, надаючи особливого значення співвідношенню тілесного і духовного. Монтень стверджує, що духовне життя нормальної здорової людини визначається станом її тіла. Душа разом з ним виникає, разом з ним і залежно від нього розвивається, разом з ним приходить у занепад і деградує, тому потрібно викохувати не саме тіло і не саму душу, а гармонійно розвиватися на основі доброзичливості, вихованості, фізичного удосконалення, адже цілісність людини полягає у єдності її душі і тіла [8, 183]. Сучасний зарубіжний науковець З. Залюа, досліджуючи Монтеня, наголошує, що нерозумно і потенційно загрозово розглядати дух окремо від тіла [15, 40].

Монтень не погоджується з Аристипом, який виступав лише на захист тіла, не підтримує також і Зенона, який відстоював лише душу. Він визнає, що Платону вдалося знайти шлях між обома, але правдивою є середня дорога – та, яку обирає Сократ [10, 354]. Монтень відстоює повноту людського життя, й услід за Сократом, цінує плотську насолоду, однак так само, як останній, вище ставить насолоду духовну, «...бо у ній більше сили, сталості, легкості, різмаїття, шляхетності» [10, 361].

Варто зазначити, що Монтень не робить однозначних висновків, бо людина виявилась настільки внутрішньо складною й неоднозначною, що філософ навіть засумнівався у можливості її пізнання. Мислитель порівнює пізнання людини із намаганням стиснути воду в кулаці: чим більше стискаєш, тим менша можливість втримати її. Небезпідставно сучасний філософ О. Больнов теж заперечує остаточне й непорушне визначення людської сутності. Він закликає не абсолютизувати людину, а розглядати її цілісно і всебічно, дотримуючись принципу відкритого питання, яке «...відкрите для нових неочікуваних і незавбачуваних відповідей» [2, 110].

Висновки. Монтень дотримується натуралістичного підходу в тлумаченні людини, яка постає суперечливою, невичерпною, пластичною, багатогранною тілесно-душевною цілісністю. Варто також наголосити, що він сповідував ті філософські погляди, які, на його думку, є найвірогіднішими та найлюдянішими, а неправими вважав тих філософів, які намагаються довести, що зводити божественне із земним, розумне із нерозумним, суворе із поблажливим, чесне із безчесним є потворним поєднанням, таким, що не відповідає істинній природі людини. Монтень відстоює прагнення людини до цілісності, тому не припускає будь-якого перебільшення на користь душі чи тіла. Підтримуючи ренесансні погляди, Монтень відстоює думку про повноту людського існування без будь-якої дискримінації фізичного чи духовного. Як зазначав мислитель, тільки завдяки гармонійному поєднанню й розвитку тілесності й духовності людина стає гармонійною тілесно-душевною цілісністю, роз'єднання якої є кінцем усієї істоти.

Подальше дослідження світоглядно-гуманістичних поглядів Монтеня має неабияку вагу, бо на сучасному етапі розвитку філософії поєднання тіла з душею і духом – це уже не інтуїтивна гіпотеза, а беззаперечний факт, який вимагає ще більш глибокого та детального дослідження, тому провідні науковці вважають, що тільки на основі цілісного аналізу людини філософська антропология може отримати стійке підґрунтя для свого подальшого розвитку. Важливим для

розуміння сучасної людини є виявлення взаємозалежності есенційного та екзистенційного в людському способі буття, визначальною особливістю якого є неоднозначність, багатомірність, плюралістичність, тобто одвічні й довічні суперечливості людського ества, на чому наголошував ще Мішель Монтень.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Богуславский В. М.* Скептицизм в философии. – М. : Наука, 1990. – 270 с.
2. *Большов О.-Ф.* Філософська антропологія та її методичні принципи // Сучасна зарубіжна філософія. Течії і напрями: хрестоматія; [упоряд. В.В. Лях, В.С. Пазенок]. – К. : Ваклер, 1996. – 428 с.
3. *Буллинський В. А.* Історія філософії. – Львів : Новий світ, 2007. – 220 с.
4. *Губин В. Д.* Философская антропология: учебное пособие для вузов / В.Д. Губин, Е.Н. Некрасова. – М. : ПЕР СЭ; СПб. : Унив. кн., 2000. – 240 с.
5. *Коган-Бернштейн Ф. А.* Мишель Монтень и его «Опыты». Приложение // Монтень М. Опыты: в 3 кн. / [пер. с фр]. – М. : Наука, 1979. – Кн. 3. – С. 315–361.
6. *Кьеркегор С.* Страх и трепет (сборник из трёх произведений) / [пер. с датс. Н. В. Исаевой, С. А. Исаева]. – М. : Культурная революция, 2010. – 488 с.
7. *Мельник В. В.* Соціальні виміри екзистенціалів людського буття: монографія. – Слов'янськ : Підприємець Моторін, 2012. – 366 с.
8. *Монтень М.* Пробі [Текст] : у 3 кн. / [пер. з фр. А. Перепадя]. – К. : Дух і літера, 2005. – Кн. 1. – 365 с.
9. *Монтень М.* Пробі [Текст] : у 3 кн. / [пер. з фр. А. Перепадя]. – К. : Дух і літера, 2006. – Кн. 2. – 515 с.
10. *Монтень М.* Пробі [Текст] : у 3 кн. / [пер. з фр. А. Перепадя]. – К. : Дух і літера, 2007. – Кн. 3. – 383 с.
11. *Табачковський В. Г.* Полісутнісне homo: філософсько-мистецька думка в пошуках «неевклідової рефлексивності». – К. : ПАРАПАН, 2005. – 432 с.
12. *Тейлор Ч.* Джерела себе / [пер. з англ.]. – К. : Дух і літера, 2005. – 696 с.
13. *Шелер М.* Положение человека в космосе // Проблема человека в западной философии. – М. : Прогресс, 1988. – С. 31–95.
14. *Шинкарук В. І.* Методологічні засади філософських учень про людину // Філософська антропологія: екзистенційні проблеми. – К. : Педагогічна думка, 2000. – С. 8–49.
15. *Zalloua Z.* Montaigne, Skepticism and Immortality // Philosophy and Literature. – 2003. – Vol. 27. – N. 1. – P. 40– 61.

Яручик А. Человек как телесно-душевная целостность в философии Мишеля Монтеня.

Осмысление мировоззренчески-гуманистических взглядов Монтеня дает основание утверждать, что философ придерживается натуралистического подхода в трактовке человека, который предстает как противоречивая, неисчерпаемая, пластичная, многогранная телесно-душевная целостность. Наличие человеческой телесности – необходимое условие бытия человека, но важнейшим условием гармонического развития предстает душа – сердцевина человека, вместительница его добродетелей, способностей, наклонностей.

Ключевые слова: человек, тело, душа, дух, сознание, целостность человека, гармония.

Yaruchyk A. A Man as a Bodily-Mental Integrity in Michel de Montaigne's Philosophy.

Understanding Montaigne's ideological-humanistic views gives reason to affirm that the philosopher follows a naturalistic approach to treating a man who appears a controversial, inexhaustible, flexible, and many-sided bodily-mental integrity. The presence of human physicality is a prerequisite for a man's existence, but the most important key to his harmonious development is the soul – the core of a man, a repository of his virtues, abilities and aptitudes.

Keywords: man, body, soul, spirit, consciousness, man's integrity, harmony.

Корінець 3.

**ОСВІТЯНСЬКА НАУКА В ПОШУКАХ МЕХАНІЗМУ
МИСТЕЦЬКОГО ВИХОВАННЯ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ**

У статті здійснюється пошук специфіки механізмів впливу різних засобів педагогіки мистецтва на формування професійної компетентності майбутніх педагогів; подається механізм взаємодії смислових полів або ідеалів суспільства і особистості, а також саморозгортання сигналу в структурі біологічного організму людини.

Ключові слова: педагог, мистецтво, ідеал, гармонія, принцип суміщення, принцип збудження, механізм впливу.

«Усе починається з учителя» – це добре відома усім нам аксіома. Ми згадуємо її у випадках, коли йдеться про виховання особистості в будь-якому суспільстві або навіть про забезпечення державотворення. Розуміючи глибину цього аксіоматичного виразу, колишній канцлер

Німеччини Отто фон Бісмарк, прийшовши до влади, заявив: «Дайте мені дві тисячі гарних учителів – і я збудую вам нову державу». Подібний вислів приписують й колишньому прем'єр-міністру Великобританії Уїстону Черчиллю.

У добу міжцивілізаційного зсуву, яку зараз переживає усе людство, ця аксіома «повертається» і набуває нового сенсу, оскільки змінюються усі складові «духу епохи». Як зазначає академік НАПН України В. П. Андрущенко, кожен етап історичного розвитку є нічим іншим, як філософським узагальненням наукових і культурних надбань, створюючи собою «дух епохи», виходячи з якого, людство вибудовує свою соціальність, проектує майбутнє, готує до життя в ньому молоде покоління. Складовими «духу епохи» є:

- філософське узагальнення, пояснення й оцінка сенсу, причинних зв'язків і тенденцій розвитку буття людини у світі, яке розгортається в наявних формах культури;
- порівняння означеного сенсу з досвідом історії, тобто із сенсом буття людини у світі загалом;
- прогноз перспективи людського розвитку, його джерел і спонукальних чинників [1, 20].

«Дух епохи» відповідно до нашого дослідження, ми можемо характеризувати й через такі загальні категорії, як: педагогічне буття, педагогічний простір, педагогічний час. Визначення поняття «педагогічне буття» ми зустрічаємо тільки в чотирьохтомній «Педагогічній енциклопедії». У першому томі цього видання при розгляді категорії “буття” констатується, що стосовно: «до психологічних і педагогічних проблем діалектичний матеріалізм висуває на перший план значення реальних умов життя для розвитку психіки дитини» [13, 283]. В. І. Воловик (і ми підтримуємо цю думку) пропонує розглядати «педагогічне буття» як видове поняття щодо поняття «суспільне буття» [5, 49].

«Суспільне буття» визначається як реальний процес життєдіяльності суспільства в усій різноманітності його проявів, що усвідомлюється соціальними організаціями, які його здійснюють: суспільством, класами, іншими соціальним групами, окремими особистостями. Як тут не згадати вислів К. Д. Ушинського про те, що «у вихованні усе повинно ґрунтуватися на особистості вихователя... Лише особистість може впливати на розвиток і визначення особистості, лише характером можна сформувати характер» [16, 63-64].

Крім того, як справедливо стверджують І. Зязюн [6, 10] і В. Краєвський [12, 102], жодні новітні технології, методики та засоби навчання й виховання не будуть ефективними без участі педагога. Найкращий передовий педагогічний досвід не можна перенести автоматично до навчально-виховного процесу без творчого його осмислення і наповнення індивідуальним змістом, в якому виявляється особистісне ставлення і власна творча індивідуальність педагога, який впроваджує цей досвід у свою систему педагогічної роботи.

Суспільна свідомість тоді виступає як процес усвідомлення реальності соціальними організаціями у здійснюванні ними життєдіяльності, яка специфічно проявляється на різних рівнях та в усіх різноманітних форм – науці, релігії, політиці, моралі, філософії. Інакше кажучи, «суспільне буття» – це життєдіяльність мислячих, а «суспільна свідомість» – мислення життєдіяльних суспільних організацій [4, 48-49]. Проблема, породжена техногенною цивілізацією, полягає в тому, що внаслідок «максимального культивування раціональності» (за висловом Адорно) ми, за висловом Х. Ортеги-і-Гассета, «вдихнули силу прогресу, але забули про дух» [8, 335].

У цей час (мається на увазі перехід світової спільноти від техногенної до інформаційної цивілізації) відбувається зміна усіх без винятку складових духовної сфери: розуміння смислу буття, ідеалів людини, образів державного устрою, світобачення майбутнього, темпоритму пульсації нашої світсистеми, гармонії життєустрою всесвіту людини, філософії духовного виробництва, світової науки і культури, мистецтва, освіти, етики спілкування, навіть семантики побутової мови, – які системно обслуговують механізм суспільного спілкування пересічних громадян і держав між собою в ході їх підйому по шкалі еволюційного розвитку планетарного світу. Природно, що в такому випадку змінюється місце і роль педагога у формуванні молодого покоління нової доби.

Це означає, що діапазон впливу сучасного вчителя на реальний розвиток планетарної спільноти цілісно охоплює соціальний простір з координатами «пересічний громадянин – національна держава – планетарний світ». Звідси прямо випливає місце і роль мистецького виховання майбутніх педагогів, оскільки мистецтво є потужним і всеохоплюючим засобом впливу педагогіки на формування особистості шляхом формування адекватної до наявної реальності художньої картини світу, особливо у молоді. До того ж, у сучасних умовах треба вести мову про формування колективної, або Планетарної особистості, оскільки межі держав і простір, у сенсі –

географічна відстань між людьми і державами, – фактично «тануть» як сніг під весняним сонцем.

Проблема розвитку творчої індивідуальності, як засвідчує О. М. Отич у ґрунтовній дослідницькій праці «Мистецтво у системі розвитку творчої індивідуальності майбутнього педагога професійного навчання: теоретичний і методичний аспекти», «тривалий час розглядалася лише у контексті мистецтвознавства, естетики та психології творчості й до педагогічної проблематики увійшла лише з 90-х років ХХ століття, виконане дослідження ґрунтується на достатній джерельній базі, створеній упродовж тривалого періоду розвитку психологічної та педагогічної науки, і складається з наукових робіт, присвячених різним аспектам проблеми розвитку творчої індивідуальності майбутнього педагога професійного навчання засобами мистецтва» [9, 16].

Далі О. М. Отич наводить опубліковані праці з цієї проблеми. Ми погоджуємося з її думкою про те, що формування креативного мислення майбутніх педагогів можна систематизувати за їх основними напрямками:

- дослідження психології індивідуальності (А. Асмолов, Б. Вяткін, Є. Ільїн, О. Лібін, В. Мерлін, К. Платонов, І. Резвицький, С. Рубінштейн, Л. Собчик та ін.);

- проблеми професійної і професійно-педагогічної освіти та формування особистості педагога професійної школи (С. Батишев, І. Васильєв, Р. Гуревич, А. Джантіміров, І. Каньковський, О. Коваленко, В. Ковальчук, В. Лозовецька, Л. Лук'янова, О. Макаренко, Н. Ничкало, В. Радкевич, Л. Старовойт, М. Цирельчук, Л. Шевчук, О. Щербак та ін.);

- проблеми психології професійної діяльності та професійного розвитку педагога (Г. Балл, В. Бодров, Є. Клімов, Н. Побірченко, В. Рибалка, О. Сапогова, В. Семиченко, О. Сергеєнкова, В. Сінявський, Б. Федорішин та ін.);

- проблеми психології творчості й розвитку творчої особистості (Б. Ананьєв, В. Андреев, І. Бех, Н. Вишнякова, І. Гончарова, В. Кан-Калик, О. Кульчицька, В. Моляко, М. Осухова, Я. Пономарьов, Н. Посталюк, В. Рибалка, В. Роменець, Б. Теплов, І. Харламов та ін.);

- проблеми художньої творчості (Ю. Боров, О. Гройсман, С. Іванов, О. Кривцун, Л. Левчук, О. Малюков та ін.);

- проблеми гуманізації та забезпечення культуровідповідності сучасної освіти (Г. Балл, Г. Васянович, С. Гончаренко, І. Зіньковський,

І. Зязюн, Л. Коваль, Г. Коджаспірова, В. Краєвський, Д. Лихачов та ін.);

- проблеми педагогічної майстерності й творчості (Ю. Азаров, Є. Барбіна, В. Загвязинський, І. Зязюн, В. Кан-Калик, Н. Кічук, М. Лещенко, Л. Рувинський, С. Сисоева);

- дослідження впливу мистецтва на розвиток особистості, зокрема й педагогів, учнів та студентів (В. Бутенко, Г. Побережна, Л. Масол, О. Мелік-Пашаєв, Н. Миропольська, О. Олексюк, В. Орлов, Г. Падалка, О. Ростовський, О. Рудницька, О. Шевнюк, В. Шульгіна, О. Щолокова, Б. Юсов та ін.);

- методика викладання різновидів мистецтва в загальноосвітній школі та професійна підготовка викладачів мистецьких дисциплін (Н. Згурська, О. Кайдановська, С. Коновець, Л. Лимаренко, І. Лисакова, І. Мужикова, Г. Ніколаї, Л. Паньків, Л. Побережна, Т. Рейзенкінд, С. Соломаха, Г. Сотська та ін.).

Останнім часом з'являються наукові дослідження з проблем педагогіки естетичного освоєння світу (С. Жданова) та естетичної спрямованості професійної підготовки педагога (Н. Семешок, Н. Тагільцева, В. Федоришин);

- креалогія, або дидактика творчої діяльності (Л. Балановська); педагогіки індивідуальності (О. Гребенюк, Т. Гребенюк, О. Заболотська, Д. Кірнос, Л. Мільто), розвиток професійної індивідуальності майбутнього вчителя (О. Бондаренко, Г. Костюк, О. Пехота, Н. Побірченко, О. Сергеєнкова, В. Татенко, Т. Титаренко, А. Фурман, Н. Чепелева, Т. Яценко);

- розвиток творчої індивідуальності учнів (Є. Бархсанова, О. Ходирева) та педагога загальноосвітньої школи (Н. Антонова, В. Горова, С. Гільманов, Л. Лузіна, М. Мажар, Л. Харченко).

До переліку праць з цієї проблематики ми б додали праці останніх років науковців драгомановського університету або осіб, що тісно пов'язані з цим навчальним закладом творчими науковими зв'язками. Серед них праці вітчизняних педагогів В. П. Андрущенко, А. І. Ашиток [2], І. Д. Беха, І. А. Зязюна, А. В. Козир [11], В. Г. Кременя, В. І. Кушерця [13], Л. І. Мацько [14], В. О. Огнев'юка [7], О. М. Отич [9], В. І. Федоришина [17] та ін., що внесли свій самобутній вклад у сучасну педагогіку мистецтва.

Педагогіку мистецтва розуміємо, вслід за О. М. Отич, як: 1) науку про використання педагогічного потенціалу мистецтва у формуванні та розвитку особистості, тобто сферу наукової діяльності людини щодо вироблення й теоретичної систематизації науково-педагогічних

знань про використання дидактичного, виховного та розвивального потенціалу мистецтва в освіті, а також практичну мистецько-педагогічну діяльність, спрямовану на досягнення цього знання та організацію навчально-виховної роботи в різних закладах освіти засобами мистецтва; 2) субдисципліну педагогіки, що розробляє естетичні, етичні, культурологічні, аксіологічні й акмеологічні засади формування особистості та її загального, професійного і творчого розвитку засобами мистецтва; 3) самостійну педагогічну галузь, що досліджує проблеми навчання, виховання та розвитку особистості засобами мистецтва [9, 25].

З вищенаведеної джерельної бази, здатної вплинути на наше сприйняття процесу формування креативного педагога засобами мистецтва, стає зрозумілим, що в будь-якій статті принципово неможливо зробити навіть огляд авторських позицій. Доповнити цю джерельну скарбницю ідей про місце і роль мистецтва у формуванні педагогів ХХІ століття можна тільки більш осяжними, тобто філософськими, узагальненнями. Тому ми зупиняємось у цьому випадку на моделюванні механізму впливу засобів мистецтва на формування світоглядної позиції майбутніх педагогів і формування професійної компетентності. У цьому й полягає головна мета статті.

Оскільки, за Платоном, суспільний устрій у державі набуває досконалості лише за умови гармонійного поєднання усіх елементів державної системи, то соціальною необхідністю стає підготовка вчителя, спрямованого на формування і розвиток своїх учнів як гармонійних особистостей, які будують своє життя і навколишній світ за естетичними критеріями і звіряють результати своєї діяльності з еталоном Краси.

Обґрунтовуючи єдність краси й гармонії, видатний український педагог минулого століття Софія Русова зазначала: «Краса – то є гармонія. Від естетичних вражень ця гармонія, упорядкованість переходить у серце людини, утворює звички, виявляється у красі поведінки, у граційності усіх рухів, у гармонійності вчинків, у смаку до всього гармонійного» [15]. Тому так важливо формувати в особистості здатність бачити красу, а також залучати її до творення краси в навколишньому світі.

У цьому, власне, і полягає соціальна місія вчителів мистецьких дисциплін, які вводять вихованців до світу прекрасного й відкривають перед ними таємниці мистецтва і художньої творчості.

Принципову картину впливу засобів мистецтва на формування свідомості можна розглянути на основі науково-дослідних праць О. П. Беженарь [3] і Ю. О. Хайрулліної [18], захищених у НПУ імені

М. П. Драгоманова. Звичайно, що ми не відкидаємо публікації інших авторів на цю тему, але в працях саме цих двох дослідників ми наближаємося до розуміння специфіки дії механізмів засобів мистецького впливу на формування професійної компетентності майбутніх педагогів.

Так, О. П. Беженарь, наприклад, у монографії «Особистість у мінливості естетичного ідеалу суспільства» [3] обґрунтувала суперечність між естетичним (художнім) ідеалом особистості й естетичним ідеалом суспільства як геологічне явище/суперечність, що рухає соціальний світ в еволюційному напрямі на основі культивування принципів суміщення частини і цілого, гармонізації смислових полів особистості і соціуму і налагодження між ними сталого енергоінформаційного обміну.

При цьому дослідниця подає механізм формування гармонійно розвиненої особистості людини під впливом естетичного ідеалу суспільства, що переходить від стану динамічної рівноваги до стану рухливої неврівноваженості. Його морфологію складають чотири ланки: а) естетичний ідеал (смысловое поле) суспільства; б) естетичний ідеал (смысловое поле) особистості; в) процес естетичної взаємодії особистості і суспільства (обмін енергоінформаційними потенціалами); г) ланка управління естетичною взаємодією особистості і суспільства.

Траекторія його саморуху нараховує чотири етапи: а) початковий – на якому відтворюється естетичний ідеал суспільства; б) зовнішній – енергоінформаційного тиску на підсвідомість, свідомість і надсвідомість особистості; в) внутрішньоособистісний (продуктовий) – що реалізується в структурі біологічного організму людини і веде до формування естетичної свідомості й естетичного ідеалу особистості; г) зворотний (діяльнісний) – у якому реалізується реакція і воля особистості людини на себе і суспільство, і вона є зворотною ланкою механізму впливу ідеалу на формування особистості.

При цьому О. П. Беженарь системно відтворює зміст процесу формування особистості в полі тяжіння колективного естетичного ідеалу:

- на першому етапі він пов'язаний з формуванням естетичним ідеалом перехідного стану суспільства відповідно до духу епохи, в якому задіяні соціальна пам'ять системи, колективний інтелект народу, наука, література, мистецтво, культура й освіта, що засобами психо- і соціогенезу створюють образ майбутнього;

- на другому – спроектований суспільством образ діє як абсолют/імператив на підсвідомому, свідомому і надсвідомому рівнях

і активізує на основі принципу резонансу цілого і частини роботу психологічного механізму і механізму соціалізації;

- на третьому – смислогенез запускає в дію механізм переживання людини, що гармонізує суперечності між потоками гено- і фенотипічної інформації в семантичному полі особистості і виробляє продукт – власний естетичний ідеал, що за принципом суміщення вступає в естетичну взаємодію з цілим, оскільки природно потребує зв'язку людини з «універсумом символів»;

- на-четвертому – внутрішня естетична діяльність спрямована на гармонізацію образів власного естетичного ідеалу з естетичним ідеалом суспільства, а зовнішня – на рух до колективного ідеалу і залежно від стану зовнішнього середовища.

Естетична діяльність має, як зазначає авторка, декілька різновидів і тому відбувається типологізація гармонійно розвиненої особистості (за М. Данилевським): а) «для-себе-діяльністю»; б) «для-другого-діяльністю», в) «ігровою діяльністю», що здійснюється діячем заради самого процесу діяльності. Повноцінна діяльність («життєдіяльність») людини охоплює усі три різновиди як свої моменти.

Ю. О. Хайрулліна, у свою чергу, доповнюючи напрацювання О. П. Беженарь у авторському дослідженні «Світоглядна культура особистості: структурно-функціональний аналіз» [18], значно поглиблює наше розуміння механізму впливу засобів мистецтва на формування особистості педагога шляхом введення в структуру його свідомості таких продуктів, як функціонали. У ньому подано оригінальну концепцію світоглядної культури особистості, що будучи за природою духовно-практичним явищем, топологічно знаходиться на межі часу і простору, оскільки духовність існує в часі, а культура матеріалізується в просторі.

Її підставою є свідомість людини, розташована в смисловій сфері особистості на трьох рівнях: ядерному, інтелектуальному і соціальному, а сутність полягає в збудженні механізмів смислової сфери: смислоутворювання, смислоусвідомлення і смислобудівництва до диференціації горизонтальних підструктур особистості і спеціалізації функціональних органів, що виникають у їх горизонтах.

Зміст саморозгортається як інтелектуальної діяльності – мислення, що набуває організаційного устрою у вигляді механізму збудження з виробництвом специфічного продукту – світогляду, призначеного для більш високого соціального рівня, на якому цей функціональний орган виконує тригерну функцію, кінцевим продуктом якої є механізм самовизначення особистості.

Форми її буття залежать, як стверджує дослідниця, від умов, у яких перебуває зміст явища: суб'єктивована в структурі суб'єкта – потенційний світ, що утворюється функціоналами: світовідчуттям, світоуявленням, світосприйняттям і світобаченням; у зовнішньому середовищі – об'єктивована артефактами культурно-історичного процесу.

При цьому мислення людини охоплює, на думку Ю. О. Хайрулліної, три горизонти інтелектуальної діяльності: на першому – відбуваються розбудови власної смислової сфери; на другому – формується система функціональних органів і запускаються горизонтальні внутрішньоособистісні механізми, кожен відповідно до специфіки своєї підструктури; на третьому – вищому – створюється інтегративний продукт – світогляд особистості, що породжує функціонал світорозуміння як ансамбль функціональних можливостей і виходить у режим культурологічного буття, що і класифікується філософами, психологами і культурологами як світоглядна культура особистості.

Логічний аналіз явища очистив його від конкретно-історичних нашарувань і викрив логіку саморозгортання і буття світоглядної культури особистості за алгоритмом: міфологічна – релігійна – філософська – наукова – космополітична/гуманістична світоглядна культура; побудовано принципову п'ятиланкову модель циклу творення і самовідтворення цього явища.

Ю. О. Хайрулліна на основі генетичного аналізу формалізувала три джерела саморуху механізму світоглядної культури: перше – психічне (інстинкти й інші психічні процеси і продукти, наприклад, мотив або інтуїція); друге – соціальне (освіта, наука, культура); третє – власне (продукування смислів як головної відмінності *Homo sapiens* від інших живих істот).

Відповідно до кожного з них формуються і діють три механізми породження світоглядної культури особистості: перший – психічний, що живить явище архетипами з Фізичного Всесвіту (психіки або несвідомості/підсвідомості) завдяки «провідній функції, що має трансперсональний вихід у ноосферу» (К. Юнг); другий – соціетальний, що за допомогою соціальних інститутів науки, культури, навчання і виховання живить його смислами з Семантичного Всесвіту (семантичного континіуму або надсвідомості); третій – власний, оскільки особистість здатна виробляти смисли завдяки наявності внутрішньоособистісного механізму смислородження.

Особистість залежно від продуктивності своєї смислової сфери займає, на думку Ю. О. Хайрулліної, певне місце на

енергоінформаційному континіумі Всесвіту в діапазоні «несвідоме – над свідоме»; менш розвинена свідомість тягне її до полюсу несвідомості, а більш розвинена – до полюсу надсвідомості, або Гуманізму, Добра і Любові.

У дослідженні подано морфологічний аналіз світоглядної культури особистості, завдяки якому вона розкривається через своє втілення в біологічний організм людини і висвітлює свою складну архітектоніку як складне різномірне духовне явище; висвітлено буття низки специфічних органів функціонального походження: відчуттів, уявлень, світоглядних знань, ціннісних орієнтацій, що утворюють сталу конструкцію – механізм збудження, який обслуговує усі шість підструктур біологічної людини; незважаючи на власне процесуальне походження, ці органи породжують функціонали, що власне і створює локальне смислове поле – світоглядну культуру з інтегративним функціональним елементом – світоглядом і його функціоналом – світорозумінням.

Функціональний аналіз явища об'єктивував процес переходу духовного в практичне/культурологічне середовище, використовуючи біологічний організм людини як виконавчий механізм, що творчо об'єктивує в ході інтенсивної культурологічної практики зміст раніше суб'єктивованого духовного; кожен з функціоналів, які входять до складу світоглядної культури особистості, має власну параметричну характеристику і головну функцію.

Наявність же в літературі різноманіття функціоналів з часткою «світо-» пояснюється адекватною кількістю функціональних органів в структурі особистості. Світоглядна культура в просторі смислової сфери особистості об'єктивується чіткістю, або логічністю, її мислення, а у зовнішньому середовищі – механізмом самовизначення.

Критерій оцінки якості світоглядної культури особистості визначено, за Ю. О. Хайрулліною, відповідно до методологічних вимог до його формалізації, тобто за її межами, у горизонті механізму самовизначення, що інтегрує в собі мету життя, смисл життя і має за кінцевий продукт – вектор розвитку особистості або за визначенням психологічної науки – її спрямованістю; обґрунтовано два види показників: а) для оцінки стану морфологічної основи, що визначається автором як цілісність; б) для оцінки стану функціональної спроможності, що подається ним як універсальність.

Характерними рисами зрілої світоглядної культури є: 1) розуміння її як відкритої системи, що постійно збагачується новими положеннями, які розкривають цінність людського буття; 2) творчий характер, що базується на якісно новому рівні рефлексії і

саморефлексії, направлений на осмислення власного буття як певної цілісної єдності; 3) синтез загальнолюдських, національних, етнічних і групових цінностей; 4) творчий характер на методологічному, концептуальному рівні; 5) активний характер, що впливає на конструювання картин і образів світу, на самостійний, особовий, творчий вчинок.

Отже, сила й універсальність впливу педагогіки мистецтва на формування креативного мислення і поведінки майбутнього педагога полягають, на нашу думку, у тому, що вона оперує у відтворенні сучасної художньої картини світу гранично можливими категоріями смислу, символу, ідеалу, краси і гармонії. Це є засобами прямого впливу на емоційну компетентність людини.

Розвиваючи теорію емоцій, учені обґрунтували поняття «емоційна компетентність» як здібність діяти згідно з внутрішнім середовищем своїх почуттів і бажань (Р. Бак), «емоційна креативність» (Дж. Аверілл) як розвиток емоційних синдромів, які є новими, ефективними й автентичними; «емоційний інтелект» як емоційна метаздібність, що визначає, наскільки добре людина може використовувати усі свої інші навички, включаючи інтелект (П. Селовей); «емоційна грамотність» як цілеспрямоване підвищення соціальної та емоційної компетентності людей (І. Зязюн).

Значення емоцій для розвитку індивідуальності людини академік І. А. Зязюн вбачав у тому, що вони разом з емоційними реакціями є основною формою усвідомлення нею останньої через виявлення ставлення людини до всього, що відбувається, зокрема, й до власного когнітивного і поведінкового функціонування.

Перспективи подальшого дослідження впливу мистецтва на формування майбутніх педагогів слід шукати в деталізації специфіки впливу різних видів мистецтва на формування їх професійної компетентності. Ця гіпотеза сформулась у нас внаслідок розуміння того, що різні види мистецтва впливають на різні компоненти структури людини загалом і майбутнього педагога конкретно. Так, наприклад, образотворче мистецтво, дійсно, оскільки подає людині образ або ідеал явища, і тут все те, що вищевикладене як дія і результати механізму впливу мистецтва на формування і поведінку особистості педагога, відповідає дійсності.

Водночас, музика, на наше розуміння, діє з протилежного боку, оскільки вона шляхом вібрації збуджує у фізичному тілі людини коливання її організму і породжує в ході переживання образи, що згодом вже діють за поданим вище алгоритмом. У цьому криється, на наш погляд, таїна надзвичайно позитивного впливу музики Моцарта і

Баха на позитивне життєсприйняття світу слухачами в будь-яких країнах світу і в будь-якому віці.

Ідея цілісності людини і соціального світу, оскільки усі механізми в структурі біологічного організму людини морфологічно і функціонально «пов'язані один з одним» і вступають в естетичну взаємодію з семантичним полем суспільства по трьох каналах: підсвідомому, свідомому і надсвідомому; до механізмів впливу віднесені психологічний і соціалізацій; до внутрішньоособистісної гармонізації – механізм переживання; до зовнішньої гармонізації – психо-соціогенетичний механізм суміщення.

Орган опосередкування в структурі біологічного організму людини складається, природно, як і фізичний, і духовний інгредієнти, з двох частин оригінальної проміжної форми субстанції Всесвіту: матерії, що отримала назву в сучасній психології «жива тканина», і субстрату духовного світу – інформації, що перебуває на стадії опосередкування в специфічній формі (знання), а саме: у формі енергетичного імпульсу.

Імпульси ініціюються або «рефлексом мети» (інстинктом), або «критерієм волі» (свідомістю). Енергія і є тим проміжним продуктом, в якому зустрічаються матеріальне і духовне в структурі людини. Процес протікає у формі слабкої електромагнітної взаємодії; електромагнітне поле керується волею людини. Ось чому одна і та сама музика впливає на різних людей по-різному.

Принциповим для нас є висновок Ю. О. Хайрулліної про те, що на межі біфуркації розвиток смислогенезу припускає низку альтернативних сценаріїв, серед яких особистісний є лише одним з його можливих напрямків; власне особистісний шлях розвитку людини визначено як онтологічний режим.

Атрактором, що обумовлює цей режим, є світ надіндивідуальних, надемпіричних цінностей, що утворюють загальнокультурні символи. Параметри порядку, які утримують цей режим, вписані в русло традиції, традиційної культури. У такому розумінні онтологічний режим припускає розвиток людини або в лоні духовних практик, або в зоні тяжіння граничних смислів.

Альтернативні сценарії означають потрапляння людини до поля тяжіння атракторів, які не забезпечують повноти саморозгортання особистісних структур, досягнення цілісності. До таких сценаріїв належать емпіричний, онтичний (від грецького – суцільний) та віртуальний. Естетичний ідеал суспільства виконує тут роль Абсолюту, тобто керує вибором шляху розвитку особистості залежно від обставин її життя.

Отже, педагог має не тільки глибоко розуміти механізми дії засобів мистецтва, але й знати особливості сприйняття художньої реальності конкретним юнаком чи дівчиною. І тільки після цього він зможе комбінувати їх застосування як засобів навчально-виховного впливу на формування педагогічної майстерності в майбутніх педагогів. Не остання роль тут має відводитись формуванню певного естетико-розважального середовища в навчальному закладі. Це має скласти стрижень його педагогічного артистизму, педагогічної імпровізації, індивідуального стилю професійної діяльності у сфері педагогіки мистецтва. Як бачимо, поле дослідження цієї проблеми залишається утаємниченим з невідомими поки що для нас межами й обмеженнями.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Андрущенко В. П.* Філософія як теорія і методологія розвитку освіти / за гол. ред. В. П. Андрущенко // Філософія освіти XXI століття: зб. наук. праць. – К. : Знання, 2000. – Вип. 3. – 318 с.
2. *Ашиток А. І.* Мовна картина світу в філософсько-освітньому аспекті : [монографія]. – Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2011. – 251 с.
3. *Беженарь О. П.* Особистість у мінливості естетичного ідеалу суспільства: монографія / Мін-во освіти і науки, молоді та спорту України, Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2012. – 246 с.
4. *Воловик В. И.* Философия истории : курс лекций. – Запорожье, 1995. – 126 с.
5. *Воловик В. И.* Философия педагогики. – Запорожье : Просвіта, 2003. – 152 с.
6. *Зязюн І. А.* Гуманістична стратегія теорії і практики навчального процесу // Рідна школа. – 2000. – № 8. – С. 8-13.
7. *Огнев'юк В. О.* Освіта в системі цінностей сталого людського розвитку. – К. : Знання України, 2003. – 448 с.
8. *Ортега-и-Гассет Х.* Восстание масс // Ортега-и-Гассет Х. Эстетика. Философия культуры. – М. : Искусство, 1991. – 586 с.
9. *Отич О. М.* Мистецтво у системі розвитку творчої індивідуальності майбутнього педагога професійного навчання: теоретичний і методичний аспекти : монографія / за наук. ред. І. А. Зязюна. – Чернівці : Зелена Буковина, 2009. – 752 с.
10. Педагогическая энциклопедия. – М. : Советская энциклопедия, 1964. – Т. 1.
11. *Козир А. В.* Теорія та практика формування професійної майстерності вчителів музики в системі багаторівневої освіти [Текст] : автореф.

- дис... д-ра пед. наук : 13.00.02; 13.00.04 / Козир Алла Володимирівна ; Національний педагогічний ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К., 2009. – 43 с.
12. *Краевский В. В.* Общие основы педагогики. – М. : Изд. центр «Академия», 2003. – 256 с.
  13. *Кушерець В. І.* Знання як стратегічний ресурс суспільних трансформацій. – К. : Знання України, 2004. – 248 с.
  14. *Мацько Л.* Українська мова в освітньому просторі: навч. посіб. для студентів філологів освітньо-кваліфікаційного рівня «магістр». – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. – 607 с.
  15. *Учитель мистецьких дисциплін у дискурсі педагогічної майстерності : монографія / І. А. Зязюн, Г. Г. Філіпчук, О. М. Отич та ін. ; за наук. ред., передм. і післямова О. М. Отич. – Бердянськ : Видавець Ткачук О. В., 2013. – 334 с.*
  16. *Ушинский К. Д.* Стаття в «Журнале для воспитания» // Собр. соч. – М-Л, 1948. – Т. 2. – С. 63-64.
  17. *Федоришин В. І.* Теорія та методика фахової підготовки майбутніх учителів музики на акмеологічних засадах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра педагогічних наук / Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. – К. : [б.в.], 2014. – 44 с.
  18. *Хайрулліна Ю. О.* Світоглядна культура особистості: структурно-функціональний аналіз : монографія / Мін-во освіти і науки, молоді та спорту України, Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. – 235 с.

Коринец З. Образовательная наука в поисках механизма художественного воспитания будущих педагогов.

В статье реализуется поиск специфики влияния разных средств педагогики искусства на формирование профессиональной компетентности будущих педагогов; представлен механизм взаимодействия смысловых полей или идеалов общества и личности, а также саморазвертывание сигнала в структуре биологического организма человека.

Ключевые слова: педагог, искусство, идеал, гармония, принцип совмещения, принцип возбуждения, механизм влияния.

Korinec Z. Educational Science in the search mechanism of art education future teachers.

Article covers the search of specifics the influence of different ways of art pedagogy in the formation of teacher's professional competence, presents the mechanism of interaction of semantic fields or ideals of society and personality, and shows the self-unfolding of the signal in the biological structure of the human organism.

Keyword's: Pedagogue, art, ideal, harmony, the principle of combining, the principle of the excitation, mechanism of influence

СУЧАСНА СИСТЕМА ОСВІТИ ТА ВИХОВАННЯ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

У статті проаналізовано розгалужену систему сучасних концепцій освіти і виховання. Підкреслюється суспільна значущість філософських досліджень та філософсько-методологічного обґрунтування сучасних проблем вітчизняної системи освіти та виховання, зокрема, на рівні вищої школи.

Ключові слова: виховання, система виховання, філософія освіти, теорія виховання, цінності, ідеали.

Сьогодні повною мірою можна стверджувати, що система освіти та виховання є основною складовою суспільства за значущістю його духовного відродження в Україні. Складні процеси соціальних змін у державі вимагають нового розуміння сутності освіти та виховання як унікального суспільного явища, що має вплив на всі сторони життя кожної країни і людської цивілізації загалом. Актуальним є переведення освітньої системи на якісно новий рівень функціонування, що вимагає нового соціального та гносеологічного підґрунтя, філософського обґрунтування, розроблення нової філософської парадигми освіти, застосування соціально-філософської теорії та методології в освітній практиці. Таким сучасним виміром є філософія освіти.

Розробка й аналіз світоглядних категорій «життєдіяльність людини», «існування суспільства», «існування людини», «самосвідомість особистості», «гуманітарне мислення» дають можливість розуміти філософію освіти як сукупність світоглядних теорій (ідей), які визначають методологію виховання і навчання, методи проектування та створення нових інституцій і систем.

Філософія освіти складала досить значущий компонент систем великих філософів. Саме з філософії теорія виховання черпала основні методологічні принципи при вирішенні конкретних завдань.

Зрозуміло, що спочатку теорія виховання розвивалася як педагогічна практика: батьки, а потім найбільш шановні та почесні люди суспільства (старійшини, вожді, жерці) готували дітей до життя і праці. Елементарні педагогічні знання, що поступово склалися, передавалися з покоління в покоління у вигляді звичаїв, традицій, ігор, життєвих правил. Коли виникла потреба в узагальненні накопиченого

досвіду, почалося становлення та узагальнення теорії виховання, що тісно пов'язана з філософією.

Із самого початку свого виникнення і до наших днів філософія прагнула не тільки осмислити існуючі системи виховання, а й сформулювати нові цінності та ідеали.

Вважаємо, що тут важливо звернути увагу на ідеї відомого українського філософа, педагога, поета Григорія Сковороди (1722–1792), який свої соціальні і педагогічні погляди засновував на філософському вченні про «спорідненість», «споріднену працю». «Спорідненість» кожної людини до певного виду діяльності, фізичної або духовної, виявляється через самопізнання; людина, що розпізнала свою «спорідненість», стає воістину щасливою. Завдання наставника – не примушування, не інтелектуальний диктат, а ненастирлива, делікатна допомога учневі, зайнятому пошуком дійсного покликання, «спорідненості».

Принципи антропологізму в педагогіці і народності у вихованні обґрунтував К. Ушинський (1824–1871). У своїй фундаментальній праці «Людина як предмет виховання. Досвід педагогічної антропології». К. Ушинський виходив з того, що виховати людину в усіх відношеннях можна, лише пізнавши її на всіх етапах життя, в усіх соціальних станах, що дасть змогу в самій природі людини черпати засоби виховного впливу. К. Ушинський пов'язував специфіку педагогічної антропології з філософією в параметрі визначення мети, необхідної для освіти як діяльності. Підійшовши до розроблення теорії педагогіки як широко освічений мислитель, озброєний глибокими науковими знаннями про людину, він писав, що визначення мети виховання є кращим наріжним каменем будь-яких філософських, психологічних і педагогічних теорій.

Педагог зазначав, що теорія виховання має бути заснована на використанні законів анатомії, фізіології, психології, філософії, історії та інших наук. Вона повинна відкривати закони виховання, а не обмежуватися педагогічними рецептами. Він вимагав єдності теорії і практики, абсолютно слушно стверджував, що педагогу недостатньо засвоїти принципи і конкретні правила виховної роботи, йому необхідно також озброїтися знанням основних законів людської природи і вміти застосовувати їх у кожному конкретному випадку.

З першої половини 30-х років ХХ ст. Л. Виготський, С. Льєнков, В. Сухомлинський намагалися органічно злити людинознавство з освітою та вихованням. З другої половини 1980-х років актуально стає проблема сутності людини як суб'єкта освіти та виховання. Це, по суті, спеціальний розділ філософії освіти, у якій людина розглядається

як *homo educandus*, причому з боку її автономії. Ця автономія коріниться в духовному вимірі людини, що як «третій чинник» здатний конкурувати з біологічною і соціальною детермінацією.

У рамках філософського осмислення світоглядно-ціннісні засади сучасної освіти та виховання розробили й обґрунтували такі вчені, як В. П. Андрущенко, В. П. Бех, Ю. В. Бех, О. Б. Бабошина, Т. Ф. Бірюкова, Б. В. Братанич, М. К. Бурбулес, І. О. Бушман, В. Г. Вікторов, Б. С. Гершунський, В. В. Горшкова, А. Гофрон, Н. Е. Гусинський, С. Ф. Клепко, М. С. Конох, К. В. Корсак, В. Г. Кремень, М. Д. Култаєва, В. С. Лутай, А. А. Мельниченко, М. І. Романенко, Т. С. Тройцька, Ю. І. Турчанінова, Х. Г. Тхагапсоев, І. Г. Фомичова, Н. В. Щубелка.

Таким чином, за мету дослідження ставимо – визначити проблеми та перспективи розвитку сучасної системи освіти та виховання в Україні.

Проаналізуємо сучасну філософію освіти в Україні. Як зазначає В. П. Андрущенко, концептуальну канву сучасної філософії освіти складають п'ять принципівих характеристик, а саме: [1, 10]

– сучасну систему освіти та виховання України слід розглядати в контексті її становлення і розвитку (трансформації, модернізації); враховуючи нові світові реалії, рішуче відмежовуючись від колишньої надмірної ідеологізації, адміністрування та авторитаризму й водночас спадкоємно переймаючи й продовжуючи все те, що складало гуманістичне надбання минулої епохи, вона збагачується новітніми світовими надбаннями й утверджується як система національна, що владно заявляє про власну конкурентоспроможність в європейському і світовому освітньому просторі; основні напрями модернізації освіти в першій третині ХХІ століття визначають Болонські домовленості, які виконуються в Україні за умови збереження національної педагогічної матриці і тих переваг, якими система освіти України завжди славилась в Європі й у світі;

– сутність сучасного процесу навчання полягає не лише в збагаченні особистості певною сумою знань чи у формуванні навиків практичної діяльності, а й у всебічній підготовці людини до життя в глобалізованому інформаційному просторі через створення рівних умов доступу до якісної освіти, забезпечення освіти впродовж життя, формування толерантного світогляду і дискурсного характеру взаємодії народів і культур;

– філософське підґрунтя навчально-виховного процесу складають принципи пріоритету людини як особистості, свободи вибору цінностей, реалізації можливостей саморозвитку, єдності національних

та загальнолюдських інтересів, системності, взаємозв'язку теорії та практики, гуманітарного і природничого знання; навчальний процес здійснюється на основі плюралістичної методології соціального пізнання, факторного аналізу суспільних явищ, усвідомлення цивілізаційної єдності людської історії, толерантності у взаємодії народів і культур, дискурсної форми (технології) організації навчання та виховання особистості;

– останнє потребує активного переоблаштування навчально-виховного процесу на засадах інформаційних технологій та мовних стратегій, розробки та впровадження інтегративних курсів і лекторіїв, підвищення ролі самостійної роботи студентів та навчальної практики.

О.С. Пономарьов зазначає, що одна з найхарактерніших рис сучасної освітньої системи та виховання «має виразний характер діалектичної суперечності і впливає із загальної сукупності соціальних функцій освіти як інституту збереження культурних надбань суспільства, їх передачі від одного покоління до іншого та їх подальшого розвитку і збагачення» [2, 158-159].

Тому, як підкреслює вчений, «вказана суперечність полягає в необхідності одночасного дотримання як певного консерватизму освіти та виховання, так і її динамічної зміни відповідно до потреб суспільства. Вказаний консерватизм зумовлений самою природою людини та наявністю стабільної складової психофізіологічного та морально-етичного розвитку особистості в процесі її соціалізації. Внаслідок цього переважає більшість завдань освітньої системи та системи виховання залишається інваріантною відносно плину часу, суспільно-політичних та соціально-економічних змін і навіть відносно досягнень науково-технічного прогресу, оскільки і біологічні, і соціальні, і психічні основи людської особистості досить мало залежать від них» [2, 158-159].

Актуальність порушеної проблеми підтверджує й істотне зростання ролі соціальної компетенції, яка була підкреслена учасниками круглого столу «Яка освіта потрібна бізнесу?», організованого Інвестгазетою, Фондом В. Пінчука і компанією QS за участю МОН України, київських вузів і MBA-програм та роботодавців. Так, зокрема зазначалося, що «світова тенденція, за якою не встигає наша освіта – виховання у студентів таких компетенцій: 1) soft skills – культури міжособистісного спілкування, навичок переконання і впливу, уміння управляти людьми та 2) customer services – культури уважного ставлення до клієнта як зовнішнього, так і внутрішнього, з чого, власне, і складається бізнес» [3, 57].

Уявляється цілком очевидним, що виключно в процесі професійної підготовки у студентів таких компетенцій неможливо сформувати, що для цього вкрай необхідною стає саме система цілеспрямованої виховної роботи.

На сьогодні у психолого-педагогічній літературі можна зустріти багато цікавих матеріалів, що містять аналіз проблем виховання, його сутності та змісту в нових суспільно-політичних та соціально-економічних умовах.

Сьогодні, коли загальносвітовою тенденцією дедалі більш виразно стає інноваційний розвиток, коли суспільству щораз більше потрібні творчі особистості з розвиненими креативними здібностями, завданням системи освіти є виховання у студентів розуміння того, що тільки високий рівень їх професійної та соціальної компетентності може забезпечити їм належну професійну та особистісну самореалізацію, успішно досягти своїх життєвих цілей. Таким чином, і це підкреслюють дослідники проблем виховання, тільки через цілісну єдність навчально-виховного процесу можна забезпечити ефективне розв'язання проблем виховання.

Істотне ускладнення ситуації в навколишньому середовищі, кліматичні катаклізми, поширення нових видів хвороб та інші серйозні загрози для самої людини та суспільства посилюють необхідність і актуальність системи екологічного виховання студентів. Сьогодні вона постає на рівні одвічних загальнолюдських цінностей. Тому не випадково Т. І. Сущенко вважає, що «необхідне формування принципово нової системи людських відносин, націлених на загальнолюдські пріоритети, докорінне переосмислення парадигми глобального виживання людства, науково обґрунтоване забезпечення переходу від існуючої егоцентричної до антропоцентричної та соціоцентричної моделей життєдіяльності й взаємодії – від окремої людини до людства в цілому».

На її переконання, «у таких ситуаціях, як засвідчує практика та історична ретроспектива, освіта, духовна культура, за певних умов, можуть стати гарантами загальнолюдської стабільності й цілісності» [4, 29].

Подібні ж погляди висловлює і відомий дослідник проблем філософії культури, філософії освіти та виховання В.О. Кудін, аналізуючи характерні особливості освіти та виховання в інформаційному суспільстві. За його словами, «людство поступово, ще глибоко не усвідомлюючи, починає переходити від локально-обмеженого до планетарно-космічного мислення. А це означає розширення світогляду, бачення, включення в духовне життя все

зростаючої кількості людей, які мислять глобальними категоріями» [5, 72].

Зрозуміло, що за цих умов істотно розширюється як спектр виховних завдань, що постають перед педагогікою вищої школи, так і їх складність.

Для того, щоб успішно формувати і розвивати у студентів космічне мислення, слід, насамперед, забезпечити належний рівень їхньої професійної компетенції, виявити їх індивідуальні особливості, інтереси та схильності, щоб допомогти їм у розвитку й наступному максимально можливому самовираженні їх креативних здібностей. Таким чином, сприяючи їхньому інноваційному мисленню, можна пробудити в них інтерес до планетарних проблем і на його основі цілеспрямовано прищеплювати почуття особистої відповідальності за характер та можливі результати їх професійної діяльності.

На значення компетентнісного підходу і необхідність його використання вказує відома дослідниця сучасних проблем професійної освіти і формування особистості в умовах постіндустріального світу С.О. Сисоева. Вона спеціально підкреслює, що «сучасна цивілізація потребує компетентної вихованої особистості». Ось чому, на її думку, «нова ідеологія освіти визнає необхідність формування компетентної особистості за умови реалізації суб'єктного підходу до навчання та виховання» [6, 40]. Важливе значення цього підходу визнають також І. Д. Бех, В. О. Кудін, В. І. Лозова та інші.

В. Г. Кремень особливу увагу приділяє проблемам інтелектуального розвитку студентства, виховання інтелігентності та формування національної інтелігенції. Враховуючи сучасні реалії, він підкреслює, що «без сумніву, наша економізована епоха, «огрошовлені» господарство і культура вносять корективи у світогляд, у ціннісні орієнтири, що змушує кожну мислячу людину переглядати своє ставлення до дійсності. Але чи не занадто різко ми інколи розлучаємося з тим, що довгий час плідно працювало на суспільство, на формування нації, на її культуру? Звичайно, сучасні інноваційні підходи до осмислення нових реалій суспільного буття змушують критично ставитися до старих методів праці, догматизму, забобонів, примітивізму, віджилих ідей і минулих цінностей, снобізму в ставленні до звичайної, без «статусу» людини. Проте є речі, які назавжди залишаються в житті народу, без яких він не може існувати – мораль, історія, культура, мова, духовність. Творцем і носієм цього надбання була і є інтелігенція» [7, 3].

Таким чином аналізуючи проблеми виховання, передусім ставимо собі запитання, чи потрібна загалом виховна робота у вищій школі, де

навчаються практично дорослі люди, що вже сформувалися як особистості, у яких склалася певна система життєвих цілей і цінностей. Уже згодом, причому залежно від відповіді на це запитання, виникають думки про зміст і цілі виховної роботи, про її форми та місце в загальній системі професійної підготовки.

Існують різні підходи до вибору відповіді на вказане запитання, ми вважаємо, що виховання людини та її соціалізація – це неперервний процес, оскільки розвиток людини як особистості відбувається протягом усього її активного трудового життя. І в цих процесах вона зазнає множини різновекторних впливів з боку сім'ї і друзів, системи освіти і засобів масової інформації, політичних партій і громадських організацій, органів влади і церкви тощо.

Ці впливи досить часто суперечать один одному, і людина повинна свідомо аналізувати їх та «відфільтровувати» ті, які суперечать її поглядам і переконанням, суперечать загальнолюдським цінностям. Для того ж, щоб вона вміло здійснювала це, необхідно навчити її критично мислити, прищепити навички верифікації отримуваної інформації.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Андрущенко В. П.* Фундаментальні проблеми філософії освіти // Філософія освіти 21 століття: у пошуках перспективи. – 2006. – № 1. – С. 10–11.
2. *Пономарьов О. С.* Особистісно орієнтований підхід до формування професійної культури майбутніх фахівців // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 2002. – № 3. – С. 158–159.
3. *Кокоба А.* Жажда взаємодія // Інвестгазета. – 2009. – № 41. – С. 56–59.
4. *Сущенко Т. І.* Проблеми педагогіки людського співіснування на Землі // Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти. – 2007. – № 15. – С. 28–34.
5. *Кудін В. О.* Освіта в інформаційному суспільстві. – К.: Телепрескорпорація «Республіка», 1998. – 152 с.
6. *Сисоєва С. О.* Освіта і особистість в умовах постіндустріального світу: монографія. – Хмельницький: ХТПА, 2008. – 324 с.
7. *Кремень В. Г.* Освітня діяльність і інтелект: проблеми формування національної інтелігенції // Теорія і практика управління соціальними системами. – 2008. – № 2. – С. 3–11.

Романкова Л. Современная система образования и воспитания в Украине: проблемы и перспективы развития.

В статье проанализирована разветвленная система современных концепций образования и воспитания в Украине. Подчеркивается общественная значимость философских исследований и философско-методологического обоснования современных проблем отечественной системы образования и воспитания, в частности, на уровне высшей школы.

Ключевые слова: воспитание, система воспитания, философия образования, теория воспитания, ценности, идеалы.

Romankova L. Modern system of education and upbringing in Ukraine: Problems and Development Prospects.

The article analyzes the extensive system of modern concepts of education and upbringing in Ukraine. It emphasizes the social significance of philosophical research, philosophical and methodological basis of modern problems of the national system of education and training, particularly at the level of higher education.

Keywords: education, system of education, philosophy of education, theory of education, values, ideals.

Старовойт О.

ОСВІТА ЯК ІНДИКАТОР І ЗБУДНИК ЛОКАЛІЗАЦІЇ ІННОВАЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ В ЕКОНОМІКО-ВИРОБНИЧІЙ СФЕРІ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ

Аналізуються основні особливості реалізації інноваційної культури в економічній сфері життєдіяльності суспільства; автор наголошує, що сучасна економіка в умовах демократичного середовища набула характеру несуперечливості з гуманістичними цінностями і людиноцентричним світоглядом тому, що в її основі лежать інноваційні процеси реалізації духовно-творчого потенціалу особистості як ключового і системотворного соціально-економічного і соціокультурного суб'єкта; сучасна економічна криза вимагає від усіх суб'єктів економічної діяльності втілення саме інноваційних стратегій розвитку; враховуючи те, що українська економіка знаходиться лише на зародковому етапі формування цивілізованих ринкових відносин, то інновації в цьому випадку можуть стати справжнім «локомотивом» реформаторських зрушень у справі формування ринково-економічних відносин.

Ключові слова: людина, культура, інноваційна діяльність, економічна сфера.

Як зазначають учені, інноваційна культура є культурою креативного мислення, почуттів та діяльності особистості, спрямованих на пошук і реалізацію шляхів, ресурсів, способів модернового розвитку суспільства на основі гуманітарних пріоритетів та цінностей. Вона реалізується у всіх сферах суспільної та індивідуальної життєтворчості (виробництва) особистості. Традиційно виокремлюються наступні сфери суспільного виробництва: 1) сфера матеріального виробництва; 2) сфера суспільно-політичної діяльності; 3) соціокультурна сфера (сфера побуту, сім'я, товариські стосунки, громадська діяльність тощо); 4) духовне життя суспільства (наука, духовна культура, освіта, мистецтво, мораль, релігія тощо) [див.: 5, 375]. У кожній з них особистість має можливості для самореалізації через упровадження власної інноваційної культури. Зупинимося на аналізі цих процесів більш детально.

Саме розуміння інноваційної культури як поєднання новаторсько-пошукових властивостей особистості, притаманних їй мисленнєвій та діяльнісній сфері, передбачає пошук шляхів найефективнішого застосування креативно-творчих здатностей людини в тих чи інших сферах суспільної життєдіяльності. Креативно-інноваційні можливості особистості не виявляються в безпосередній формі, але гармонійно вписуються в безліч чинників і процесів, якими сповнена соціокультурна сфера функціонування того чи іншого соціального середовища: громадського, колективно-виробничого, національного, глобального тощо. Як зазначають із цього проводу вчені, «існує необмежений діапазон прояву інноваційної культури – від створення умов ефективного використання інноваційного потенціалу (особистості, підприємства, організації) в інтересах розвитку суспільства до забезпечення максимальної вираженості в його реформуванні» [8, 42]. Тому аналіз феномена інноваційної культури має здійснюватися через розгляд її застосування в різних сферах суспільної життєдіяльності.

Мета статті – проаналізувати освіту як індикатор і збудник локалізації інноваційної культури в економіко-виробничій сфері життєдіяльності.

Неможливо реалізувати інновацію відокремлено, у межах виключно однієї технологічної сфери. Будь-яка інновація завжди передбачає цільове застосування, спрямоване на активне використання в різних середовищах виробничого, управлінського, гуманітарного,

тобто просторі соціального функціонування. Така природа інноваційної культури і безпосередньо інноваційних процесів зумовлена тим, що інноваційне мислення і діяльність поєднують, інтегрують духовну і матеріальну сферу життєдіяльності суспільства і особистості. З погляду дослідників, є «помилковим відносити інноваційну культуру тільки до матеріальної культури, хоча вона й реалізується в конкретній діяльності, або тільки до духовної культури, у якій вона виявляється у вигляді особистісних новоутворень» [5, 11]. Інноваційна культура особистості виявляється інтегративним феноменом, завдяки чому відбувається об'єктивація особистісної творчості і креативності, а також уможливується перетворення всіх сфер соціальної життєдіяльності на основі духовної наснаги окремої людини.

З іншого боку, «інноваційна культура має ту специфіку, що, виступаючи як духовне надбання особистості, яке значною мірою ґрунтується на активізації її інноваційного потенціалу, повинна обов'язково мати «вихід» у матеріальну сферу, де вона зможе реалізуватись у вигляді певного продукту» [12, 357]. Дійсно, інноваційна культура особистості є саме тим особливим феноменом, який поєднує духовно-творчу наснагу і матеріально-продуктивну активність людини та робить її центральним системотворним елементом будь-яких соціальних перетворень. Саме в цьому, з нашого погляду, і полягає глибока гуманістичність інноваційної культури. Звернімося до аналізу цього феномена в залежності від його застосування в різних сферах соціально-особистісної життєдіяльності.

Насамперед, звернемося до детального концептуально-теоретичного аналізу особливостей функціонування «інноваційної культури» у сфері безпосереднього (матеріального) виробництва. Особливу увагу, на нашу думку, у цьому аспекті слід приділити вивченню сучасного матеріального виробництва в Україні, досвіду становлення ринкових відносин, потреби та можливостей інноваційної діяльності в українській економіці. Адже саме від рівня інноваційної культури залежить розвиток економіки країни, тобто через поєднання і збереження гуманістичної спрямованості всіх соціальних сфер. Так, «інноваційна культура як феномен розвинутих суспільств визначає їхню здатність забезпечувати динамічний розвиток економіки із співвимірністю з розвитком людини» [9, 8].

Сучасна економіка в умовах демократичного середовища набула характеру несуперечливості з гуманістичними цінностями і людиноцентричним світоглядом завдяки тому, що в її основі лежать інноваційні процеси реалізації духовно-творчого потенціалу

особистості як ключового і системотворного соціально-економічного і соціокультурного суб'єкта.

Сучасна економічна ситуація в Україні, яка переживає трансформаційний період не лише з погляду політичного перевлаштування, а й в економіко-виробничій сфері, вимагає від усіх суб'єктів національного промислово-технологічного та економічно торговельного процесу втілення саме інноваційних стратегій розвитку. Дійсно, «сутність інновацій у розвитку ринкової економіки полягає в задоволенні нових суспільних потреб через процеси створення, поширення і споживання нових товарів на основі використання результатів наукових та науково-технічних робіт, що формує руйнування в рутинних виробничо-господарських процесах і змушує ринкову економіку піднятися на новий рівень динамічної рівноваги» [1, 8]. А враховуючи те, що українська економіка знаходиться лише на зародковому етапі формування цивілізованих ринкових відносин, то інновації можуть стати справжнім «локомотивом» реформаторських зрушень у справі формування ринково-економічних відносин. Для цього, звичайно, насамперед необхідно значно підвищити загальний рівень інноваційної культури населення.

При цьому надзвичайно важливо, щоб інновації торкалися не лише безпосередньо технологічно-виробничих процесів і процедур, але мали інтегративний характер і впливали на всі виміри ринково-економічного розвитку українського суспільства. Тому, передусім, необхідно, щоб інноваційна складова стала фундаментом для розвитку всіх структурно-формувальних елементів економіки: виробництва та розподілу матеріальних благ і владно-управлінського механізму розвитку ринкових відносин в Україні. Приєднуємося до думки, що «механізм структурних зрушень (і відповідно його чинники) необхідно досліджувати на трьох рівнях, а саме: на рівні продуктивних сил, на рівні виробничих відносин і на рівні надбудови (реалізації економічної політики держави)» [3, 9].

Отже, надзвичайно важливо, щоб на всіх рівнях – від первинного виробництва до найвищих щаблів владного управління економічною сферою країни – застосовувалися прогресивні інноваційні механізми, засновані на високому рівні інноваційно-креативної культури всіх суб'єктів ринково-економічних перетворень і виробничо-технологічного розвитку.

На жаль, сьогодні навіть на фундаментальному – виробничо-промисловому – рівні більшість великих українських підприємств продовжує використовувати застарілі екстенсивні методи і технології виробництва, не вкладаючи достатніх фінансових і матеріальних

ресурсів для розвитку власної інноваційної сфери. Це зумовлює значне відставання української промисловості від провідних країн-лідерів у всіх сферах суспільного виробництва. Дійсно, «в умовах ринкової економіки функціонування і розвиток промислових підприємств багато в чому зумовлені ефективною роботою їх інноваційного механізму, результативністю реалізованих нововведень» [11, 3]. Таке усвідомлення має формуватися не лише на експертному та вузькопрофесійному рівні, а й у загальній масі населення, працівників різного рівня і споживачів, які власним вибором будуть голосувати за високо інноваційну продукцію вітчизняного виробництва. Поки що в Україні відсутнє не тільки інноваційне наповнення виробничих процесів, але й не існує розвиненого, активного і вибірково-оцінювального споживацького попиту на інноваційну продукцію.

Тому в економіці сьогодні надзвичайно важливо здійснювати агресивну інвестиційну політику у сфері інновацій, чого в нашій країні, на жаль, не відбувається. Саме інноваційна сфера залишається для українських підприємців чи не найменш привабливою щодо залучення значних інвестиційно-фінансових коштів. За таких умов не відбувається й розвиток науково-технічної та культурно-інноваційної сфер національного суспільства.

Як зазначають аналітики, «реалії розвитку вітчизняної економіки свідчать про низьку інноваційно-інвестиційну активність господарюючих суб'єктів. Зростання інвестицій, яке відбувається в Україні, не викликає збільшення інновацій. У вітчизняній економіці тільки 14–16 % від загального обсягу інвестицій спрямовується на інновації. І це відбувається в той час, коли в розвинутих країнах світу інноваційне інвестування стійко тримається на рівні 50–60 %. Зростання в українській економіці відбувається переважно на екстенсивній основі, про що свідчить технологічна частина тих інвестицій, які вкладаються в основний капітал, де переважає третій технологічний уклад (83 %), а четвертий – складає лише 10 %. Унаслідок існування відповідних тенденцій Україна обіймає на ринку високих технологій всього 0,1 %, тоді як Німеччина – 16 %, Японія – 30 %, США – 40 %. Отже, на сучасному етапі розвиток інноваційної сфери в Україні можна охарактеризувати як такий, що не відповідає світовим тенденціям» [7, 3]. При цьому тут теж складається певне «порочне коло»: підприємці не інвестують в інноваційну сферу через власну низьку освіченість і інноваційну культуру, а остання не розвивається за відсутності відповідних інвестиційних програм і проєктів. Вихід з такого замкненого «порочного кола» в будь-якій сфері суспільного функціонування завжди залежить від якісного

підвищення освіченості широких мас населення країни, зокрема, й підприємницького прошарку.

Від освіти і науки, як показує досвід розвинених країн-лідерів світового економічного і технологічного розвитку, залежить також потужність національного промислово-господарського комплексу, у якому головну роль уже декілька десятиліть відіграють не виробничі потужності, а знання, інформація, інновації і демократично-гуманістичне управління. Становлення ринкових механізмів в Україні має відбуватися «на основі розбудови демократичного правового суспільства в умовах розвитку економіки знань, характерними ознаками якої є домінування у структурі ВВП високотехнологічних галузей та інтелектуальних послуг, формування переважної частки національного прибутку за рахунок інноваційної або технологічної ренти, високий рівень капіталізації компаній, основна вартість яких формується завдяки нематеріальним активам, тобто інтелектуальній складовій. Пріоритетна роль у розвитку сучасної економіки належить знанням, інформації, інтелекту та інноваціям» [7, 115]. Без усвідомлення цього постулату українське суспільство не матиме жодного шансу перетворитися на конкурентоспроможного суб'єкта європейського і світового економічного простору. «Знання набувають значення засобу досягнення соціальних і економічних результатів, оскільки змінюється система цінностей суспільства» [2, 6]. Суспільство знання вимагає інтенсивного розвитку національної системи освіти і науки, які б постійно готували інтелектуальну основу для підвищення рівня інноваційної культури українського суспільства. Без прогресу в цих сферах, який не відбудеться без структурно-змістовних реформ, унеможлиблюється навіть первинне формування сучасної інноваційної культури в українському суспільстві, що й далі буде сприяти поглибленню прірви між економікою нашої країни і економіками розвинених країн.

Для підвищення інноваційної культури особистості в нашій країні необхідно, насамперед, сформувати світоглядно-ціннісний фундамент, що починається з глибокого усвідомлення кожним членом суспільства виняткової ролі знань і інформації в розвитку сучасних виробничо-технологічних та управлінських сегментів функціонування національної економіки. Відомо, що «економіка знань базується на розгалужених горизонтальних зв'язках економічних суб'єктів, процесах їхньої самоорганізації та прийняття управлінських рішень під впливом інформації, яка надходить з ринку» [10, 142]. Тому вихід України на новий рівень ринково-економічного функціонування національного суспільства почнеться саме тоді, коли в структурі

інноваційної культури нашого населення чільне місце посяде ідея виняткової значущості знання й інформації в структурі виробництва, розподілу і споживання матеріальних благ. Тільки в такому випадку можна сподіватися на ефективне застосування новаторського мислення і діяльності в структурі національної економічної та виробничо-промислової системи.

Важливо також на законодавчому рівні забезпечити повноцінну підтримку як упровадженням інноваційного інструментарію в усі сегменти народногосподарського й економічного поступу національного суспільства, так і заходам, спрямованим на підвищення рівня інноваційної культури населення країни. Сьогодні для цього вже зроблені перші вагомі кроки. Так, Закон України «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні» визначає поняття інноваційної культури як «складової інноваційного потенціалу, яка характеризує рівень освітньої, загальнокультурної і соціально-психологічної підготовки особистості та суспільства в цілому до сприйняття і творчого втілення в життя ідеї розвитку економіки країни на інноваційних засадах» [4, 4]. Важливим у цьому визначенні є те, що освітні, особистісні, знаннєві, інформаційні і соціально-психологічні виміри інновацій поєднуються з їх економічною доцільністю. Тобто принаймні на законодавчому рівні визнається, що економіка країни може прогресувати на людиновимірних засадах виключно на основі інноваційно-креативних цінностей і критеріїв.

Інноваційний розвиток ринкової економіки в інформаційному суспільстві передбачає головну роль саме людського капіталу в структурі виробничо-промислового та економічно-управлінського секторів. Зростання якості людського капіталу в країнах-лідерах економічного розвитку визначає якісні і кількісні показники зростання всіх секторів їх національних економік. «Стратегія якісного економічного зростання національної економіки, що базується на інтенсивному техніко-технологічному оновленні виробництва, відповідним чином формує нове якісне наповнення трансформаційних процесів української економіки. Важливим аспектом стає розвиток людини, нагромадження людського капіталу як вирішального чинника розвитку економіки і суспільства загалом. Людина поступово стає мірилом суспільного розвитку, формується як визначальний чинник розвитку економіки й суспільства» [2, 84].

Отже, питання про розвиток інноваційної культури українців постає в більш широкому, ніж просто економічно-виробничому вимірі. Інноваційна культура та рівень її розвитку насправді є показниками

перспективності розвитку нації як в економічному, так і інформаційно-знанневому, а також в духовному і культуротворчому аспектах.

Таким чином, сьогодні можна з упевненістю стверджувати, що інноваційна сфера економіки, а також особистісна інноваційна культура дуже впливають на виробничо-промисловий, фінансово-інвестиційний, управлінський сегменти розвитку національної економіки. «Інновації, пов'язані із науково-технічною революцією, стають первинним чинником змін в економіці держави. Формування інноваційної моделі в українській економіці вважається одним із найкращих пріоритетів для нашої держави. Актуальності набуває розвиток інноваційних співробітницьких напрямів – йдеться про співробітництво таких різних форм, як освіта і фінансовий капітал, наука і виробництво тощо» [6, 3]. Але таке впровадження уможливиться лише завдяки освітньому, виховному, науковому і культурно-творчому зростанню загальної інноваційної культури українського населення, що може відбуватися виключно на рівні формування і використання потужного креативно-творчого потенціалу особистості кожного українського громадянина.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Алейнікова О. В.* Економічна політика інноваційного розвитку держави в ринкових умовах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. економічних наук : спец.: 08.01.01 – «Економічна теорія». – Дніпропетровськ, 2004. – 24 с.
2. *Брежнєва-Єрмоленко О. В.* Інтелектуальна складова в структурі елементів нової економіки // Актуальні проблеми економіки. – 2010. – № 3. – С. 4–12.
3. *Дмитриченко Л. А.* Структура суспільного виробництва: соціально-економічний аспект : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. економічних наук : спец.: 08.01.01 – «Економічна теорія». – Донецьк, 2006. – 19 с.
4. Закон України «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні» № 433-IV від 16.01.2003 р. // Урядовий кур'єр. – 2003. – № 176. – С. 3–14.
5. *Козлова О. Г.* Інноваційна культура. Сутнісні характеристики : монографія / О. Г. Козлова, Р. В. Миленкова. – Суми : СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2007. – 140 с.
6. *Кравченко О. О.* Інноваційний розвиток та структурні зміни в економіці : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. економічних наук : спец.: 08.00.01 – «Економічна теорія та історія економічної думки». – К., 2011. – 20 с.

7. Кузнецова Н. Б. Кадри інноваційного типу: сутність, значення та особливості формування в умовах розвитку інноваційної економіки // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – № 6. – С. 115–121.
8. Мостовенко Н. А. Інноваційна культура й основні засади її формування / Н. А. Мостовенко, Т. І. Коробчук // Актуальні проблеми розвитку економіки регіону : наук. зб. – Івано-Франківськ : Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2009. – Вип. V, т. 2. – С. 39–42.
9. Семів Л. К. Інноваційна культура суспільства: концептуальні основи та особливості формування / Любов Семів, Роман Семів // Сучасна наукова економічна думка / Вісник Університету банківської справи Національного банку України. – 2009. – № 2 (5). – С. 3–9.
10. Терещенко Н. В. Особливості формування інноваційної праці та інноваційної діяльності як складових державної стратегії в умовах розвитку економіки знань // Соціально-трудові відносини: теорія та практика : зб. наук. праць. – К. : ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана», 2012. – № 1. – С. 141–149.
11. Шевченко О. О. Інновації як пріоритетний напрямок інвестування в трансформаційній економіці : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. економічних наук : спец.: 08.00.01 – «Економічна теорія та історія економічної думки». – Харків, 2008. – 23 с.
12. Штефан Л. В. Інноваційна культура як культурологічний феномен сучасності // Проблеми інженерно-педагогічної освіти : зб. наук. праць. – Харків : Українська інженерно-педагогічна академія, 2009. – Вип. 22–23. – С. 354–359.

Старовойт Е. Образование как индикатор и возбудитель локализации инновационной культуры в экономико-производственной сфере жизнедеятельности.

Анализируются главные особенности реализации инновационной культуры в экономической сфере жизнедеятельности общества; автор подчеркивает, что современная экономика в условиях демократической среды приобрела характер непротиворечивости с гуманистическими ценностями и человекоцентрическим мировоззрением благодаря тому, что в ее основе лежат инновационные процессы реализации духовно-творческого потенциала личности как ключевого и системообразующего социально-экономического и социокультурного субъекта; современный экономический кризис требует от всех субъектов экономической деятельности воплощения собственно инновационных стратегий развития; учитывая то, что украинская экономика находится только лишь на зародышевом этапе формирования цивилизованных рыночных

отношений, то инновации в данном случае могут стать настоящим «локомотивом» реформаторских сдвигов в деле формирования рыночно-экономических отношений.

Ключевые слова: человек, культура, инновационная деятельность, экономическая сфера.

Starovoi E. Education as an indicator of pathogen localization and innovation culture in the economic and industrial sector zhiznedeialnosti.

Analyzes the main features of the implementation of an innovation culture in the economic sphere of society; The author emphasizes that a modern economy in a democratic environment has acquired the character of consistency with the humanistic values and humanocentric outlook because it is based on the implementation of innovative processes of spiritual and creative potential as a key and system of socio-economic and socio-cultural entity; the current economic crisis requires that all economic actors incarnation own innovative development strategies; given the fact that the Ukrainian economy is only at an embryonic stage of formation of civilized market relations, the innovation in this case, can be a real "locomotive" of reform progress in the formation of market-economic relations.

Keywords: people, culture, innovation, the economic sphere.

Григор О.

**ЛЮДСТВО ПЕРЕД НЕОБХІДНІСТЮ СТАБІЛЬНОГО СВІТУ:
КОНСТРУКТИВНІ ІНІЦІАТИВИ І ФІЛОСОФСЬКІ ПОШУКИ
КОНСЕНСУСУ**

На сучасному етапі розвитку людства відбувається перетворення світу на єдину структурно-функціональну систему, у політичній площині він виявляється не стільки біполярним, скільки плюралістичним. Звичайно, нова градація цивілізації, яку намагається очолити Захід, продовжує протистояти Сходу. Але з'явилися нові центри випереджального розвитку: поряд із Західним – Північноатлантичний і, частково, Далекосхідний, у яких відбувається утвердження постіндустріального, інформаційного типу суспільства. Водночас, у створенні постбіполярного світу важливу роль починають відігравати країни Азії та Близького Сходу. Це має важливе значення для переходу людства від ядерного до «комплексного стримування», яке ґрунтується на розумінні поліморфічної природи загроз, що формуються внаслідок руйнування біполярного світового ладу та необхідності диверсифікації підходів щодо стратегій, розроблених у роки «холодної війни».

Ключові слова: політика, глобалізація, постбіполярний світ, «комплексне стримування», консенсус.

У постбіполярній системі міжнародних відносин процес глобалізації набув нових форм. Після «холодної війни» новий світовий порядок формується як глобальний світоустрій з набагато більш інтенсивними та різнобічними внутрішніми зв'язками, ніж за попередньої міжнародної системи. Сучасна міжнародна система – це не суспільство у звичайному розумінні, але і не просто система держав. Це новий соціум, що поступово знаходить визначеність [1, 129].

Мета дослідження – виявити конструктивні ініціативи та здійснити філософські пошуки консенсусу щодо необхідності стабільного світу для людства.

У статті американського політолога Ф. Фукуяма «Кінець історії» була сформульована теза щодо майбутньої безконфліктності світу. Вчений стверджував, що крах фашизму, комунізму і інших «викликів» і остаточна перемога ліберальних цінностей зробить подальше життя суспільства вільним від подій [2, 117].

На його погляд, історія та її розвиток раніше відбувалися за рахунок нераціональних факторів, на зміну яким зараз поступово приходять закони розуму. Людство від темної епохи «закону сили» пересувається до найбільш логічного устрою, заснованого на досягненнях західної цивілізації, ринкової економіки та ліберально-демократичної ідеології. Ф. Фукуяма вважає, що «виникає досить помітний консенсус щодо ліберальної демократії як системи правління, оскільки вона взяла верх над протилежними ідеологічними концепціями. Завершується процес формування нових цивілізацій. Починається новий етап розвитку єдиної світової цивілізації, який об'єднає світ в єдину раціонально функціонуючу систему» [3, 118].

Хоча Фукуяма в основному дотримувався оптимістичного бачення долі людства, однак не утримався від песимістичних нарікань: «Кінець історії сумний». Його пригнічує перспектива багатовікової нудьги постісторичної епохи, епохи без ідеологічної боротьби. З його погляду, майбутнє – досягнення Заходом бажаного кінця історії через закінчення ідеологічного протиборства у світовому масштабі, у результаті чого Схід теж виявиться в постісторії та зіллється з Заходом [4, 660].

У своїй відомій праці «Третя хвиля. Демократизація наприкінці ХХ століття» С. Хантінгтон висунув концепцію, відповідно до якої процес демократизації сучасного світу відбувався внаслідок трьох

хвиль переходів до демократії. Сьогодні деякі авторитетні фахівці у галузі транзитології вважають, що внаслідок трансформацій посткомуністичних країн, почалася «четверта хвиля» [5, 101]. С. Хантінгтон, досліджуючи процес демократизації сучасного світу, зрозумів, що він відбувається не лінійно, а хвилеподібно, бо за періодами збільшення кількості демократій настають періоди їх зменшення. Періоди збільшення демократій були визначені ним як «хвилі демократизації». «Хвиля демократизації, – вказує С. Хантінгтон, – це група переходів від недемократичних режимів до демократичних, що відбувається в певний період часу, кількість яких значно перевищує кількість переходів у зворотному напрямку у даний період» [6, 26]. Натомість періоди часу, за яких кількість сходів з колії демократії перевищує кількість переходів до демократії, він позначив як відпливи. Оскільки за відпливів до автократії повертається відносно менша кількість країн, ніж за попередньої хвилі перейшло до демократії, С. Хантінгтон зробив висновок, що світовий демократичний процес відбувається за схемою: «два кроки вперед – крок назад».

Замість поняття «четверта хвиля», щоб пояснити відсутність відпливу, використовують поняття «керована демократія». У деяких посттоталітарних країнах зберігаються обмеження свободи слова, створюються несприятливі умови для роботи опозиційних політичних сил, не здійснюється контроль за владою з боку громадянського суспільства. У розвинених країнах демократією теж певною мірою «керують». «Керування демократією» має на меті зменшення кількості конфліктів в умовах політичного плюралізму. Воно здійснюється за допомогою утвердження важливих демократичних цінностей, стереотипів, а також створення певних міфів [7, 20].

Однак із припиненням «холодної війни» світ з біполярного не перетворився на однополярний, а кінець історії так і не настав, оскільки виникають інші, більш серйозні причини конфліктів. У своїй відомій статті С. Хантінгтон окреслює можливі майбутні варіанти конфліктів, які створюватимуться в багатополлярній системі світу, що формується після розпаду системи біполярної з припиненням холодної війни та падінням соціалістичних режимів. «Я вважаю, що у світі, що народжується, основним джерелом конфліктів буде вже не ідеологія і не економіка. Найважливіші кордони, які розділяють людство, і переважні джерела конфліктів будуть визначатися культурою. Нація – держава залишиться головною дійовою особою в міжнародних справах, але найбільш значущі конфлікти глобальної політики розгортатимуться між націями і групами, що належать до різних

цивілізацій. Зіткнення цивілізацій стане домінуючим чинником світової політики. Лінії розлому між цивілізаціями – це і є лінії майбутніх фронтів», – зазначає Хантингтон [8, 33].

Майбутній конфлікт між цивілізаціями – завершальна фаза еволюції глобальних конфліктів в сучасному світі.

Нині цивілізація повинна обрати шляхи подолання глобальних проблем, що не порушують природи існування *Homo sapiens*. Сучасна філософська наука пропонує наступні сценарії виходу з кризи:

– інерційний – продовжуються традиційні тенденції: національний егоїзм, панування вузько економічних критеріїв у прийнятті господарських рішень, що призводить до апокаліптичної кризи;

– ультратоталітарний – абсолютно жорстка світова диктатура до світової цивілізації, нещадна соціальна та біологічна євгеніка тощо;

– трансформаційний – прийняття нового світогляду, нової системи цінностей, нової світової релігії, результат – усвідомлена колективна поведінка [9, 138].

Здається, останній сценарій більш привабливий для сучасної цивілізації; для його реалізації необхідно рухатися у чотирьох напрямках: охороняти екосистему; стабілізувати чисельність населення планети; раціоналізувати споживання; екологізувати сфери виробництва.

Зрозуміло, що в епоху екологічної кризи необхідні нові норми, що регулюють етичну поведінку людини. До таких норм варто віднести: гуманізацію рішень у сфері науки та техніки, розроблення нової етики, відродження ідеалів стоїків, повернення до віри. У цілому людству необхідно мінімізувати потреби, що завдають шкоди людині та природі. На думку М. Надольного, «катастрофічні ознаки екологічної ситуації, що склалася сьогодні у світі, однозначно вимагають, щоб процес задоволення цих потреб був підпорядкований глобальному соціальному завданню – самозбереженню людства» [10, 41].

На сучасному етапі розвитку людства відбувається перетворення світу на єдину структурно-функціональну систему. Утворилася нова градація цивілізацій, яку очолює Захід. У центрах випереджального розвитку – Західному, Північноатлантичному і, частково, Далекосхідному відбувається утвердження постіндустріального, інформаційного типу суспільства. Саме вихід найрозвиненіших країн світу на рівень інформаційного суспільства і зумовив завершення процесу глобалізації, змістом якого стало перетворення людства на єдину, ієрархічно побудовану, структурно-функціональну систему [11, 314].

Сутністю глобалізації є перетворення людства на єдину структурно-функціональну систему, в якій глобальна цивілізація характеризується нерівноправністю компонентів [12, 40]. Це призводить до нерівності держав через нерівність технологій та умов життя країн «золотого мільярда» та архіпелагу територій, що формується на краю цивілізації, враженому соціальним хаосом.

Глобалізація спричинила фундаментальні зміни в укладі і способі життя людей, у соціальному устрої та управлінні, у характері суспільних зв'язків. Відбувається зближення способу життя різних країн і регіонів під впливом універсалізації культури. Отже, нині спостерігаються дві основні закономірності, провідні тенденції щодо еволюції глобального суспільного процесу. До них належать глобалізація та фрагментація міжнародних відносин, становлення єдиного, цілісного світу та одночасна поява нових форм його розколу [13, 316].

Переважно ці закономірності простежуються, з одного боку, в інтернаціоналізації економічного, політичного та всього суспільного життя, а з другого – у створенні та зміцненні суверенних держав, що намагаються реалізувати свої інтереси за межами національно-державних кордонів, об'єднуватися в потужні блоки навколо єдиного цивілізаційно-культурного ядра. «Так на межі третього тисячоліття, у взаємодії і зіткненні схем світоустрою, культурних архетипів, регіональних та національних інтересів, народжується Новий світ майбутнього сторіччя», – зазначає російський вчений О. Неклеса [14, 48]. Проте, окрім позитивних аспектів нівелювання відстаней, технологічного розвитку, розширення культурних взаємодій тощо, сучасний розвиток людства супроводжується ризиками та проблемами, які також за своїми масштабами стають глобальними. Ці тенденції зумовлені не лише суто політичними інтенціями та інтересами учасників глобального процесу, але й кореспондуються з економічними реаліями, поширенням інформаційно-комунікаційних технологій, загальносвітовими культурними тенденціями. Певні ризики для світового політичного процесу несе гостре соціальне розшарування між народами, цивілізаціями та цілими регіонами світу, загрози екологічних катастроф та перспективи вичерпання ресурсів планети, що змушує держави та організацію корегувати не лише внутрішню політику, а й виробляти спільні норми та програми на рівні глобальних політичних взаємодій. В умовах глобалізації кардинально ускладнюється структура світового розвитку, трансформуються цінності та норми життєдіяльності людей, видозмінюється система взаємодії між ними (глобальні відносини), утверджується нова модель

відносин між суспільствами та цивілізаціями, встановлюються нові пріоритети в розв'язанні глобальних системних проблем.

У створенні постбіполярного періоду важливу роль починають відігравати країни Азії та Близького сходу. Процеси, що відбуваються в Близькосхідному регіоні, мають важливе значення для розуміння динаміки трансформації проблеми, наприклад, ядерного стримування в постбіполярний період. На сьогодні в науковій літературі з'явилося поняття «комплексного стримування» (complex deterrence). Воно ґрунтується на розумінні поліморфічного характеру загроз, що формуються внаслідок руйнування біполярного світового ладу та необхідності диверсифікації підходів щодо стратегій, розроблених у роки «холодної війни». Однією з таких стратегій (що базується на принципах відповідної наукової теорії) є стримування, до якого роки радянсько-американського протистояння додали ядерну компоненту. Випробування протягом багатьох криз у радянсько-американських відносинах надало ядерному стримуванню характеру універсальності, яку протягом постбіполярного періоду дедалі частіше таврують як безґрунтовну. Піддається сумніву ефективність дії стримування серед акторів нехристиянських соціокультурних середовищ, у яких психологічний аспект теорії стримування не матиме адекватної адаптації [15, 76].

Таким чином, сучасний постбіполярний світ не є однорідним, а, навпаки, продукує ще більші загрози та конфлікти, які ґрунтуються вже не на політичному устрої, а на більш глибоких підґрунтях. Досягнення консенсусу за таких умов є необхідним не тільки для розвитку наддержав, а і для існування самого людства. Під консенсусом у розумінні громадянської згоди доцільно розуміти стан соціально-політичної системи, котрий характеризується значною підтримкою з боку населення існуючих державного устрою і політики, відсутність їх активного неприйняття, що дає змогу управляти суспільством ненасильницькими методами. Революції, соціальні потрясіння, безкомпромісні варіанти політичної поведінки розглядаються в рамках консенсусної парадигми як аномалія політичного життя. Тому для свого органічного існування політика повинна запобігати конфліктам і кризам, підтримувати стан «соціальної солідарності» (Е. Дюркгейм), виявляти постійний «педагогічний» вплив суспільства на громадян (Д. Дьюї). Визнання верховенства культурних норм і цінностей у політичному і соціальному житті ґрунтується на впевненості в можливостях людини свідомо розпоряджатися і власними, і суспільними ресурсами. Гуманізм, впевненість у можливостях людини чинити опір

руйнуванню влади та суспільства дістали в парадигмі консенсусу всебічне обґрунтування [16, 8].

Прагнення уникати ризиків і забезпечувати комфортне існування є цілком природним для людей. Однак, якщо в суспільстві немає консенсусу щодо базових цінностей і цілей, узгодженого проекту майбутнього, зростає взаємна недовіра, то таке суспільство стає «суспільством ризику». На думку О. Яницького, у «суспільстві ризику» соціальний порядок не може бути всезагальним. Він складається з «приватних» порядків, що формуються елітами і владними структурами, які конкурують між собою [17, 36-37]. Саме тому найактуальнішою стає потреба «стабільного світу», «стійкого людського розвитку», «екобезпечного розвитку» та «нової дипломатії».

Глобалізація в політичній сфері спричинила нові виклики. Демократичні здобутки відкритого суспільства опинилися під загрозою перманентної політичної нестабільності. Це стосується не лише України. В ЄС політична ситуація протягом останніх п'яти років далека від стабільності. Це засвідчують провал референдуму щодо Європейської конституції, масштабні акції протесту профспілок проти соціальних реформ, які організовує Єврокомісія, зростання популярності євроскептиків [18, 138].

Політичний порядок – це структура системи суспільних відносин, що матеріалізуються в різного роду інститутах, принципах, правилах і забезпечують цілісність тієї чи іншої соцієтальної системи [19, 93]. Соціальний порядок часом називають каркасом суспільства. Існують різні погляди на умови формування соціального, політичного порядку. Одні вчені розглядають порядок як стан суспільства, що має природний, самоорганізаційний характер. Інші, навпаки, вважають, що порядок виникає внаслідок примусу, є штучним і керованим [20, 19].

Однією з необхідних умов збереження і розвитку людського потенціалу як на індивідуальному, так і на соціальному рівнях є стійкість людського розвитку. Концепція стійкого розвитку була запропонована, а точніше, сформульована на Конференції ООН з довкілля і розвитку (ЮНСЕД) в 1992 р. в Ріо-де-Жанейро. Спочатку ця концепція була орієнтована на вирішення глобальних проблем виживання людства на тлі взаємодії природи і суспільства. Історія самого терміна «стійкий розвиток» фактично почалася з Декларації Конференції ООН з довкілля (Стокгольм, 1972 р.), а також з праць Римського клубу, коли була значущо усвідомлена і позначена проблема негативних наслідків техногенних трансформацій соціоприродних систем. Створена Міжнародна комісія при ООН з

довкілля і розвитку поставила завдання сформуванню відповідну програму, для назви якої було запропоновано поняття «стійкий розвиток», яке було закріплене як термін на згаданій Конференції ООН в Ріо-де-Жанейро [21, 4]. Для створення умов сталого людського розвитку на підґрунті національно-культурних інтересів потрібен збалансований розвиток не тільки держави в цілому, але і будь-якого регіону, що зумовлює вирішення трьох основних задач: економічної – забезпечення збалансованого з екологічними і соціальними вимогами ефективного розвитку виробництва; екологічної – відновлення первинної якості стану природного середовища до рівня, що не шкодить здоров'ю людини і природним екосистемам, збереження його на цьому рівні, досягнення його максимально можливого поліпшення; соціальної – поліпшення умов життєдіяльності і відтворення населення, поліпшення його генофонду, підвищення його матеріального забезпечення і якості життя [22, 61]. На думку Б. Данилишина, сталий розвиток потребує належного рівня демократії, поваги до основних прав і свобод людини, включаючи право на розвиток, транспарентного і підзвітного управління в усіх сферах суспільства. Відносини між сталим розвитком і демократією складні, неоднозначні, їх не можна спрощувати або абсолютизувати. Але досвід сталого розвитку, досягнутий за останні десять років, досить переконливо засвідчує, що ефективна участь громадянського суспільства в сприянні сталому розвитку є очевидною, необхідною і перспективною [23, 140].

Вдосконалення технологій у поєднанні з домінуванням в інформаційному просторі створює уявлення про непорушність нового світового порядку. Проте багато політичних аналітиків розцінюють цей порядок скоріше як новий світовий безлад. У цьому зв'язку заслуговує на увагу теза О. Доброчеева щодо «вихрової глобалізації», згідно з якою новий світовий порядок більше схожий не на стійкий однополярний світ, а на соціальний смерч, в епіцентрі якого видима стабільність, а на периферії – масштабні руйнування. Спокій США як держави-лідера «нового світового порядку» досягається за рахунок нарощування криз на периферії [24, 214].

Сталий соціальний порядок – це той, щодо якого в суспільстві є консенсус. В Україні бракує суспільного консенсусу стосовно багатьох питань внутрішньої та зовнішньої політики. Відсутність єдності українського суспільства нині є чи не найактуальнішою проблемою, яка потребує розв'язання. Вона зумовлена існуванням різних ідентичностей; відмінностями політичних субкультур; соціальною нерівністю тощо.

Отож, як зазначають С. Дорогунцов і О. Ральчук, сталий розвиток як цивілізаційний діалог між природою та культурою повинен мати свій транскордонний, пов'язаний із втратою попередньої територіальності мета-рівень і водночас, безпосередньо бути присутнім у свідомості кожної окремої людини – діяти на засадах справжньої самодостатньої глобалізації. А ті її види, які нині грізно насуваються на людство, – економічна, торговельна глобалізації тощо – мають підпорядковуватись їй на правах певних виконавчих механізмів. Важливо, щоб вони функціонували в межах тих принципів, які інституціалізуються як сценарій сталого розвитку, і суворо дотримувалися окреслених параметрів порядку. Тоді з усієї множини можливих альтернатив розвитку обиратиметься єдиний оптимальний варіант. Із синергетичного погляду – це і є сталий розвиток [25, 21].

Як зазначає Т.В. Кальченко, у перспективі на XXI ст. можна намітити наступні тенденції економічної динаміки цивілізацій четвертого покоління на тлі глобалізації, що поглиблюється. До найбільш характерних належать:

по-перше, більша синхронізація економічних циклів і криз, які не матимуть штучних кордонів. Ймовірно, ще декілька десятиліть припаде на період становлення постіндустріального суспільства в авангардних цивілізаціях, а у тих, що відстають, перехідний період затягнеться на більш тривалий час. Збережеться ритм середньотермінових циклів з періодичними економічними кризами приблизно кожне десятиліття. Світова криза 2001–2002 рр. підтвердила цю тенденцію. Всі ці цикли і кризи носять глобальний характер, але в кожній цивілізації мають своєрідний прояв, причому сильні цивілізації, які є лідерами світового господарства, будуть намагатися перенести вагу криз на більш слабкі цивілізаційні утворення.

По-друге, спостерігатиметься поетапне утвердження постіндустріального економічного способу виробництва з характерним набором і співвідношенням устроїв: державного (в соціокультурному, оборонному секторах, стратегічних галузях), приватного і змішаного (в галузях важкої промисловості, у будівництві, банківській справі), дрібнотоварного (малий бізнес, середній), у сфері послуг, роздрібній торгівлі, частково в сільському господарстві; інтернаціонального в частині секторів, безпосередньо втягнутих у глобальну економіку, і тих, що є власністю ТНК.

По-третє, більш чітко розмежується ринковий і неринковий сектори – за умов зростання частки і значення останнього з огляду на випереджаючий розвиток соціокультурної сфери, яка не може

функціонувати цілком на ринкових принципах, а також розвиток дрібного натурального господарства для власного споживання. Співвідношення ринкового і неринкового секторів істотно розрізняються за локальними цивілізаціями: частка неринкового сектора є найменшою у Північній Америці (де значна частка соціальних послуг має платний, ринковий характер) і Японії, але значно вищою в Західній Європі і в решті цивілізацій, де суттєва частка потреби в продовольстві і послугах задовольняється за рахунок родинного і домашнього господарства.

По-четверте, можна очікувати на зміну співвідношення реальної і «віртуальної» економіки, що віддзеркалює пропорції відтворення у викривленій реальності фінансово-кредитних цінностей, які обертаються за власними законами. Потужний потік фінансового капіталу, посилений можливостями сучасних інформаційних технологій, розширює сферу спекулятивної гри на фондових біржах. Віртуальні потоки перебувають під контролем потужних ТНК, які концентруються в західних цивілізаціях, і міжнародних фінансових організацій, які реалізують інтереси головних акціонерів і засновників – західної цивілізації і, насамперед, США. Проте така тенденція є вкрай несумісною з цивілізаційним поліцентризмом, який є характерним для постіндустріального суспільства [26, 212].

Таким чином, першим кроком на шляху планування майбутнього є усвідомлення загроз, що наближаються. Можна вважати, що його вже зроблено. Це підтверджується здійсненими під егідою ООН заходами, серед яких: Всесвітня конференція щодо навколишнього середовища й розвитку (1992 р., Ріо-де-Жанейро), на якій було прийнято декларацію «Порядок денний на XXI століття»; Всесвітня конференція сторін Рамкової конвенції ООН у Кіото (1997 р.), що прийняла відомий Кіотський протокол; Саміт у Йоганнесбурзі (2002 р.), де було прийнято Йоганнесбурзьку декларацію та План виконання рішень Всесвітньої зустрічі на вищому рівні зі сталого розвитку; Міжнародна конференція з фінансування розвитку в Монтерей (2002 р.).

Зазначені міжнародні заходи мають виняткове значення для подальшого розвитку глобального суспільства Йоганнесбурзька декларація зі сталого розвитку містить зобов'язання лідерів країн взяти на себе колективну відповідальність за посилення та зміцнення основ сталого розвитку – економічного та соціального, охорони довкілля – на місцевому, регіональному та глобальному рівнях [27]. Декларація фіксує ключові проблеми та завдання, що постали перед людством, серед яких: необхідність зміни моделей споживання і виробництва, а також забезпечення охорони і раціонального використання природної

ресурсної бази з метою забезпечення сталого розвитку; визнання того, що згубні наслідки зміни клімату стають вже очевидними, а стихійні лиха – дедалі частішими; існування загрози того, що глобальна нерівність закріпиться, і бідні верстви населення можуть втратити віру у своїх представників і в демократичні цінності (що й відбувається в українському суспільстві).

У Декларації визначено завдання для національної влади та бізнесу, з-поміж яких: у ході своєї законної діяльності приватний сектор зобов'язаний зробити внесок у формування справедливо організованих громад; корпорації приватного сектора мають бути підзвітними в умовах транспарентного і стабільного регулювання їхньої діяльності.

Сучасний період розвитку багатьох країн постійно змушує їх вирішувати одну проблему, від якої залежить подальший цивілізаційний хід багатьох регіонів планети. Йдеться про пошук консенсусу між різними, часто ворожими, національними, соціальними, політичними силами щодо основних цінностей, які є базовими для розвитку демократії. Без такої згоди та забезпечення завдяки їй соціальної стабільності не може й бути мрій про успішне здійснення радикальних структурних реформ [28, 132].

Крім того, людина повинна гармонійно ставитися до природи. Я. Лінь вважає, що для удосконалення відносин між природою та людиною необхідно сповідувати принципи спільної моралі, які зводяться до наступного: принцип рівності, що заснований на праві всього живого на планеті користуватися умовами незабрудненого середовища; принцип збереження спільних інтересів. Людина та елементи системи «людина – навколишнє середовище» потребують сприятливих умов для власного життя; принцип відповідальності за життя майбутньої цивілізації; принцип, що спрямований на екологізацію економічної, технічної і суспільної діяльності [29, 132].

Можна зробити висновок, що комунікативність й досягнення консенсусу краще самоізолюваності й диктату – це один із ідейно-політичних принципів сучасного політичного і навіть глобалізаційного процесу. Зближення поглядів і підходів є характерним для сучасної людини й так чи інакше це проявляється в суспільній практиці [30, 36]. Перехід до демократичного устрою відзначився становленням політичної культури, ідейним плюралізмом, відкритим суспільством тощо. Уперше в історії абсолютна більшість людей поступово приходять до єдиного розуміння основних принципів життєустрою.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Сірий С.* Чинники конфліктності в міжнародних соціально-економічних і політичних процесах // Політичний менеджмент. – 2010. – № 2(41). – С. 129.
2. *Назаретян А. П.* В зеркале двух веков. Предварительные оценки и сценарии // Общественные науки и современность. – 2001. – № 1. – С. 117.
3. *Фукуяма Ф.* Конец истории и последний человек / пер. с англ. – М.: ООО «АСТ», Ермак, 2005. – С. 118.
4. Соціальна філософія: підруч. для вищ. шк. / кер. авт. кол-ву Є.М. Мануйлов. – Х: Прапор, 2007. – С. 660.
5. *Романюк О. І.* «Четверта хвиля»? До питання про місце посткомуністичних трансформацій в процесі демократизації суспільства // Вісн. Харк. нац. ун-ту ім. В.Н. Каразіна. Сер. Питання політол. : [зб. наук. пр.]. – Х., 2008. – № 825, вип. 13. – С. 101.
6. *Хантингтон С.* Третья волна. Демократизация в конце XX века / пер. с англ. – М. : РОССПЭН, 2003. – С. 26.
7. *Кіндратець О.* Ризики українського суспільства // Віче: теоретичний і громадсько-політичний журнал. – К. : Верховна Рада України. – 2009. – №17. – С. 20.
8. *Хантингтон С.* Столкновение цивилизаций? // Полис. – 1994. – № 1. – С. 33.
9. *Сидоренко С. В.* Філософія виживання людства у глобалізованому світі // Мультиверсум. Філософський альманах. – К. : Центр духовної культури. – 2006. – № 55. – С. 138.
10. *Надольний М.* Потреби людини: цивілізаційний аспект дослідження // Мультиверсум. Філософський альманах: зб. наук. праць. – К., 1999. – Вип. 3. – С. 41.
11. *Андрущенко Т. В.* Зближення цивілізацій в епоху глобалізації: можливості реальні і абстрактні // Гілея. – 2009. – № 27. – С. 314.
12. *Воронов І. О.* Глобалізація і політика: Реалії і перспективи соціальних трансформацій: монографія. – К. : Генеза, 2004. – С. 40.
13. *Андрущенко Т. В.* Зближення цивілізацій в епоху глобалізації: можливості реальні і абстрактні // Гілея. – 2009. – № 27. – С. 316.
14. *Некlessа О. І.* Ordo quadro – четвертий порядок: пришестья постсучасного світу // Глобалізація. Регіоналізація. Регіональна політика : хрестоматія з сучасної зарубіжної соціології регіонів / [укл. : І.Ф. Кононов В.П. Бородачов, Д.М. Топольський]. – Луганськ : Альма матер – Знання, 2002. – С. 48.
15. *Сіновець П. А.* Динаміка трансформації ядерного стримування у постбіполярний період: близькосхідний аспект // Стратегічні пріоритети. – 2010. – № 3 (16). – С. 76.

16. *Москаленко О. М.* Конфліктно-консенсусна парадигма регулювання суспільно-політичних відносин : автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.02 / НАН України. Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. – К., 2000. – С. 8.
17. *Яницкий О. Н.* Социология риска. – М.: LVS, 2003. – С. 36.
18. *Сірий С.* Чинники конфліктності в міжнародних соціально-економічних і політичних процесах // Політичний менеджмент. – 2010. – № 2(41). – С. 138.
19. *Баталов Э. Я.* Мировое развитие и мировой порядок (анализ современных американских концепций). – М.: Российская политологическая энциклопедия, РОССПЭП, 2005. – С. 93.
20. *Кіндратець О.* Ризики українського суспільства // Віче: теоретичний і громадсько-політичний журнал. – К. : Верховна Рада України. – 2009. – №17. – С. 19.
21. *Урсул А. Д.* Философия науки и концепция устойчивого развития // Философия науки. – 2000. – № 2. – С. 4.
22. *Сонько С. П.* Просторовий розвиток соціо-природних систем: шлях до нової парадигми: монографія. – К. : Ніка Центр, 2003. – С. 61.
23. *Данилишин Б. М.* Сталий розвиток в Україні: реалії і проблеми // Проблеми сталого розвитку України: [зб. наук. доповід.]. – К. : БМТ, 2001. – С. 140
24. *Овчинский В.* Новый мировой беспорядок и его армии // Россия в глобальной политике. – 2006. – Т. 4, №2. – С. 214.
25. *Дорогунцов С.* Сталий розвиток – цивілізаційний діалог природи і культури / С. Дорогунцов, О. Ральчук // Вісн. НАН України. – 2001. – №10. – С. 21.
26. *Кальченко Т. В.* Глобальна економіка: методологія системних досліджень: монографія. – К.: КНЕУ, 2006. – С. 212.
27. Резолюции, принятые на Всемирной встрече на высшем уровне по устойчивому развитию. Приложения «Йоханнесбургская декларация по устойчивому развитию», «План выполнения решений Всемирной встречи на высшем уровне по устойчивому развитию». [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://www.un.org/russian/conferen/wssd/docs/decl_wssd.pdf, http://www.un.org/russian/conferen/wssd/docs/plan_wssd.pdf
28. *Корольчук Ю.* Громадянське суспільство: між конфліктом і консенсусом (крізь призму комунікативної філософії) // Ї: Незалежний культурологічний часопис. – 2001. – Число 21. – С. 132.
29. *Сидоренко С. В.* Філософія виживання людства у глобалізованому світі // Мультиверсум. Філософський альманах. – К. : Центр духовної культури. – 2006. – № 55. – С. 132.
30. *Дубовик Н. А.* Консенсус політичних еліт як один із принципів становлення демократії / Н. А. Дубовик, Т.М. Мартинко // Вісн.

нац. техн. ун-ту Укр. «Київський політехнічний інститут»:
Філософія. Психологія. Педагогіка . – 2009. – №2. – С. 36.

Григор О. Человечество перед необходимостью стабильного мира: конструктивные инициативы и философские поиски консенсуса.

На современном этапе развития человечества происходит преобразование мира в единую структурно-функциональную систему, в политической плоскости он оказывается не столько биполярным, сколько плюралистическим. Конечно, новая градация цивилизации, которую пытается возглавить Запад, продолжает противостоять Востоку. Но появились новые центры опережающего развития: наряду с Западным – Североатлантический и, частично, Дальневосточный, в которых происходит утверждение постиндустриального, информационного типа общества. В то же время в создании постбиполярного мира важную роль начинают играть страны Азии и Ближнего Востока. Это имеет важное значение для перехода человечества от ядерного к «комплексному сдерживанию», которое основывается на понимании полиморфической природы угроз, формирующихся в результате разрушения биполярного миропорядка и необходимости диверсификации подходов к стратегии, разработанных в годы «холодной войны».

Ключевые слова: политика, глобализация, постбиполярный мир, «комплексное сдерживание», консенсус.

Greigor O. Humanity is faced with the need stable peace: constructive initiatives and philosophical search for consensus.

At the present stage of human development is a transformation of the world into a single structural and functional system, at a political level it is not so much a bipolar as pluralistic. Of course, the new grading civilization is trying to lead the West, the East continues to resist. But there are new centers of advanced development: in addition to the West – North Atlantic and parts of the Far East in which there is approval of the post-industrial, information-type society. At the same time in the creation of the post-bipolar world are beginning to play an important role in Asia and the Middle East. It is essential to mankind's transition from nuclear to "comprehensive containment", which is based on understanding the polymorphic nature of the threats, which are formed by the collapse of the bipolar world order and the need to diversify the approaches to the strategy developed during the "Cold War."

Keywords: politics, globalization, post-bipolar world, "complete containment" consensus.

КРАСА ПРИРОДИ В ІНТЕРПРЕТАЦІЙНОМУ ФОКУСІ СУСПІЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ

Однією з фундаментальних проблем філософії є формування картини світу. Вивчення механізмів формування образу навколишньої дійсності у свідомості людини, його змісту, функцій, ролі в життєдіяльності має надзвичайно істотне значення для з'ясування причинно-наслідкових зв'язків і закономірностей становлення світогляду, виникнення ідей, ціннісних пріоритетів і цілепокладаючих орієнтирів. Краса природи в цьому сенсі є безперечним світоглядним орієнтиром і критерієм.

Ключові слова: краса природи, суспільна свідомість, картина світу, символ, образ, знак, реалізм, романтизм.

Аспект відображення природного і соціального в суспільній свідомості виник і актуалізувався у філософській літературі радянського періоду з огляду на тлумачення суспільної свідомості як відображення суспільного буття. Превальював підхід, що оскільки природа віддзеркалюється в суспільній свідомості лише побічно – через сукупність суспільних відносин, то природознавство відображає не суспільне буття, а природу, тому воно не входить до складу суспільної свідомості. Цей погляд констатував недооцінку ролі природи в житті суспільства і потребує корекції: для сучасності особливо важливим є розуміння того, що адекватне відображення законів природи є можливим і вкрай необхідним водночас [2, 217-218].

У соціально-філософській літературі аспект відображення природного та суспільного в художній свідомості загалом не розглядався і обговорювався лише в літературі з естетики. Тут виникли два напрями: згідно з одним, «естетичні якості» притаманні самій природі і як такі безпосередньо відображаються в естетичній свідомості і в мистецтві («природники» У. Хогарт, Н. Дмитрієва, П. Іванов та інші), згідно з іншим, ці «якості» є похідними від суспільних відносин, а значить не мають відношення до природи («суспільники» Л. Столович, В. Ванслов, Ю. Борев та інші).

Мета статті – філософськими засобами розкрити зміст краси природи через призму фокусу суспільної свідомості.

Чимало праць із соціальної філософії та естетики не здійснюють розмежування понять «естетичне» та «художнє», фактично отожднюючи їх. Це не зовсім коректно вже хоча б з тих міркувань, що красу природи не можна віднести до галузі мистецтва (художнім і

мистецьким може бути як сама природа з атрибутом краси, так і спосіб її відображення, пізнання, теоретико-праксеологічного освоєння). Принагідно зазначимо, що закони краси за своєю структурою є законами форм природної і соціальної реальності, але водночас законами краси вони є і стосовно споглядальної спроможності людини [7, 49-50].

З цього питання у фаховому середовищі здавна тривають запеклі дискусії, вихід з яких можна знайти, визнавши за терміном «естетичне» право вживатися в широкому і вузькому сенсах. Наприклад, у широкому, коли «естетика» виявляється наукою і про красу («естетичне» у вузькому сенсі), і про мистецтво. Варто нагадати, що М. Чернишевський доволі переконливо обґрунтував існування «двох естетик»: науки про прекрасне та науки про мистецтво. Щоб розрізнити прекрасне як таке (зокрема, прекрасне в природі) та мистецтво, у першому випадку будемо використовувати поняття «естетичне», а в другому – «художнє».

У функціональному відношенні природознавство об'єктивно залучене в суспільну свідомість уже хоча б тому, що воно істотно впливає на суспільне життя. На основі природознавства розвивається техніка, а техніка – достеменно суспільне явище. Суспільна свідомість у цілому відображає не лише суспільну, а й природну реальність і навіть евентуальність. Естетична і художня форми свідомості віддзеркалюють не лише суспільне, а й природне буття (наприклад, у живописі й літературі – пейзаж, у скульптурі – зображення тварин, у музиці – картини природи), і це не заважає визнавати їх формами суспільної свідомості.

Природне набуває естетичних ознак лише внаслідок впливу на свідомість і розум людини. Естетична свідомість – це соціальний феномен. Вона виникає внаслідок освоєння людиною навколишнього світу, дійсності й евентуальності. Естетична свідомість існує у формі уявлень, які відрізняються гедонічною насиченістю. Ці уявлення в інтуїтивній формі містять протознання про закони краси. Закони краси об'єктивні, вони не залежать від волі й свідомості людей, оскільки визначаються будовою зовнішньої, чуттєво даної форми об'єктів сприйняття, хоча той факт, що ці об'єкти сприймаються естетично, звичайно, обумовлено і естетичною аперцепцією, адже в процесі їх відображення закони краси своєрідно віддзеркалюються у свідомості людини [12, 309].

Це пояснює той факт, чому канони краси майже не володіють трансісторичними ознаками, а завжди є конкретно-історичними, коливаючись від епохи до епохи в дуже широкому критеріальному

діапазоні. Для прикладу, «в епоху Середньовіччя земна краса вважалася гріховною. На зміну милування красою тіла античності прийшло аскетичне християнство. У моду входять сором'язливість і суворість. Турбота про власне тіло ставала непристойною. Неохайність зводилася в культ, а звички до обмивання відійшли в минуле. Турбота про зовнішність заборонялася Церквою. Будь-які спроби прикрасити тіло і обличчя асоціювалися з двома гріхами: хтивістю та гординою. Ідеал жінки уособлювала пресвята діва Марія – подовжений овал обличчя, підкреслено високе чоло, величезні очі й маленький рот. Ніяких пишних форм – цінувалася мініатюрність. Маленьким повинно було бути все – зріст, кисті рук, ступні, груди. Жінка повинна бути стрункою, з тонкою талією, вузькими стегнами і круглим, злегка виступаючим животом, груди – акуратними і невеликими. Дівчата туго сповивали груди бинтом, щоб груди здавалися меншими» [16].

Обов'язковий атрибут краси того часу – високий, виголений лоб. Зауважимо, що «мода на високий лоб збережеться аж до XV століття. У XIII столітті розквітає поклоніння «прекрасної дами». В епоху лицарства цінуються «земні» дівчата, з живим поглядом і здоровим рум'янцем. Трубадури вихваляли тендітних, білошкірих дам, беззахисних і безпомічних на вигляд, їх тонкий гнучкий стан, світле волосся, довгасте обличчя, прямий тонкий ніс, пишні кучері, очі ясні й веселі, шкіру персикового кольору, губи червоні, як троянда. У XV столітті в період готики в моду ввійшла S-подібна вигнутість силуету фігури. Стандарт краси передбачав округлий, доволі великий живіт. Дівчата підкладали під сукню спеціальний валик, що імітує збільшений живіт. Агнеса Сорель, яка мала статус «першої красуні середньовіччя», ввела в моду шлейф. Довжина шлейфу залежала від становища жінок у суспільстві: чим поважнішою була дама, тим довший шлейф. Перша красуня славилася ангельським обличчям і прекрасною формою грудей, для демонстрації якої, ввела в моду сміливе декольте» [16].

Загалом же естетичне задоволення можуть викликати будь-які об'єкти, якщо вони не призводять до фізіологічної відрази. В основі нашого сприйняття лежить будова органів чуття. Зовсім не випадково, що нам подобаються саме такі співвідношення тонів або та чи інша форма предмета, оскільки це закладено в самій анатомії вуха або будові ока і загалом у пристрої всіх органів чуття. Тому як оптимальна, естетично довершена може сприйматися лише та форма предмета, яка відповідає будові органів чуття. У свою чергу, будова органів чуття сформувалася під впливом середовища, в якому вони перебували, тобто йдеться про взаємну відповідність. Сутність краси в

природі полягає в тому, що існує відповідність між будовою органів почуттів і самою природою. Краса природи в процесі її споглядання викликає задоволення, а статусу краси набувають ті властивості навколишнього середовища, які є когерентними споглядальній здатності людини [5, 182-183].

Між іншим, Г. Гегель не надавав естетичної значущості природним формам, пов'язуючи останні лише з творами мистецтва. Але що зображує барельєф і живопис? Ту ж природу: тварин, ліс, гори, море тощо. Навіть зображувана на картинах і в скульптурах людина взята, насамперед, як природна істота, бо виконує відповідну артикуляційну і спонукальну функції передовсім за рахунок своєї природної анатомічної будови.

У літературі з теорії мистецтва функції мистецтва характеризуються кожна окремо, питання ж про їх взаємозв'язок залишається поза полем дослідження. На відміну від підходів, у межах яких функції мистецтва розглядаються відокремлено одна від одної, ми розглядаємо функції мистецтва в системній взаємодії. Лише в єдності всіх функцій: емоційної, спонукальної, естетичної, виховної, пізнавальної та їх взаємному впливі можна розкрити сутність мистецтва. Однак слід мати на увазі, що попри єдність – ці функції нерівнозначні. Специфічною, а значить основною в системі, є образно-емоційно-ідейна функція мистецтва, що постає як ключова системоформуюча властивість. Решта властивостей мистецтва набувають специфіку лише остільки, оскільки крізь них заломлюється специфічна властивість.

Наприклад, виховна функція належить до системи функцій мистецтва, якщо вона здійснюється в процесі художнього, тобто, передовсім, образно-емоційного-ідейного впливу на реципієнта. У пізнавальному відношенні найбільш глибокими і змістовними є такі види мистецтва, як художня література, телебачення, театр, кіно. Використання слова, понятійного мислення дає можливість проникати в сутність зображуваних явищ, розкривати закономірності, яким ці явища підкоряються, типізувати їх. Це не означає, що, як вважають деякі теоретики мистецтва, його специфіка полягає в пізнанні сутності світу за допомогою інтуїції. Однак пізнання «сутності світу» належить до прерогатив науки, в якій інтуїція також відіграє першорядну роль, тому такий підхід специфіки мистецтва не виявляє.

Хоча пізнавальна функція для мистецтва є важливою, але пізнання тут має свою «нішу», обумовлену специфічною функцією мистецтва. У більшості видів мистецтва безпосереднім предметом пізнання є конкретно-індивідуальні особи, події, долі. Чому? Тому, що саме їх

відображення в мистецтві дозволяє йому найбільш інтенсивно здійснювати свою специфічну, образно-емоційно-ідейну функцію. Тому важливо мати на увазі, що мистецтво відображає життя у формах самого життя. Завдяки цьому за силою впливу воно наближається до самого життя [14, 98-99].

Мистецтво – це емоційно-образне, ідейно-спрямоване, естетично-концентроване відображення загальнозначущих особливостей дійсності в їх конкретних зовнішньо-чуттєвих виявах, що відіграє соціально-формуючу, гедоністичну, пізнавальну і спонукальну роль в житті людей. Відображення, зображення природи посідає в мистецтві важливе місце. Природа цікавить мистецтво сама по собі, у своїй об'єктивній даності. Мистецтво артикулює власну версію, інтерпретацію природи. У цьому – істотне пізнавальне та ідейне значення мистецтва. Але мистецтво цим не обмежується: воно розкриває значення природи для людини і відношення людини до природи. Об'єктивність відображення природи при цьому не порушується. Навпаки, людина зацікавлена в тому, щоб якомога повніше й адекватніше зрозуміти природу, бо це надає можливість оптимально пристосуватися до неї. Індивіду треба розгледіти, насамперед, саму природу, а не своє віддзеркалення в ній. Але він має потребу і в розумінні свого місця в природі, у повсякчасній конкретизації значення природи для себе, в увиразненні свого ставлення до неї. Виконання цих завдань людина досягає значною мірою за допомогою мистецтва.

В епіцентрі уваги художньо-естетичного освоєння дійсності – людина в її відносинах з іншими людьми, природою і суспільством, тобто у всіх зв'язках, в яких здійснюється її життєдіяльність і в яких знаходить свою визначеність. Людина є водночас природною і соціальною істотою, а мистецтво відображає її з обох цих боків, у їхній взаємопотенціуючій єдності. Приміром, Давид – це не лише прекрасне чоловіче тіло, а й мужній дух, героїчна самосвідомість. Людина перебуває в єдності з природою, вона злита з нею. У пейзажах присутня або вона сама, або її прикмети, характерні ознаки. Природа в них подається аксіологічно – кризь призму цінності, значущості для людини [1, 310].

Мистецтво відображає суспільні відносини не самі по собі, не окремо від людини, а через характеристику самої людини, її ставлення до інших людей, за посередництва її світоглядно-аксіологічних та цілепокладаючих пріоритетів. У мистецтві людина постає соціальним суб'єктом, особистістю, засобом пізнання якої ми досягаємо соціальне

середовище, суспільні зв'язки, характер суспільства, в якому відбувається життєдіяльність персонажів художнього твору.

Якщо в усіх інших видах мистецтва матеріал є лише «носієм» художньої форми, то в архітектурі він виконує ще й утилітарну (будівельну) та культову (храми, пам'ятники, піраміди тощо). Якщо в інших видах мистецтва природа зображується, то в архітектурі вона перетворюється. Головну роль відіграють не її наочні форми, а закони цих форм, які в архітектурі лежать в основі створення штучних (технічних і художніх), соціальних форм.

Поняття «образ» є фундаментальною категорією, що характеризує наслідок відображеної (пізнавальної) діяльності суб'єкта. На відміну від тварини, людина перебуває не лише у світі, в якому формуються безпосередні чуттєві враження; вона функціонує ще й у квазі-вимірі («сміслові поле», «система значень»), де образ світу об'єктивований у смислах і значеннях. Завдяки засобам вираження образу світу, з одного боку, набуває визначеності віддзеркалована дійсність, досвід якої суб'єкт опановує в процесі пізнання. З іншого боку, образ світу набуває індивідуального забарвлення внаслідок особистісного смислу як результату заломлення зовнішнього щодо особистості світу через її внутрішній світ. Сформований у людини образ світу допомагає їй орієнтуватися в навколишній дійсності, виконуючи функцію регулятора і (де)мотиватора діяльності. Образ світу включає в себе і образ самого суб'єкта, «образ-Я» – тобто те, як бачить себе сама людина [13, 78].

Проблема образу має історію спроб свого розв'язання, що починається з учення про ейдоси Демокріта (близько 460 – 370 до н.д.) і трактату «Про душу» Аристотеля (384 – 322 до н.д.). Особливе значення для розуміння сутності образу мала теорія відображення. Розробка проблеми образу здійснювалася Е. Ільєнковим, Б. Ананьєвим, А. Леонтьєвим, С. Рубінштейном та іншими.

Змістом людської свідомості як відображення є ідеальні образи реальних, незалежно від нас і поза нами існуючих предметів, явищ, подій (тобто образи об'єктивного світу). Образи як продукти відображення, по-перше, виникають під час активної предметної діяльності людини, її практичного впливу на природу і суспільні явища. По-друге, поява нового образу обов'язково заломлюється через попередній досвід людини, через наявні в її пам'яті образи відображених раніше предметів і явищ. По-третє, психічні образи не є результатом безпристрасного відображення. Вони обов'язково заломлюються через внутрішній світ людини, її відносини, почуття, аксіологічні, етичні, естетичні та інші преференції.

Оскільки пізнавальні процеси – відчуття, сприйняття, мислення, уява, котрі виникають внаслідок впливу навколишнього світу на свідомість людини, – є різними формами відображення, то відображення людиною предметів і явищ об'єктивної дійсності і є пізнанням цієї дійсності. Як наслідок процесу відображення навколишнього світу формуються особистісні якості людини, її потреби, інтереси, структурується життєвий досвід. Здатність відображати навколишній світ і генерувати суб'єктивний образ цього світу – атрибутивна ознака життєдіяльності людини. Вона надає можливість орієнтуватися в дійсності, організувати свою діяльність для перетворення об'єктивного світу відповідно до своїх потреб [11, 303-304].

Критерієм коректності відображення, адекватності образу предметам і явищам навколишнього світу є особистий досвід і суспільно-історична практика людей. У своїй діяльності людина керується наявними образами предметів, уявленнями про них. Якщо дії людини приводять до бажаних результатів, не вступають у протиріччя з цими образами і уявленнями, то вони сприймаються як адекватне відображення дійсності. Логіка і закономірність цього процесу полягає в наступному: перевіряючи на рівні власного досвіду коректність (відповідність очікуваному) відображення зовнішнього світу, людина поступово йде від неповного знання до дедалі більш повного й достовірного пізнання навколишнього світу, яке, тим не менше, завжди залишається відносним, конкретно-історичним, а не трансісторичним.

Зміст характеризується предметністю, гомоморфністю відносин між предметом та образом. Форма ж є способом існування образу. Зміст є тим, що визначається об'єктом, не залежить від суб'єкта, а спосіб існування визначається суб'єктом, залежить від особливостей органів відображення. Зміст є принципово об'єктивним, а форма – суб'єктивною. У свою чергу, образ постає діалектичною єдністю об'єктивного і суб'єктивного.

Висвітлення функцій образу невід'ємне від поняття «відчуття», в основі якого лежать дві категорії: образ та мотив. Якщо відчуття-образ забезпечує змістовний фундамент світовідношення, то відчуття-мотив спонукає вибирати в навколишньому світі свій предмет потреби. Ці два моменти як нероз'ємна біполярна форма визначають світогляд у цілому на всіх рівнях розвитку і вияву [8, 214].

Образ є системним об'єктом, складним, полікомпонентним, але цілісним функціональним утворенням. Він комплексний і складається із системи взаємодіючих компонентів. Основним його компонентом є

концептуальна модель як системоутворюючий фактор образу. На основі концептуальної моделі вибудовується образ-мета. Образ – це мета дій, уявний результат: те, чого ще немає, але що треба отримати в наслідок діяльності. Другим компонентом образу є оперативний образ, котрий віддзеркалює стан об'єкта в кожен момент часу. Сутністю оперативного образу є образна інформація, що надходить виконавцю в процесі його життєдіяльності. У процесі співвідношення, порівняння оперативного образу з образом-метою реалізується основна функція образу – регуляція предметних дій.

Образ опосередковує зв'язок суб'єкта та об'єкта. Будь-яка діяльність людини є предметною: її предметність спочатку виявляє себе через існуючий незалежно від суб'єкта предмет діяльності, а згодом – через образ цього предмета. Власне, з цього випливає і двоїтий характер регуляції діяльності: а) самим об'єктом, б) його образом. Як суб'єктивний продукт діяльності, образ фіксує, стабілізує і містить у собі її предметний зміст. Відтак, предметність (об'єктивування) образу пов'язана з тим, що, по-перше, він виникає в предметній діяльності, по-друге, у ньому відображаються не суб'єктивні стани людини, а реально існуючі об'єкти; по-третє, предметність образу полягає в тому, що властивості предмета відображаються в образі не ізольовано, а як притаманні предмету властивості [6, 30].

Кожна річ у предметному світі спочатку виявляє себе об'єктивно, в об'єктивних зв'язках цього предметного світу, згодом – у суб'єктивному образі світу, який формується у свідомості людини. Свідомість можна визначити як картину світу, яка відкривається суб'єкту, в яку включений він сам і його життєдіяльність. Дійсність постає перед людиною об'єктивною даністю, котра існує поза свідомістю індивіда. Образ світу може бути більш чи менш адекватним і повним, а іноді навіть помилковим. Це пов'язано, насамперед, з індивідуальним внутрішнім світом людини. Генерований у свідомості людини образ світу в процесі активної взаємодії суб'єкта зі світом регулює діяльність суб'єкта. Не світ образів, а образ світу спрямовує, акцентує та ієрархізує діяльність людини.

Образ світу є своєрідною системою очікувань, котра породжує об'єкт-гіпотези, на основі яких відбувається структурування і предметна ідентифікація почуттєвих вражень, що, у свою чергу, здійснюють вплив на образ світу, деталізуючи і уточнюючи його. Образ, взятий безвідносно контексту образу світу, є мотиваційно і спонукально невизначним, недієвим. Побудова образу зовнішньої

реальності постає актуалізацією, уточненням, коригуванням, збагаченням актуалізованої частини картини світу або образу світу в цілому [9, 23].

Ключовими понятійними маркерами оперування проблематикою образу світу є «значення» та «сенси». Ці поняття слід розрізняти, однак, водночас мати на увазі, що їх відмінність відносна. Значення – продукт суспільно-історичного розвитку, а сенси – ситуативне значення, образ певного аспекту предмета, сформований у суб'єкта в ситуації співвіднесення його зі значущим контекстом. Сенси дозволяють об'єктивувати для індивіда, який пізнає, те, що в значенні перебуває на периферії або загалом відсутнє. Сенси постають своєрідним орієнтиром у новій ситуації, новим поєднанням того, що вже відомо. Згідно з твердженням Л. Виготського, сенси ширший за значення, але це – не просте розширення поняття, а зміна значення в контексті пізнавальної діяльності суб'єкта і суспільства.

Людське пізнання – це складний інформаційно-семіотичний процес, зумовлений у своїй основі специфікою організації універсальних символічних форм людської свідомості й мислення як апріорних умов будь-якого розуміння і сприйняття людиною світу архетипів. При цьому по відношенню до останніх символи можуть бути зрозумілі як їх структурно-семіотична модифікація, а знаки – як подальша раціоналізація символів, пов'язана зі зведенням усієї потенційної множинності символічних значень лише до декількох культурних снів, обумовлена потребами в адекватній передачі суспільно значущої інформації.

Проблема соціальної детермінації діалектики символічних форм художнього пізнання відноситься до ключових аспектів соціально-філософського знання. Опосередковано вона пов'язана з широким колом фундаментальних філософських питань і, насамперед, з проблемою ролі знаків і символів у системі людського пізнання. У цьому сенсі вона постає важливим аспектом осмислення проблеми людини і людського, взятої в її соціально-філософському вимірі. Філософія ХХ століття висунула чимало теорій, кожна з яких по-своєму розкривала діалектику символічних форм художнього пізнання в культурі [17, 422].

Класичні варіанти філософського тлумачення цієї проблематики були обґрунтовані Г. Гегелем та Ф. Шеллінгом. Зокрема, у творах Гегеля символ тлумачився доволі широко, постаючи, передовсім, як протилежна знаковій семантичній формі образного плану, який пов'язаний з абстрактно-умовним заміщенням одного предмета чи явища іншим. При цьому діалектика символу та знака розглядалася в

контексті генеалогічного аналізу – як похідна самопізнання абсолютної ідеї.

Що ж до інтерпретації символу Шеллінгом, то вона мала більш обмежений характер, ніж у Гегеля, і пов'язувалась із осмисленням символу як синтезу загального та особливого, де ні загальне не позначає особливого, ні особливе не позначає загального. Проте з різних причин саме концептуальні наголоси Шеллінга були покладені в основу сучасних теорій символізму, заснованих на розумінні символу як діалектичного симбіозу полярних начал – ідеї та форми, знака та значення, образу та сенсу.

Найбільш істотне відображення ці ідеї знайшли в семантичній філософії С. Лангер та П. Рікера, а також у працях Е. Кассіраера, який, власне, й запровадив у сучасну наукову літературу поняття символічної форми як основоположного принципу організації людського мислення і культури. Дещо іншу позицію щодо символу можна виявити у К.Г. Юнга і його послідовників, а також у А. Лосева, М. Мамардашвілі та А. П'ятигорського, у працях яких поняття символу та знака пов'язані з уявленнями про взаємодію свідомого та несвідомого як вираження загального діалектичного характеру пізнання та мислення.

Фактично лише деякі з існуючих нині концепцій символічних форм включали в себе систематику знака та символу в їх взаємозв'язку і відношенні один до одного. Цьому значною мірою сприяла існуюча семіотична традиція позитивістського тлумачення знака і символу. Саме таке тлумачення призвело до того, що в межах власне філософського розуміння знака та символу діалектика мислення і пізнання людиною світу розглядалася як взаємодія чуттєвого образу та абстрактного знака. Це, у свою чергу, зумовило логіку сучасного гносеологічного підходу, який передбачає перевагу наукових уявлень про суще над усіма іншими формами людського знання. Останні стосовно науки витлумачуються лише як додаткові пізнавальні феномени, котрим апріорі притаманна неповнота і вторинність.

Образне мислення є родовою властивістю художнього освоєння світу. В акті художньої творчості використовуються уявлення, детерміновані в людській свідомості зовнішнім світом. Образне мислення як вид чуттєво-інтелектуальної діяльності людини відображає складові частини цілого – дійсності [6, 81-82].

Символізм, романтизм і реалізм є основними історичними способами художнього освоєння світу. Символізм, романтизм та реалізм як способи художнього освоєння світу включають у себе образне мислення, індивідуалізацію характеру і емпіризм у змалюванні

дійсності. Залежно від домінування тієї чи іншої складової утверджується певний спосіб художнього освоєння світу.

Символізм ґрунтується на асоціативності художніх засобів і ірреальному уявленні про світ та сили, що діють в історії.

Романтизм відкриває надзвичайну складність, глибину і антиномічність духовного світу людини, внутрішню нескінченність людської індивідуальності. Романтизм – це напружений інтерес до сильних і виразних почуттів, до інтуїтивного і безсвідомого.

Реалізм зображає життя людини в образах, що відповідають сутності явищ самого життя і створюваних за допомогою типізації фактів. Це змістовне зображення світу, людських помислів і почуттів.

Мистецтво не може не рахуватися з реальністю, але це не означає, що воно завжди і у всі часи було мистецтвом реалізму. Християнське мистецтво, яке прийшло на зміну античності, було принципово символічним, і хоча воно розглядало попередній естетичний досвід як язичницький, тобто здебільшого негативно, тим не менше, зберегло з ним глибокі духовні зв'язки. Символізм, незважаючи на космоїзм у змісті своїх творів, постає мистецтвом відображення образу світу як об'єкта споглядання. Істотна роль належить символізму і в створенні узагальненого образу характеру героя, що з успіхом використовує також реалістичне мистецтво для створення глибини контрасту характерів художніх персонажів.

Сутність реалістичного методу, його світоглядну серцевину складає соціальний аналіз, дослідження і зображення соціального досвіду людини, вивчення і зображення як суспільних взаємовідносин людей, взаємин особистості і суспільства, так і структури самого суспільства. За поодинокими фактами і явищами буття художник-реаліст бачить загальну (узагальнену) картину руху і протиборства різних суспільних сил. Тому реалістичне мистецтво немислиме без пізнання художником сутнісних ознак, особливостей і тонкощів дійсності. Змістовність реалізму завжди була невід'ємною рисою, родовою прикметою справжнього твору мистецтва, його стихією і творчою спонукою.

Романтизм був і залишається насамперед звільненням почуття і уяви творчої особистості. Романтизм неможливий без розкриття внутрішнього світу художника, коли на героїв його творів накладаються власні переживання і духовні пошуки. Романтизм збагатив світове мистецтво відчуттям історії, без якого неможливо усвідомити світопорядок. Звертаючись до минулого, мистецтво немов розмило, знівелювало часову дистанцію між собою та предметом зображення. І якщо уявити собі художньо-естетичне освоєння світу як

трійку запряжених коней, то першому з них ім'я «символізм», який втілює мистецтво передачі форми. Третнього звать «реалізм» – мистецтво передачі глибини змісту. А другого – «романтизм» як символ суб'єктивної участі художника в освоєнні навколишнього світу. Символізм, романтизм та реалізм є способами художньо-естетичного освоєння світу, які включають в себе образне мислення, індивідуалізацію характеру і емпіризм у змалюванні дійсності. Залежно від домінування тієї чи іншої складової, утверджується певний спосіб художньо-естетичного освоєння світу [10, 57].

Прихильники романтизму вважали, що лише вільна фантазія художника, яка не підкоряється жодним законам і приписам, здатна передати динаміку життя. Таким чином, автор-романтик постійно присутній в оповіданні, а чимало творів романтиків були де-факто розгорнутими монологами. Почуття в романтичній творчості напружені й перебільшені. Увага романтичного мистецтва прикута до внутрішнього світу людини. Воно сприймає і витлумачує життя та історію як сфери, в яких реалізуються пристрасті й помисли людей. Однак романтизму – як правило – байдужі причинні зв'язки, що існують між явищами в житті. Герої творів володіють особистісним суверенітетом, розраховують лише на себе, ставлять собі особливі цілі, які є виключно їх цілями і продиктовані прерогативами, пріоритетами і преференціями лише їх власної індивідуальності. Відтак, романтизм свідомо й акцентовано гіпертрофував особистість, а її внутрішньому світу надав універсальності.

Основну властивість мистецтва – змістовне відображення світу, людських помислів і почуттів – реалізм зводить у принцип, підносячись і над плоским копіюванням дійсності, і над суб'єктивістським поглядом на людську натуру. Реалізм не ізолює індивіда від суспільного середовища, в якому відбивається діалектика соціальних зв'язків людини в реальних, справжніх протиріччях. Герой реалістичних творів – це не вирвана з суспільства і потоку часу видатна особистість, а, навпаки, – особистість пересічна, що височіє за рахунок масштабності історичних подій, у світлі яких вона розглядається, набуваючи забарвлення історичної особистості або людини історії. Характерною особливістю творів реалістичного методу є насамперед причинність. Ще одна істотна характерна ознака полягає в тому, що кожна деталь твору, навіть здавалося б другорядна, має для реалізму істотне значення в ланцюзі взаємозв'язків твору – майже за принципом метелика, кожен рух крил якого може здійснити вирішальний вплив на перебіг процесів у всьому Всесвіті. Причина дозволяє вгадувати наслідок, а кожен наслідок дозволяє збагнути

причину. Найвищою формою вираження причинності в реалістичному мистецтві, його критеріальним маркером і версифікатором є історизм.

У працях вітчизняних і зарубіжних дослідників розглянуто чимало важливих аспектів проблеми соціальної детермінації діалектики символічних форм художнього пізнання в культурі. Однак не можна не помітити, що цілісного аналізу цієї проблеми, пов'язаного з такою систематизацією знака та символу в структурі художнього пізнання, який дозволив би зрозуміти історичну логіку процесів соціальної детермінації пізнавального процесу в мистецтві, по суті, не проводилося.

Сучасною семіотикою мова мистецтва розглядається з різних позицій, зокрема, не лише за допомогою традиційних понять знака і символу, що розроблялися в працях Р. Барта, П. Тодорова та М. Епштейна, а й засобом понять коду та тексту, які є центральними поняттями в працях Ю. Лотмана, В. Тодорова та Б. Успенського. Це призводить до того, що проблема символічних форм художнього пізнання набуває складного і суперечливого характеру.

Семіотичний підхід до символу виразно репрезентує творчість Р. Барта, який відрізняє символ від знака наступним чином: якщо знак визначається через актуальне співвідношення з означуваним предметом, то символ виявляє свої сутнісні ознаки і функціональні ресурси внаслідок віртуального співвідношення з усією системою знаків, з якої він виокремлюється. Приміром, християнський хрест як символ визначається не на підставі позначення конкретного предмета, а внаслідок співвідношення зі знаковою системою християнства: з обрядами, звичаями, догматами тощо. Це співвідношення, по-перше, дозволяє долучитись за допомогою символу до знакової системи, яка актуально не позначається як предмет символу, по-друге, надає символу характер багатозначності й невизначеності [10, 88].

Символ та знак доволі часто плутають. Незвичайна поширеність знакового стереотипізму не сприяє виразному розумінню того, що це таке. У широкому сенсі знак визначається як єдність того, що означає, і того, за рахунок чого передається значення. Ми не знаємо, що є значення, якщо ми не знаємо, що є знак. Однак ми не можемо стверджувати, що є знак, якщо ми не знаємо, що є значення. Що ж до символу, то його не лише плутають із терміном «знак», а й часто ототожнюють з ним.

Безперечно, як і символ, кожен знак є смисловим відображенням речі. Але не кожен знак породжує річ. Символ речі є її відображенням, однак не пасивним, не мертвим, а таким, яке містить силу і міць самої дійсності, оскільки одного разу одержане відображення зазнає

переробки у свідомості, аналізується в думці, очищується від усього випадкового й несуттєвого та доходить до відображення вже не просто чуттєвої поверхні речей, а їх внутрішньої закономірності. У цьому сенсі й варто розуміти, що символ речі породжує річ.

Кожен знак є смисловим відображенням чогось, але не кожен знак породжує щось. Символ завжди є знаком в аспекті своєї морфемі, але не кожен знак є символом у сенсі наявності метаморфемі, хоча кожен знак може стати символом. Число 666, отримане в результаті найпростіших арифметичних дій, що має практичне значення, це – лише знак, однак у відомому контексті воно стає потужним символом. Звідси випливає, що символ проявляється в знакові гіпотетично [15, 102]. Символ є потенцією знака. Символ може в знаку актуалізуватися.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Арендт Х.* Vita activa, или О деятельности жизни. – СПб. : Алетейя, 2000. – 437 с.
2. *Баткин Л. М.* Леонардо да Винчи и особенности ренессансного творческого мышления. – М. : Искусство, 1990. – 415 с.
3. *Бодлер Ш.* Цветы зла. Текст. – М. : Выш. шк., 1993. – 511с.
4. *Делез Ж.* Марсель Пруст и знаки. Статьи. – СПб. : Алетейя, 1999. – 190 с.
5. История красоты. Текст / под ред. У. Эко. – М. : Слово / SLOVO, 2005. – 440 с.
6. *Кирсанова Л. И.* Проблема символического в философии постмодернизма. – СПб. : Эйдос, 1996. – 247 с.
7. *Корсмейер К.* Об отличии «эстетического» от «художественного» // Американская философия искусства. – Екатеринбург; Бишкек, 1997. – 218 с.
8. *Лангер С.* Философия в новом ключе: исследование символики разума, ритуала и искусства / пер. с англ. – М. : Республика, 2000. – 287 с.
9. *Марков Б. В.* Храм и рынок. Человек в пространстве культуры / Б.В.Марков. – СПб: Алетейя, 1999. – 304 с.
10. *Мерло-Понти М.* Знаки. – М. : Искусство, 2001. – 429 с.
11. *Рорти Р.* Философия и зеркало природы / пер. с англ. В.В. Целищева. – Новосибирск : Изд-во Новосибирского ун-та, 1997. – 320 с.
12. *Столлович Л. Н.* Красота. Добро. Истина. Очерк истории эстетической аксиологии. – М. : Республика, 1994. – 464 с.
13. *Фуко М.* О трансгрессии Эроса: Жорж Батай и французская мысль середины XX века. – СПб. : Мифрил, 1994. – 346 с.

14. Хайдеггер М. Искусство и пространство // Самосознание европейской культуры XX века. – М. : Политиздат, 1991. – С. 95–102.
15. Хакен Г. Тайны восприятия / Г. Хакен, М. Хакен-Крель. – М. : Ин-т компьютерных исследований, 2002. – 272 с.
16. Эталон женской красоты в Средневековой Европе. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://telegraf.com.ua/zhizn/zhenshhinyi/1331106-etalon-zhenskoj-krasoty-v-srednevekovoy-evrope-foto.html>.
17. Baudrillard J. Die Simulation / Wege aus der Moderne: Schlüsseltexte der Postmoderne-Diskussion / hrsg.von Wolfgang Welsch. Mit Beitr von J. Baudrillard. – Berlin, 1994. – 608 s.

Матвиенко О. Красота природы в интерпретационном фокусе общественного сознания.

Одной из фундаментальных проблем философии является формирование картины мира. Изучение механизмов формирования образа окружающей действительности в сознании человека, его содержания, функций, роли в жизнедеятельности имеет чрезвычайно важное значение для выяснения причинно-следственных связей и закономерностей становления мировоззрения, возникновения идей, ценностных приоритетов и целеполагающих ориентиров. Красота природы в этом смысле является бесспорным мировоззренческим ориентиром и критерием.

Ключевые слова: красота природы, общественное сознание, картина мира, символ, образ, знак, реализм, романтизм.

Matvienko O. The beauty of nature in interpretive feature of social consciousness.

One of the fundamental problems of philosophy is formation of picture of the world. Studying the mechanisms of formation of image of reality in human mind, its contents, functions, roles in life is extremely important for clarifying causal relationships and regularities of formation of ideology, the emergence of ideas, values, priorities and purposeful orientation. The beauty of nature in this sense is undisputed ideological reference point and criterion.

Keywords: beauty of nature, social consciousness, world view, symbol, image, sign, realism, romanticism.

Шеремет Л.

СПОРТ І ЦІННОСТІ ГУМАНІЗМУ: ОСНОВНІ ПРОБЛЕМИ ТА СУПЕРЕЧНОСТІ

Статтю присвячено аналізу спорту в аксіологічному аспекті, з погляду співвіднесення спортивної діяльності з гуманістичними цінностями. Розглянуто гуманістичний потенціал спорту та проблеми його сучасної реалізації, пов'язані із суперечністю гуманізму та технократизму як альтернативних аксіологічних підвалин спортивної діяльності в сьогоденному суспільстві.

Ключові слова: спорт, спортивна діяльність, гуманізм, гуманістичні цінності, олімпізм, технократизм у спорті, агоністика.

Філософський розгляд спорту, як масового, так і професійного, з огляду на місце та значення спортивної діяльності в сучасному суспільстві, яке постійно зростає, поступово перетворюється на дедалі більш визнану тематику серед досліджень у галузі соціальної філософії та філософії освіти, зокрема, й на вітчизняних теренах. Достатньо назвати таких українських дослідників, як С. М. Бацунов, В. С. Білогур, Л. М. Газнюк, В. Й. Григор'єв, М. М. Ібрагімов, С. В. Могільова та ін. Водночас, значно менше уваги приділяється спорту в такому ракурсі його розгляду, як аксіологія, хоча саме цей аспект виступає, на наш погляд, чи не найважливішим, про що свідчать і дослідження російських мислителів, зокрема П. К. Кузнєцова [2] й особливо В. І. Столярова [4; 5], присвячені співвідношенню спортивної діяльності та гуманістичних цінностей.

Річ у тім, що ідея гуманізації системи суспільних відносин лежить в основі більшості тих соціальних програм оновлення, які розробляються і реалізуються в цей час. Прагнення до практичної реалізації ідей гуманізму спонукає вчених по-новому поглянути на різні явища і події, оцінити їх з погляду того, які можливості закладені в них для реалізації загальнолюдських ідеалів і цінностей, яку роль вони відіграють у сучасних умовах і які шляхи підвищення їх гуманістичної цінності.

Метою цієї статті є розгляд питання про те, чи є сенс говорити про гуманізацію сучасного спорту, чи є вона можливою й загалом необхідною, як і про те, які саме проблеми виникають при розгляді сучасної спортивної діяльності в такому її аспекті.

Проблеми гуманістичної цінності міжнародного спорту (особливо спорту вищих досягнень) та його місця в сучасній культурі виступали

й досі виступають предметом гострих суперечок і дискусій серед учених усього світу – педагогів, психологів, філософів, соціологів і т. ін., – які надають вельми суперечливу оцінку соціально-культурного та гуманістичного значення міжнародного спорту. Наприклад, Гассем Аль-Газі Ахмед формулює свою позицію з цього складного і дискусійного питання у вигляді наступних основних положень:

«1. Міжнародний спорт як соціокультурний феномен вельми суперечливий. Він виконував і виконує важливі культурні функції в міждержавних відносинах як «посол миру», що допомагає перекинути міст взаєморозуміння, співробітництва і доброї волі, встановити дружні стосунки між країнами і народами тощо. Але водночас він може породжувати націоналізм і шовінізм, виступати як фактор конфронтації у міждержавних відносинах, стільки об'єднувати, скільки роз'єднувати різні країни й народи: протиставляти їх один одному.

2. Практична реалізація культурного потенціалу міжнародного спорту, його реальна цінність залежать від певних об'єктивних і суб'єктивних факторів, і, насамперед, від характеру самого спорту й тієї системи соціально-політичних, економічних та культурних відносин різних країн, в яку він включений.

3. Основні напрями та шляхи підвищення культурної цінності міжнародного спорту пов'язані передусім з гуманізацією спорту й того соціального світу, того культурного середовища, в рамках яких він функціонує...» [1, 32].

Польський дослідник С. Волошин прямо закликає «рятувати гуманістичні цінності спорту», констатує: «У нас виховували віру в те, що спорт не може існувати поза гуманізмом і моральною чесністю, що спорт – нероздільна частина гуманістичного виховання і культури... Але разом із розвитком сучасного, висококваліфікованого й професійного спорту дедалі частіше говорять про дегуманізацію спорту, про зраду найелементарніших гуманістичних цінностей. Те ж стосується олімпійського спорту та Олімпіад, які забули свої піднесені гуманістичні ідеали. Ми знаємо про негативні явища в сучасному спорті – з погляду виховання, моральності, здоров'я...» [11, 63–64].

Не менш песимістичним щодо відповідності реалій і гасел сучасного, зокрема олімпійського, спорту є й висновок фінського дослідника у галузі соціології спортивної діяльності П. Сеппанена, який зазначав ще в 1980-х роках: «Олімпізм і олімпійська система в цілому становлять собою яскравий зразок суперечності між соціальними мріями і соціальною реальністю на міжкультурному та міжнаціональному рівнях. Всупереч ідеям і цілям олімпійського руху

піднятися над світом і діяти як незалежна сила у світі, олімпізм став інструментом в руках зовнішніх і чужих йому сил... Олімпійський рух показав свою безпорадність у прагненні реалізувати ідеологію більш мирного світу в міжнародний зразок людських умов» [10, 125].

Наскільки виправданим є такий похмурий погляд на спортивну діяльність сьогодні? Для відповіді на це питання розглянемо поняття спорту в його сутнісних характеристиках. Спорт, за своєю сутністю, – це свого роду «боротьба-гра», різновид змагальної діяльності. У ході змагань, підготовки до них складаються певні соціальні відносини, норми і правила поведінки. Змагання є атрибутом, властивим власне людській природі протягом всієї історії людської цивілізації, воно є моментом будь-якого акту людського самовизначення. Змагальність виступає невід’ємним елементом буття суспільства, важливим аспектом будь-яких людських взаємин.

Проте, зрозуміло, що не кожна міжособистісна взаємодія в контексті «я – інший» є змаганням. Людина порівнює себе з іншими – але зіставлення не тотожне змаганням, оскільки людина, що порівнює, необов’язково орієнтується на те, щоб бути кращою, першою. Можливо, вона має намір бути рівною – співпрацювати. Загалом, культурологічні дослідження переконливо демонструють нам, що за різних соціально-історичних умов змагальність набуває різних форм. Так, для грецької та для всієї західно-європейської культури дійсно характерна позиція, виражена в гаслі: «Завжди бути попереду, бути кращим за інших», яке батько Ахіллеса формулював для свого сина. Але, наприклад, естафетні забіги в індіанців Амазонки, згідно з повідомленням Марії Еллісон, проходили по-іншому: ніхто не прагнув до перемоги, учасники, врешті-решт, мали одночасно прийти до фінішу [6, 95].

Або, скажімо, за дослідженням відомого культуролога Маргарет Мід, індіанці навахо, граючи в баскетбол та інші ігри, також не орієнтовані на конкуренцію: вони грають, поки не впадуть від безсилля, але не допускають агресивних дій, – передусім, вони борються самі з собою. У Центральній Америці індіанці племені тараумара проводять забіги горбистою місцевістю з ритуальних міркувань. Але в організованому одним ученим забігу учасники вирішили припинити змагання і поділити призи (ковдри, що становлять велику цінність) порівну. Ще один приклад: канадські інуїти (ескімоси) великого значення надають саме взаємодопомозі, сприймаючи, зокрема волейбол, як форму розваги: кожна подача або удар зустрічається жартами та сміхом, а не звичайними вигуками, що виражають радість успіху або гіркоту поразки. При цьому ситуація в

Європі прямо протилежна: зокрема, в Іспанії довелося навіть відмовитися від змагання з футболу між селами, оскільки соціальний смисл, що надається іспанцями таким поняттям як честь і ганьба, не дозволяють їм зазнати поразки в грі, через що вони згодом вдавалися до жорстокої помсти за межами ігрового поля [див.: 5, 57–60].

Здавалося б, таке культурне розмаїття робить досить проблематичним експлікацію ціннісного змісту спорту, особливо з огляду на таке суперечливе його розуміння в Західному світі. Проте, як раз цей останній момент виступає й евристичним у тому плані, що спорт як змагання та ті аксіологічні підвалини, які лежать в основі спортивної діяльності, інтерпретованої в ракурсі змагальної моделі, набувають сьогодні особливого значення для суспільства в цілому. В західній соціальній філософії цей аспект характеризується поняттям агонізму, яке відсилає до давньогрецької традиції розуміння спортивного змагання, що передбачає глибоку повагу до іншого, до суперника, оскільки таке змагання, як зазначає американський дослідник Самуель Чамберс, «орієнтоване не просто на перемогу чи поразку, але підкреслює важливість змагання як такого – змагання, що не може існувати без опонента. Перемога через недотримання правил або через пасивність супротивника, чи перемога над негідним опонентом, поступається поразці від руки гідного опонента – поразці, яка все ж приносить пошану. Агоністичний дискурс, таким чином, відзначається не просто наявністю конфлікту, скільки, такою ж важливою мірою, взаємним захопленням» [8]. Спорт як агоністична діяльність уможливорює, на нашу думку, пошук шляхів уникнення ситуацій антагонізмів – тобто конфліктного, ворожого протистояння в людському суспільстві. Відома соціальна дослідниця Шанталь Муфф навіть розбудовує цілісну концепцію агоністики в сучасній політиці [див.: 9]. У сфері цієї останньої відсутність взаємоповаги, тим паче, «взаємного захоплення», становить собою неабияку проблему, що призводить до ескалації конфліктів між країнами та регіонами, замість того, щоби сприяти їх конструктивному розв'язанню, – й звернення до традицій та цінностей спортивної діяльності здатне, на наш погляд, виступати евристичним для всього людського суспільства, у ракурсі як внутрішньої, так і зовнішньої політики.

Такий ціннісний вимір спортивної, змагальної діяльності, попри всі культурні відмінності, дозволяє говорити про величезний гуманістичний потенціал спорту, з огляду на такі фундаментальні цінності гуманізму, як мир, дружба, взаєморозуміння, взаємна повага тощо. У цьому різновиді людської діяльності приховані великі можливості щодо позитивного впливу не лише на здоров'я людини,

але й на її духовний світ, на її особистісну культуру та моральні принципи. Звичайно, що проявлення таких закладених у спорті цінностей становить собою процес, а не даність, а тому вимагає й порушувати питання про гуманізацію спорту.

Отже, проблема полягає в тому, щоби підвищити духовну, культурну цінність сучасного спорту, зробити його більш гуманним, орієнтованим на людину, на повноцінний розвиток здібностей особистості. Потрібно одразу зазначити, що спорт, як і будь-яка інша сфера соціального життя (політика, економіка, мистецтво тощо), може бути використаний як у гуманних цілях, спрямованих на всебічну реалізацію потенціалу людської особистості, так і в руслі антигуманних інтенцій. Як відомо з історії спорту, він неодноразово виступав у ролі «посла миру», допомагаючи досягненню взаєморозуміння та співробітництва, встановлення дружніх відносин між різними країнами й народами. Велике значення спорт (особливо такі види як фігурне катання, художня гімнастика, синхронне плавання) має й для розвитку естетичної культури. Історія спорту знає чимало яскравих прикладів демонстрації спортсменами і тренерами духу «справедливої гри» (*fair play*). Але це – лише «один бік медалі», є й інший бік у спорті, особливо у спорті вищих досягнень, заняття яким часто призводять до психологічного настрою й орієнтації особистості на «перемогу за будь-яку ціну».

У сучасному професійному спорті найважливішими часто стають цінності, пов'язані з досягненням слави, матеріальних благ, переваги однієї людини чи країни над іншою. У багатьох контактних видах спорту (хокей, бокс, боротьба тощо) нерідко мають місце відверті прояви насильства, грубої гри, жорстокості. І не тільки безпосередньо на спортивних аренах: дедалі більше країн стикається зі справжніми побоїщами вболівальників до, під час і після матчів, з соціальними хвилями насильства та агресії. Є навіть чимало фактів негативного впливу спорту на соціальні відносини цілих народів, на використання його як фактора з розпалювання міжнаціональних конфліктів («футбольна війна» між Сальвадором і Гондурасом).

З огляду на це, виникає цілий комплекс дискусійних питань. Які перспективи розвитку сучасного спорту і, зокрема, олімпійського руху? Чи здатні вони реалізувати орієнтацію на гуманістичні ідеали та цінності? Чи можна зупинити спостережувану в спорті девальвацію духовно-моральних цінностей, зробити його більш гуманним і, якщо можна так сказати, людяним, підвищити гуманістичну цінність сучасного олімпійського руху – і яким саме чином?

Як уже зазначалося вище, у сучасному олімпійському русі, на думку багатьох дослідників, вже не фігурують в явному вигляді гуманістичні цінності. Наприклад, відомо, що за пропозицією П'єра де Кубертена в програму Олімпійських ігор були введені художні конкурси – вони, на його думку, повинні були сприяти реалізації ідеї гармонії фізичного і духовного розвитку особистості як мети олімпійського руху. Однак у 1952 році за рішенням МОК ці конкурси були замінені культурною програмою (виставками, концертами, театральними виставами). Інший приклад: протягом кількох років у рамках олімпійського руху існував Токійський кубок, який присуджувався спортсмену, чия поведінка під час Ігор визнавалася як зразок спортивного духу, незалежно від результату змагань. Цей кубок, на жаль, був скасований сесією МОК ще 1974 року, й досі нічого подібного до трофею, подарованого МОК містом-господарем Олімпійських ігор-1964 – Токію, не вручалось. При цьому варто додати, що зниження уваги до духовно-моральної та естетичної сторони поведінки олімпійців супроводжується всебічним заохоченням – як моральним, так і матеріальним, – високих спортивних результатів і перемог.

Тенденція комерціалізації всього спортивного руху, включаючи олімпійський, останнім часом призвела до того, що прагнення до отримання якомога більшого прибутку від змагань та спортивної діяльності відтісняє на дальній план всі інші цілі та завдання олімпізму, зокрема, й гуманістичні ідеали, сформульовані в Олімпійській хартії. Особливо наочно це проявляється на Олімпійських іграх в останні роки. І не випадково у дослідженнях, присвячених колишньому президенту МОК Х. А. Самаранчу, без натяків заявляється, що той керував олімпійським рухом як бізнесом [див.: 3, 53–54].

Що є реальною альтернативою гуманізації спорту в сучасному суспільстві? На нашу думку, можна зробити визначення, що це – насамперед, технократичне мислення, технократична свідомість. Згідно з технократичним підходом, головним у будь-якому різновиді людської діяльності, зокрема, й у різних сферах соціального життя, є його результативність та ефективність. Ціна ж їх досягнення – питання вторинне. Абстрагування від соціального сенсу механізму будь-якої діяльності, від актуальних і потенційних її наслідків для суспільства і для окремої людини – головна ознака технократичного мислення. Важливим наслідком морального характеру, що звідси випливає, є проголошення примату засобу над метою: якщо щось є технічно здійсненним і при цьому ефективним – значить, треба діяти. У цьому

випадку питання про сенс результату замінюється питанням про вартість і способи його досягнення. Звідси пряма дорога до принципу «для досягнення бажаного результату всі засоби є прийнятними» – й аморальність цього принципу, проти якого повставав ще Махатма Ганді, навряд чи потрібно сьогодні окремо доводити.

Більше того, саме в розрізненні цілей та засобів полягає, на нашу думку, основна проблема гуманізації спорту. Адже основною гуманістичного типу мислення, в якій би сфері воно не виявлялося, є визнання людини найвищою цінністю: зробити людину дійсно «мірою всіх речей» – означає зробити гуманісти соціальною реальністю. Навпаки, з погляду технократизму, такі твердження будуть здаватися, у кращому випадку, пустими словами, «лірикою», адже головним з цього погляду є саме прагматичний спортивний результат за будь-яку ціну.

Звичайно, можна погодитися з тим, що спортом займаються, щоб домагатися перемоги, бути першим. Але чи треба домагатися цього за будь-яку ціну? Або, говорячи більш філософською мовою, чи є спортивна перемога абсолютною найвищою цінністю, що виправдовує всі можливі засоби її досягнення? Звичайно, якщо так поставити питання, відповідь на нього буде очевидною навіть для людини, далекої від справи дослідження аксіологічної проблематики. Можна поставити подібне запитання й більш приземленим чином: наскільки далеко атлет може ризикувати своїм здоров'ям у прагненні до перемоги? Йдеться не тільки про проблеми фармакологічного й біологічного допінгу, а й про участь у змаганні з недолікованими травмами, без наявності відповідних фізичних і психологічних умов. Адже дедалі частіше вирішальне значення для перемоги має допінг, спортивне змагання приймає характер технічного та хімічного суперництва. У цьому й полягає сутність дегуманізації спорту: він перетворився на великий бізнес, а часто й на інструмент політичного тиску. Як наслідок, сьогодні атлетів дуже важко навчити вигравати і програвати з гідністю – бути скромним після перемоги та спокійно приймати поразки.

Де ж пролягає межа між дружнім змаганням і сліпим суперництвом, яке пробуджує ворожість, нечесність, неприборкану агресію, дратівливість, звинувачення суддів у продажності тощо? Спортивна боротьба – це не просто придушення суперника. У спортивному змаганні важливо подолати межі власних здібностей (я можу зробити більше!) і межі, визначені зовнішніми умовами. Його сутність – у прагненні до досконалості й переваги (у кращому сенсі слова). Використання неспортивних методів свідчить про слабкість

атлета. Й не можна не погодитися з С. Волошиним, який стверджує: «Кожна людина має бути вихована для гарного і корисного розвитку, практичного використання спорту. Це пов'язано з проблемою моральної відповідальності, моральної совісті кожного... Все це становить сьогодні найважливіше завдання спортивної педагогіки» [7, 68].

Іншими словами, виховання, орієнтоване на реалізацію справжніх гуманістичних цінностей, залишається останньою надією і вірою професійного та олімпійського спорту. Що має бути зроблено для того, щоб виховання на основі спорту було б вихованням, що слугує людині та суспільству в прагненні досягти більш високого етичного та гуманного рівня? На нашу думку, для цього у глобальному світі не повинно бути етноцентризму. Навпаки, мають культивуватися взаємодопомога, готовність до діалогу й співпраці і т. ін. «З одного боку, легко дивитися на такі світові спортивні події, як Олімпійські ігри, прославляючи породжене ними міжнародне співробітництво, – вважає Марія Еллісон. – Однак, з іншого боку, ми повинні запитати себе, яким чином проблема спорту пов'язана з політикою, економікою, з соціальними проблемами сучасного суспільства. Чи існує якийсь шлях, наприклад, для того, щоб національні або міжнародні спортивні організації використовували свої сили і свій вплив для вирішення проблем голоду, злиднів, здоров'я? Чи може світовий спорт вийти за межі своїх тимчасових змагальних інтересів і сприяти соціальному та культурному устрою світу?» [4, 25]. У будь-якому разі, не можна не погодитися з висновком дослідниці: «У спорті вистачить місця для гуманістичних інновацій, але немає місця песимізму» [7, 34].

Філософія гуманізму виходить із того, що всі ми не лише тренери чи спортсмени, й навіть не лише представники окремої держави, а й громадяни світу, що становить єдине ціле та вимагає від нас широти мислення в пошуках шляхів будівництва більш гуманного суспільства. Але, вочевидь, глобальне гуманістичне суспільство не повинно будуватися на шкоду національному самовираженню. Навпаки, необхідно підтримувати культурний плюралізм: культурні відмінності повинні бути оцінені і вивчені, але не ліквідовані. І спортивна діяльність в її ціннісному аспекті, як змагальність-агоністика, що передбачає існування «іншого» та глибоку повагу до нього, може слугувати ефективним фактором розбудови оптимальної світової спільноти.

Таким чином, можна зробити певні висновки з проведеного дослідження. Спорт володіє величезним гуманістичним потенціалом, проте за реальних умов його зростаючої комерціалізації прагнення до

отримання якомога більшого прибутку від змагань та спортивної діяльності відтісняє на дальній план всі інші цілі та завдання спорту олімпізму, зокрема, й гуманістичні ідеали. Проте це ще не підстава для висновку, що міжнародний спорт не може слугувати розвитку більш гуманного глобального суспільства. Визнати це – означало би відмовитися від усіх спроб його використання не тільки для власних цілей і допустити, що людина не може контролювати ті культурні явища, які сам створила, – і спорт тут не є винятком серед інших форм людської творчості.

У контексті дегуманізації спорту постає сьогодні розвиток альтернативного, технократичного мислення: результативність та ефективність, тобто перемога – за будь-яку ціну. Суперечність гуманізму та технократизму можна вирішити лише шляхом звернення до філософії цінностей, до проблеми співвідношення мети та засобів: спортивна перемога не є та не може бути найвищою цінністю. Останньою може виступати лише людина, у повній відповідності з настановами гуманізму, – а потім уже ефективність її власної діяльності, зокрема, діяльності спортивної. Людиною виступає й суперник у спортивних змаганнях, і ці останні, як агоністичний феномен, потребують визнання іншого як цінності, що є більш значною за цінність спортивної перемоги. А тому засобом розв’язання суперечності між гуманізмом і антигуманізмом спорту може виступати лише культурне виховання, орієнтоване на реалізацію справжніх гуманістичних цінностей, що залишається й останньою надією професійного та олімпійського спорту.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Аль-Гази А.* Международный спорт как социокультурный феномен // Теория и практика физической культуры. – 1997. – № 6. – С. 18–29.
2. *Кузнецов П. К.* Гуманистические ценности массового спорта как средство формирования всесторонне развитой личности // Известия Российского государственного педагогического университета им. А. И. Герцена. – 2012. – Вып. 152. – С. 164–169.
3. *Ратнер А. Б.* Идеалы олимпизма и деятельность МОК на современном этапе // Новое мышление и олимпийское движение. – М. : Знание, 1990. – С. 49–57.
4. *Столяров В. И.* Гуманистическая культурная ценность современного спорта и олимпийского движения // Спорт, духовные ценности, культура. – М. : Гуманитарный Центр «Спарт» РГАФК, 1997. – Вып. 2 : Гуманистические идеалы, идеи

- олимпизма и мир современного спорта : сб. ст. – Вып. 2. – С. 141–314.
5. *Столяров В. И.* Проблема гуманизации современного спорта и комплексная спартианская программа её решения: российский опыт // Спорт, духовные ценности, культура. – М. : Гуманитарный Центр «СпАрт» РГАФК, 1998. – Вып. 3 : Перспективы и пути повышения гуманистической ценности современного спорта и олимпийского движения : сб. ст. – С. 54–263.
  6. *Allison M. T.* Competition and cooperation. A sociocultural perspective // *International Review of Sport Sociology*. – 1980 – Vol. 3–4, Iss. 15. – P. 93–105.
  7. *Allison M. T.* New Humanism and International Discourse: Sport and Science as Forms of Cultural Exchange // *Sport and Humanism : Proceeding of the International Workshop of Sport Sociology in Japan*. – Gotenba, 1988. – P. 21–39.
  8. *Chambers S.* Language and Politics: Agonistic Discourse in the West Wing [Электронный ресурс] // *CTheory*. – November 12, 2001. – <http://www.ctheory.net/articles.aspx?id=317>.
  9. *Mouffe Ch.* *Agonistics: Thinking the World Politically*. – N.Y.: Verso, 2013. – 224 p.
  10. *Seppänen P.* The Olympics: A Sociological Perspective // *International Review for the Sociology of Sport*. – June 1984. – Vol. 19, № 2. – P. 113–127.
  11. *Woloszyn S.* Let's Save Humanistic Values : Sports and Education // *Almanack 1994 / Polish Olympic Committee, Polish Olympic Academy*. – Warsaw : POC, 1994. – P. 63–68.

Шермет Л. Спорт и ценности гуманизма: основные проблемы и противоречия.

Статья посвящена анализу спорта в аксиологическом аспекте, с точки зрения соотношения спортивной деятельности с гуманистическими ценностями. Рассмотрен гуманистический потенциал спорта и проблемы его современной реализации, связанные с противоречием гуманизма и технократизма как альтернативных аксиологических оснований спортивной деятельности в сегодняшнем обществе.

Ключевые слова: спорт, спортивная деятельность, гуманизм, гуманистические ценности, олимпизм, технократизм в спорте, агонистика.

Sheremet L. Sport and the values of humanism: majot problems and contradictions.

The article is dedicated to analyzing sport in axiological aspect, from the perspective of correlating sport activity with humanistic values. Humanistic potential of sport and the problems of its contemporary realization are being considered, the latter found to be related with the contradiction between

humanism and technocracy as alternative axiological foundations for sport activity in today's society.

Keywords: sport, sport activity, humanism, humanistic values, olympism, technocracy in sport, agonistics.

Олексин І.

ГАРМОНІЙНА ЛЮДИНА ТА СПОРТ ЯК ЧИННИК ЇЇ ФОРМУВАННЯ

Статтю присвячено філософському аналізу феномена гармонійної людської особистості в контексті історичної динаміки її концептуальної реконструкції та спортивної діяльності, розглянутої в плані її потенціалу щодо формування гармонійного співвідношення тілесного та духовного в людині.

Ключові слова: гармонія, всебічно розвинена особистість, формування особистості, спорт, цінності спорту, самість.

За всіх часів людські прагнення збігалися в мріях про досконалий устрій суспільства, про досконалу людину. Актуалізація філософського дослідження проблеми досягнення гармонійного стану існування людської особистості в сучасному суспільстві пояснюється динамічним розвитком усіх сфер соціального життя та форм діяльності, особливе місце серед яких належить діяльності спортивній. Роль і значення спорту у вихованні людини, як в тілесному, так і в духовному плані, не належить до числа тих проблем, які здавна були темою для розмірковувань. Проте, в останні часи, зокрема, у працях таких українських дослідників, як В. Є. Білогур, Л. М. Газнюк, В. Й. Григор'єв, М. М. Ібрагімов, С. В. Могільова, Л. А. Шеремет та ін., тематика людського, екзистенціального виміру спорту почала отримувати визнання та утверджуватися як тема, гідна уваги з погляду філософії, соціології, педагогіки.

Спорт як частина фізичної культури і, отже, культури загальнолюдської розглядається в структурі сучасного наукового знання як унікальний засіб виховання, творення та розвитку людиною самої себе, свого тіла та духу. У процесі спортивної діяльності відбувається соціалізація особистості суб'єкта. Освоюючи загальнолюдські цінності, які класифікуються як моральні (сене життя і щастя, добро, обов'язок, відповідальність, совість, честь, гідність),

естетичні (прекрасне, піднесене), релігійні (віра), наукові (істина, знання), політичні (мир, справедливість, демократія), правові (закон і правопорядок) і соціальні норми – стандарти діяльності та правила поведінки, всі, хто займається спортом, таким чином інтегруються в соціальне середовище, перетворюють соціальне на індивідуальне. Спорт впливає на суспільне становище, ділове життя, національні відносини, формує етичні цінності, спосіб життя людей, моду та ін. [див.: 1; 2; 7 та ін.].

Водночас, з огляду на певну новизну постановки зазначеної проблеми, конкретні дослідження саме спортивної діяльності значно менш уваги приділяють її конкретному, всебічному розгляду в аспекті тих можливостей, які надає ця діяльність для повномірного розвитку людини, а тому має сенс обрати за мету цієї статті саме осмислення спорту в контексті його потенціалу щодо виховання гармонійної людської особистості.

У різні історичні епохи освоєння таких категорій, як «тіло», «дух», «тілесність», «духовність», «психіка», «особистість», «здоров'я», «краса», їх зв'язок і взаємодія, проходило неоднозначно. Так, у межах певних релігійних учень, культурних практик спостерігається перевага акценту на розвиток особистості у напрямі до внутрішнього світу та його культивування в розриві з реальним матеріальним буттям. Світогляду античності відповідає принцип калокагатії (грецьк. kalos, kalokahagatia – прекрасний, хороший), що вона, за визначенням М. Ю. Савельєвої, становить собою «поняття, що виражає гармонію морально-етичного та естетичного вимірів людського буття» [14, 264]. Зокрема, Платон витлумачував калокагатію як сумірність душі і тіла; власне кажучи, культура стародавніх греків оспівувала не тільки тілесну красу (варто зазначити, що її критерії з плином часу змінювалися) і силу людини, але, водночас, і гармонійний розвиток особистості, зводячи в ідеал реальних легендарних героїв (Геракл, Геркулес, Ахіллес). А одне з перших значень слова «гімнастика», що дійшло до нас, передбачало сильну та красиву людину, що перемогла в якомусь змаганні і співає гімни. У ті далекі часи гімнастика включала майже всі існуючі тоді види вправ: ігри, єдиноборства, біг, стрибки, танці. А основна її спрямованість мала комплексний характер – фізичне та духовне вдосконалення.

На нашу думку, у процес створення та виховання особистості, в її поведінкову практику повинні включатися як досягнення минулих поколінь і сформований образ можливої гармонійно розвиненої людини, так і сучасні позитивні тенденції. Деякі ранні дослідження ХХ ст., присвячені значенню та ролі фізичної культури і спорту у

всебічному розвитку особистості (зокрема, праці Л. П. Матвєєва, А. Д. Новікова та ін.) акцентували увагу на медико-біологічних та педагогічних аспектах знання, пов'язуючи їх з прикладним значенням, розвитком фізичних якостей і формуванням рухових умінь та навичок [6, 11–14]. Розкриття глибинної сутності фізкультури і спорту, їх здатності впливати на соціокультурний розвиток було недостатньо розробленим. Ця галузь представлялася фактором, що «сприяв» формуванню особистісних характеристик, і не більше того.

Тому абсолютно справедливо М.М. Візітей указував на недостатність такого підходу для вирішення питання про гармонійний розвиток особистості: «...якщо ми фізичні здібності людини не беремо як особистісні її здібності, якщо ми їх не використовуємо і не розвиваємо в якості таких, то ці здібності, зрозуміло, не можуть гармонійно поєднуватися з інтелектуальними, моральними, естетичними здібностями, які в результаті виступають і розглядаються як особистісні, соціальні, досконалість яких так само обов'язкова для особистості розглянутого типу, як і досконалість фізична» [4, 36].

Поширене в науковій літературі положення про гармонійну особистість подане як поєднання різних сторін і функцій свідомості, поведінки і діяльності людини. Особистість у цьому випадку характеризується «пропорційним розвитком усіх здібностей людини» – як всебічно розвинена [3]. Проте значення гармонійно, всебічно і різнобічно розвиненої особистості хоч і близькі та можуть перетинатися, але й водночас мають відмінності, про які необхідно знати для більш коректного розуміння таких категорій і умов, в яких формується гармонійна особистість. Найголовнішим аргументом такої відмінності є твердження про те, що всебічний розвиток без урахування домінуючих здібностей і прагнень особистості може привести до деякого стирання індивідуальності, сприяти поверховому, формальному відношенню до численних видів діяльності, до їх усереднення.

Кожна історична епоха давала своє власне практичне розуміння гармонійної особистості. Комуністичним ідеалом всебічного розвитку особистості виступало таке освоєння багатств суспільної культури, за якого праця кожного члена суспільства перетворюється на цілісну діяльність, на самодіяльність, а кожна людина стає самодіяльною та творчою особистістю [14, 290–291]. Авторська позиція в питанні про гармонійну особистість вибудовується, передусім, на позиції багатогранного розвитку, здатності відчувати неспідробне відчуття радості та щастя, що припускає як тілесне, психічне, духовне вдосконалення особистості, так і прагнення до зрілої, свідомої

відповідальності за свої дії, вчинки і прояви бездіяльності, байдужості по відношенню до себе і оточуючих в соціальному середовищі.

XXI століття – століття розквіту індивідуалізму, споживання, технократизму – робить акцент, насамперед, на внутрішню гармонію. Причиною цього слугують часті масові психічні захворювання, депресії, відчуття самотності та підвищеної тривожності, зростання числа самогубств, невпевненість у перспективі добробуту найближчого майбутнього тощо. У контексті традицій постмодерну гармонія розглядається як установка культури, яка орієнтує на осмислення світобудови і людини з позиції покладання їх глибинної внутрішньої впорядкованості.

Отже, гармонія – це, певною мірою, статична і динамічна збалансованість окремих частин цілого, його характеристик, а також оптимальна співвіднесеність якогось предмета із зовнішнім навколишнім світом. Зазначимо, що синонімами гармонії можуть бути такі поняття, як упорядкованість, рівновага, збалансованість, відповідність, пропорційність, співвідношення, поєднання, згода тощо. З найдавніших часів відомі принципи гармонії: серединного шляху або «золотої середини» у Стародавній Індії, гармонія як вираз єдності в різноманітті в Аристотеля та принцип «Інь – Ян» у Стародавньому Китаї, який символізував взаємодію полярних сил. Зауважимо, що гармонію не можна сприймати статично. Скажімо, якщо людина домоглася великих спортивних успіхів, її визнав соціум, то це не є підставою для зупинки в подальшому розвитку особистості.

Поняття «всебічний розвиток» в історії прогресивної соціальної думки поступово збагачувалося й поглиблювалося. Так, за доби Античності акцентувалося на сумірності розвитку всіх духовних і фізичних сил людини, на її красі й досконалості. Згодом особливого значення в процесі формування особистості людини надавалося вихованню характеру та її ставлення до інших людей та суспільства. У процесі історичного розвитку змінювалося й філософське тлумачення цієї проблеми: натуралістичне розуміння гармонійності як доцільності перероджувалося на розуміння соціальної природи людини, яка диктує необхідність її суспільного виховання.

Прояви гармонійного буття людини можуть бути виражені в характеристиках, які знаходять своє відображення й розвиток у фізкультурно-спортивних практиках: позитивний і спокійний емоційний тон життя, гарне фізичне та психічне самопочуття, позитивна Я-концепція, адекватне самосприйняття, самовпевненість, оптимальна структура організації процесу життєдіяльності та побуту, гармонійний спосіб життя (регулярна, різноспрямована, результативна

діяльність), високий рівень виразу загальнокультурних цінностей і навичок, оптимальний рівень самореалізації, сумірність бажань і прагнень з індивідуальними здібностями та можливостями, задоволеність процесом і результатами свого життя в цілому, здатність до співпраці та діалогу, переважання загальнолюдських цінностей над державними та іншими цінностями.

Кожна із зазначених характеристик гармонійної людини вимагає прояснення в контексті соціокультурного буття суспільства, й без цього немислиме досягнення гармонії. Соціальне значення спорту в контексті проблеми гармонійного розвитку особистості необхідно бачити в його здатності поєднувати можливість оволодіння різними компетенціями, у розвитку компонентів потенціалу життєдіяльності людини: потенціалу тіла, волі, почуттів, розуму, – громадського, духовного, творчого потенціалу.

У цілому, гармонійна особистість – це особистість, що оптимально збалансована за більшістю найважливіших своїх характеристик, серед яких переважають почуття міри, повноти життя, спокою, відчуття власної цілісності, духовного та тілесного здоров'я. У цьому випадку така людина постає не як максималіст, націлений на недосяжні індивідуальні результати, – вона більше орієнтована на оптимальний процес життєдіяльності, на реально можливі досягнення, що супроводжуються почуттям успіху та задоволеності. Гармонійний стан особистості в цілому можна розглядати як самокерований процес розвитку – прагнення до самовдосконалення, що обумовлене наявністю певної частки проблемності: принципової незавершеності, суперечливості. Сама людина, ставлячи перед собою чергові життєві цілі, завдання, здатна керувати процесами гармонізації як свого індивідуального буття, так і буття соціуму. Як зазначає П. І. Смирнов, з соціального погляду гармонійно розвиненою вважається особистість, яка володіє цінностями, знаннями та навичками, а також повноваженнями в тій чи іншій діяльності, таким чином, що все це нероздільно зливається в стійкі зразки поведінки – норми [11, 89–101].

У межах дослідницького поля соціальної філософії виробляються важливі для теорії та практики фізичної культури і спорту методологічні положення. Одне з центральних місць займає ідея цілісності особистості при одночасному впливі фізичних вправ у ході спортивної діяльності як на фізичний, так і на духовний розвиток людини. Сучасний наголос на цьому аспекті проблеми пов'язаний зі зміною ціннісної парадигми, яка відбувається наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття. Проголошений пріоритет людини як найвищої цінності освіти і культури, й у процесі освоєння особистістю всієї

повноти цінностей спорту чіткіше проглядається лінія осмислення людини як цілісності. При цьому можна коректно стверджувати, що фізична культура і спорт орієнтовані на гармонійний розвиток сутнісних сил людини: рухових, інтелектуальних, емоційних. Так, слідом за О. Трухіною, у структурі фізичної культури можна виокремити наступні компоненти: аксіологічний (формування системи цінностей, що відтворюють певну модель людської тілесності), інтелектуальний (одержання сукупності теоретичних і практичних знань про потенціальні можливості власного тіла) і руховий (отримання навичок поведінки з власним організмом, що сприяють його розвитку і зміцненню) [13, 7].

У такому контексті доцільно виокремити методологічне значення положення В.Б. Барабанової, яка присвятила окреме дисертаційне дослідження аналізу проблеми людиномірності в спорті (людиномірність, слідом за М. Петровим, витлумачується при цьому як неусувна характеристика соціальних реалій, що виступає на правах умови здійсненності будь-якої колективної діяльності). Зокрема, вона пише: «Сутнісна сторона людиномірності в галузі спорту полягає у визначенні ступеню співвіднесеності гранично виражених природно даних і культурно модифікованих тілесних властивостей індивіда, можливостей оперативного інтелекту, а також, безумовно, психічних характеристик особистості (насамперед, волі, завзятості, наполегливості, терпіння) і моральних якостей (наприклад, почуття відповідальності, обов'язку, товарищескості – особливо, якщо йдеться про командні види спорту – і деякі інші), співвіднесених за принципом гармонії, що не порушують цілісність людини» [1, 19].

Варто зазначити, що сучасні технології спорту та спортивної діяльності, засновані на наукових досягненнях у медицині, фармакології, техніці та багатьох інших галузях знання, практично можуть зробити чемпіоном будь-яку людину з середніми здібностями. Однак при цьому порушується природна розмірність людського організму – формується нова величезна проблема пропорційності людини і культури, соціального середовища.

На думку видатного сучасного мислителя В.С. Стьопіна, сучасне людство підійшло до дуже серйозного рубежу: насамперед, це пов'язано з можливістю переконструювання людської тілесності, біологічної основи, продовження людського життя через генетичні маніпуляції. Його побоювання про можливий поворот у розвитку сучасного спорту та зміні його соціального значення для людства в майбутньому підтверджують окреслену вище проблему.

Існують спеціальні наукові дослідження і досліди, метою яких є розробка механізму так званого легального використання у спорті «природних допінгів», наприклад, підвищення рівня гемоглобіну в крові, що, звичайно ж, є неприпустимим, якщо викликано штучно. Але якщо в такого спортсмена певним чином буде проведена генетична маніпуляція, то вміст у крові червоних кров'яних тілець понад норми буде визнаний як вроджена особливість, отже, припустимий [12, 22]. І, на думку вчених, внаслідок подібної практики відбудеться ефект ланцюгової реакції, що призведе до подальшого поширення цієї технології в спорті. В.С. Стюпін вважає, що сучасний спорт може стати полігоном для неусвідомленого здійснення експериментів, спрямованих на неприпустиму активну зміну людської тілесності.

Інший відомий російський філософ В. О. Лекторський також переконаний, що сучасне суспільство знання робить філософії і людині виклик, який виникає у зв'язку з планами конструювання людської тілесності. Цей так званий рух «трансгуманізму» та «імморталізму» може призвести до втрати сенсу проблем життя й смерті людини, а замість більш фізично і психічно здорової істоти – породити монстра [5, 33].

З огляду на це, можна говорити про те, що філософського осмислення вимагають не тільки проблеми, породжені сучасною наукою, але й можливі шляхи й засоби, здатні їм запобігти. Такими засобами можуть виступати й фізична культура, спорт, спортивна діяльність як особливе середовище, що дозволяє гуманним чином вдосконалювати людину, зберігаючи в ній людське.

Необхідність усвідомлення того, що метою системи фізичної культури та спорту є всебічне сприяння формуванню людини з гармонійним розвитком фізичних і духовних сил на основі всебічного розвитку її особистісних здібностей у процесі фізкультурно-спортивної діяльності як основи формування фізичної культури, культури здоров'я, очевидна. Сформована ситуація вимагає використання нових засобів і методів, які можуть бути реалізовані на основі нових загальних принципів, але з урахуванням об'єктивної, адекватної соціальної потреби у формуванні сучасної особистості.

Як приклад має сенс показати ситуацію, що склалася в Британії в 1830-ті роки, – у період розквіту колоніального панування, коли система освіти була відображенням суспільно-політичних потреб того часу. Зокрема, можна виокремити те, що військові та цивільні служби, особливо в заморських колоніальних володіннях, потребували людей, які були б наділені певними особистісними якостями і рисами характеру. Видатні успіхи імперії були досягнуті завдяки унікальній

системі англійської освіти і виховання, а для формування названих якостей був використаний новий метод – спорт. З того часу найважливішою складовою навчальних програм престижних шкіл стали спортивні ігри на відкритих майданчиках. Насамперед, спорт виступав засобом виховання в юних британців таких якостей, як лідерство, ініціативність, вміння грати та працювати в команді, цілеспрямованість, наполегливість, чесність (відповідність принципу «чесної гри»). Англійський спорт виховував також культ любителя, тобто прагнення досягти успіху в занятті, за яке людина не отримує гроші, а, крім того, й такі почуття, як великодушність, безкорисливість.

На сьогодні головна проблема, на нашу думку, полягає в тому, що, з одного боку, гармонійний розвиток людини – це умова важлива й необхідна, актуальність якої не потребує особливих доказів. Проте, з іншого боку, соціокультурна реальність сучасного суспільства, принципи та закони, на яких вибудовується життя сучасної людини, говорять про зворотне. Сучасний політичний лозунг, настанова суспільства полягає в тому, що для виховання нового покоління, яке має стати конкурентним у сучасних умовах науково-технологічного розвитку, необхідно збільшити навчальне навантаження в школах, ввести додаткові теоретичні дисципліни, використовувати передові інноваційні технології, експерименти тощо. Водночас, лунають заклики про необхідність вести здоровий спосіб життя, активно займатися спортом, – але практика, досвід роботи, статистичні дані, реальні умови системи освіти, в якій слабо простежуються консолідація зусиль, єдність інтересів і прагнення до спільної мети, часто вказують на несумісність, взаємовиключення, підміну даних підходів. На перший план виходить висновок, що в реаліях сучасного соціуму гармонійна – всебічно розвинена, цілісна – особистість сьогодні не затребувана, а ідея, на жаль, не є актуальною в тій мірі, в якій її необхідно розглядати. Те, що відбувається сьогодні в суспільстві, швише можна назвати нав'язуванням зразків, далеко не найкращих.

З огляду на це, виникають наступні питання: як людина сама себе сприймає й оцінює? Як можливо оцінити свій фізичний та духовно-моральний потенціал? Таким унікальним середовищем, на наш погляд, доступним і реальним, а не віртуальним засобом самопізнання, виступає спорт, з його нескінченним різноманіттям форм і проявів, де дійсно відбувається процес самопізнання та свого роду внутрішня рефлексія.

Існують два основних підходи до розгляду цього питання, що дозволяє виокремити його у вигляді цілісного феномена. Класичний підхід пов'язаний з розкриттям сутності людини на основі аналізу біологічних, соціальних, психологічних та інших аспектів її існування [див.: 15]. У сучасній літературі можливі способи вимірювання сутності людини наводяться у численних працях представників некласичного підходу (М. Бубер, Х. Ортега-і-Гассет, Ж.-П. Сартр, Е. Фром, М. Гайдеггер, К. Ясперс, М.А. Бердяєв, В.С. Соловйов, Л.І. Шестов, С.Л. Франк). Характерну особливість такого методу зазначив С.С. Хоружий, який визначив самість як «точку сходження всіх буттєвих горизонтів» [16, 68].

В існуючих філософських підходах до розуміння феномена самості представлено численні погляди. У цьому контексті здається важливою в теоретичному і методологічному плані концепція Поля Рікера, яку він виклав у своїх працях «Я – сам як інший», «Час і розповідь», «Конфлікт інтерпретацій». Аналіз самості в цих концепціях передбачає визначення можливості збереження її цілісності, безперервності, розгляд ідентичності, що входить у деяке протиріччя. Ця суперечність ідентичності, на думку П. Рікера, може бути розв'язана, якщо звернутися до поняття характеру як «сукупності тривалих схильностей, за якими ми дізнаємося особистість» [8, 151]. Рікер спочатку розглядає суб'єкта зі зрілим «Я», здатного бути господарем самого себе, здатного витримувати дистанцію щодо своїх бажань, і, водночас, бути в підпорядкуванні необхідності, вираженої у вигляді характеру, несвідомого, життя. Але людина визначає свою самість також і за «цінностями, нормами, ідеалами, моделями, героями. ...моделі дотриманого слова при вірності слову даному» [8, 151–153]. За Рікером, однією з головних характеристик самості є її відповідальність перед іншими за свої дії, – таким чином, самість визначає свою сутність в становленні поряд із іншими, які є умовою її становлення. Поза Іншим, існування самості не просто стає складним – воно позбавляється будь-якого значущого сенсу.

Концепція П. Рікера частково допомагає відповісти на питання: чи можна зберегти себе і свою інтегральну сутність у сучасному світі? Якщо цілісність порушена, що робити? Завдяки їм можна також зрозуміти та вирішити проблему самодостатності, автономності особистості, неповторності внутрішньої структури особистості. Подібну відкрити змінам і самозмінам ідентичності, яка свідчить про обов'язок людини перед своїм минулим і про її вірність своїм зобов'язанням, Рікер і позначає словом «самість».

У контексті теми дослідження, де спорт виступає, за нашими твердженнями, засобом виховання, самовиховання гармонійно розвиненої особистості, наведемо думку Ж.-П. Сартра, який стверджує про те, що людина – творець, режисер свого Я [10]. І дійсно, це положення працює в будь-якій сфері людської діяльності: адже спорт, змагання – це спрямована на досягнення конкретної мети діяльність, причому цілі виникають і визначаються самою специфікою спорту, змаганням. А досягнення проміжної або кінцевої на певному етапі мети і дозволяє розвиватися людині. Ставлячи перед собою чергові цілі, ми самі робимо себе. Не можна не погодитися з В. М. Розіним, який на питання, що таке особистість, відповідає: «Думаю, насамперед, – самостійна поведінка та зусилля, спрямовані на побудову самого себе, свого життя» [9, 92].

Підсумовуючи, спробуємо зробити певні висновки з проведеного дослідження. У різноманітному процесі своєї життєдіяльності людина, будучи особистістю або перебуваючи на шляху становлення, сама вибудовує своє життя, при цьому вона постійно включена в процес самопізнання, оцінюючи себе, свої фізичні, психічні, духовні та інші можливості. Без певних зусиль волі, розуму, тіла для досягнення поставлених цілей розвиток навряд чи можливий. Спорт виступає тим засобом, який дозволяє поєднувати різноманітність цілей і завдань, вирішення яких спрямоване на формування гармонійної особистості. Водночас, можна стверджувати, що спорт – це велика і важка праця. Спорт – це парадокс, заняття хоч і марне, але ж жодним чином не безглузде. З погляду раціональності, спорт не приносить великої користі. Але при цьому спорт наповнює змістом життя мільйонів людей. Це чітко простежується під час найбільших міжнародних змагань – олімпіад та чемпіонатів світу з футболу, хокею, регбі, легкої атлетики та ін.

Спорт давно вийшов з розряду розваг, він завжди демонстрував межі людських можливостей на певному етапі розвитку суспільства, прокладав шляхи вдосконалення тіла, загартування духу. Але, на жаль, у сьогоденнішніх умовах молоді і велика частина дорослого населення не мають необхідних можливостей для підвищення рівня особистісного розвитку, для мотивації здорового способу життя, демонструють низьку культуру здоров'я й організації дозвілля, тому як свідомо в більшості випадків позбавлені вільного часу внаслідок залученості до вимушеної праці, необхідної для елементарного виживання.

Виходячи з цього, зрозуміло, що без державної підтримки та реальної зацікавленості на всіх рівнях влади, без урахування певного

рівня загальної культури, соціальних умов життя, без вдосконалення самосвідомості суб'єкта та суспільства гармонійний розвиток особистості, здоровий спосіб життя і, відповідно, здоров'я не можуть висуватися як творча сила.

Цінність фізичної культури та спорту полягає, на нашу думку, у тому, що вони, незважаючи на всі суперечності, є важливими засобами гармонійного розвитку людини. І в цьому сенсі, загальна гармонія допомагає створити дійсно шляхетне та мирне суспільство, головна турбота якого – збереження людської гідності. А система соціально-ціннісних основ спортивної сфери суспільного життя спочатку передбачає таку форму і структуру організації життєдіяльності суспільства й особистості, за якої сукупність духовно-моральних пріоритетів ефективно інтегрується з матеріальними цінностями та орієнтирами для досягнення єдиної мети – реалізації творчого, професійного, духовного, психічного та фізичного потенціалу людини, для гармонізації її становища у світі, що змінюється та трансформується.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Барабанова В. Б.* Спорт: проблема человекоразмерности : автореф. дис. ... д-ра филос. наук: 09.00.11. – Нальчик, 2009. – 46 с.
2. *Білогур В. Є.* Спорт як соціально-ціннісна й тілесно-духовна система // *Versus*. – 2013. – № 2. – С. 68–73.
3. *Божович Л. И.* Проблемы формирования личности. – М. : Изд-во Ин-та практ. психол.; Воронеж : НПО МОДЭК, 1997. – 352 с.
4. *Визитей Н. Н.* Физическое совершенство как характеристика всесторонне и гармонически развитой личности // *Физическая культура и современные проблемы физического совершенствования человека : материалы Всесоюзной научной конференции, Ереван, май 1984.* – М. : ГЦОЛИФК, 1985. – С. 35–41.
5. *Лекторский В. А.* Философия, общество знания и перспективы человека // *Вопросы философии.* – 2010. – № 8. – С. 30–34.
6. *Матвеев Л. П.* Развитие научных основ советской школы спорта (общетеоретический аспект) // *Теория и практика физической культуры.* – 1967. – № 11. – С. 11–14.
7. *Могильова С. В.* Сучасний спорт в екзистенціальному та соціально-комунікативному вимірах: автореф. дис. ... канд. філос. наук : 09.00.03. – Х., 2008. – 18 с.
8. *Рикер П.* Я-сам как другой / пер. с фр. – М. : Изд-во гуманитарной литературы, 2008. – 416 с.

9. Розин В. М. Конституирование себя и реальности как способ жизни новоевропейской личности и философа // Вопросы философии. – 2009. – № 9. – С. 91–106.
10. Сартр Ж. П. Бытие и ничто: Опыт феноменологической онтологии / пер. с фр. – М. : Республика, 2000. – 640 с.
11. Смирнов П. И. От гармонии деятельности к гармонии личности // Журнал социологии и социальной антропологии. – 1999. – Т. II, вып. 2. – С. 89–101.
12. Стёпин В. С. Философия и эпоха цивилизационных перемен // Вопросы философии. – 2006. – № 2. – С. 16–26.
13. Трухина Е. А. Аксиология телесности в контексте социокультурного развития : автореф. дис. ... канд. филос. наук : 09.06.11. – Саратов, 2008. – 18 с.
14. Філософський енциклопедичний словник / під ред. В. І. Шинкарука, Є. К. Бистрицького, М. О. Булатова. – К. : Абрис, 2002. – 744 с.
15. Хайдеггер М. Письмо о гуманизме / пер. с нем. // Хайдеггер М. Время и бытие. – М. : Республика, 1993. – С. 192–220.
16. Хоружий С. С. Заметки к энергийной антропологии. «Духовная практика» и «отверзание чувств»: два концепта в сравнительной перспективе // Вопросы философии. – 1999. – № 3. – С. 55–84.

Алексин И. Я. Гармоничный человек и спорт как фактор его формирования.

Статья посвящена философскому анализу феномена гармоничной человеческой личности в контексте исторической динамики ее концептуальной реконструкции и спортивной деятельности, рассматриваемой в плане ее потенциала по формированию гармоничного соотношения телесного и духовного в человеке.

Ключевые слова: гармония, всесторонне развитая личность, формирование личности, спорт, ценности спорта, самость.

Aleksin I. Y. Harmonious people and the sport as a factor in its formation.

The article is devoted to the philosophical analysis of the phenomenon of harmonious human personality in the context of the historical dynamics of its conceptual reconstruction and sports activities considered in terms of its potential to build a harmonious relation of physical and spiritual in man.

Keywords: harmony, fully developed personality, personality development, sports, the values of sport, self.

Ігнатко В.

ПОЛІТИЧНИЙ ТА СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ СЕГМЕНТИ ЖИТТЄВОГО ПРОСТОРУ ЛЮДИНИ

Аналізується політичний та соціокультурний простір життєдіяльності людини як простір відносин у царині організації та управління суспільними та державними процесами, їх кореляції на рівні соціальних відносин та культури; автор підкреслює, що політична сфера як діяльність щодо державної та громадянської організації та управління життєвим простором людини складається в рамках декількох вимірів політичної організації життя суспільства та потребує узгодження інтересів всіх суб'єктів політичної діяльності: держави, громадянського суспільства, особистості та політичних об'єднань різного роду; політичний життєвий простір виступає як своєрідна матриця, у відповідності з якою відтворюються політичні відносини, що склалися в суспільстві, відношення до системи державного устрою, носіїв державної влади, можновладців, яке закріплене у звичаях, традиціях і законах, норми поведінки, досягнутий рівень політичної культури, системи цінностей. У свою чергу, соціокультурний простір визначається як простір, де локалізується головна можливість задоволення соціальних, культурних і духовних потреб людини; саме соціокультурний простір особистості надає їй майже безмежне середовище творчо-креативної самореалізації. Автор наголошує на їх взаємному зв'язку і залежності.

Ключові слова: людина, буття, життєвий простір, політичні відносини, культура, соціум.

Як зазначають дослідники, незважаючи на те, що економічні відносини пронизують всі сфери життєвого простору людини й формують основу життєдіяльності людини, вони вичерпують весь зміст її життєвого простору. Історично на тлі розвитку економічних процесів із ускладненням системи розподілу суспільної праці виникає потреба у формуванні владних інститутів та відповідної політичної системи. Політична сфера як діяльність щодо державної та громадянської організації та управління життєвим простором людини складається в рамках декількох вимірів політичної організації життя суспільства та потребує узгодження інтересів всіх суб'єктів політичної діяльності: держави, громадянського суспільства, особистості та політичних об'єднань різного роду. Теоретичною базою для вирішення поставлених завдань може послугувати саме концепція життєвого простору, яка має безпосереднє відношення до політичної побудови світу. Як відомо, вона вибудовувалася на межі XIX-XX ст. у працях Ф. Ратцеля і надалі розроблялася багатьма геополітиками. Спочатку під

життєвим простором мали на увазі географічне середовище з усіма його природними ресурсами, але, крім того, воно включало в себе і населення, і політичні інститути, і духовну культуру товариств, які займають це середовище. Фактично концепція життєвого простору розглядала суспільство з погляду умов його існування. Якщо класики геополітики, розмірковуючи про життєвий простір, мали на увазі, що йдеться, насамперед, про життєвий простір цивілізації, то нині ця категорія стосується різних соціальних суб'єктів. У рамках соціального простору виокремлюється три типи структур: інституційні, стратифікаційні і цивілізаційні. Саме ці структури поряд із природним простором і складають структуру життєвого простору людини. Отже, сьогодні, у соціально-гуманітарному пізнанні простір загалом, а, значить, і життєвий простір розглядається, як правило, у трьох аспектах. Життєвий простір – це, по-перше, географічне середовище, по-друге, простір духовних сутностей (феноменів, символів, культури, комунікації, мови тощо), і, по-третє, соціальний простір (у вузькому сенсі цього терміна), що включає в себе і політичну сферу. Перевага просторового підходу як такого полягає в тому, що він дозволяє несуперечливо поєднати в собі всі ці різномірні концепції [7, 33].

Політичний простір умовно – це простір, організований державними установами, законами та регламентацією, якому протистоїть (або якому гармонізує) простір громадянського суспільства. Громадянське суспільство – це постійно функціонуюча організація людей, які об'єдналися навколо самостійно обраних цілей. Саме громадянське суспільство гарантує кожній людині вільний вибір свого економічного, політичного та соціального буття, оскільки визнає пріоритет прав людини, виключає монополію однієї ідеології, єдиного світогляду, гарантує свободу совісті. В ідеалі громадянське суспільство повинно ґрунтуватись на свободі, рівних правах, самоорганізації та саморегулюванні [13, 632]. Таким чином, особистість формує власний політичний простір у двох вимірах: державному та громадянському, кожен з яких має також суб'єктивне та об'єктивне вираження у життєвому просторі. Життєвий світ людини можна умовно розділити на зовнішній світ – частину довкілля, яке вона вважає своїм життєвим середовищем, де здійснює активну життєдіяльність; і внутрішній – світ власної уяви, переживань, мрій і спогадів.

У цілому ж життєвий простір – як найбільш загальне поняття, що охоплює всю сферу життєвих людських реалій, вимірюється трьома рівнями: природний, соціальний та особистий простори [1, 86]. Об'єктивна складова фіксує політичні відносини, що історично

склалися в суспільстві та наочно постають перед індивідом у вигляді політичного та виборчого процесу, структури політичного простору та владних відносин, наявних політичних сил та взаємодії між ними, суб'єктів політичної діяльності як на державному, так і на громадському рівні тощо. Суб'єктивні сприймання особистості формуються в процесі політичної соціалізації як сукупність цінностей, інтересів, уявлень, мотивів, вподобань з приводу існуючого чи бажаного політичного простору суспільства. Оскільки поняття «життєвий простір людини» відображає специфічну екзистенційну включеність людини у світ та передбачає діяльнісний характер здійснення людиною своєї сутності, вкорінення свого буттєвого статусу, політичний життєвий простір людини може розглядатися як специфічний вид буття, де особистість створює та задовольняє власні політичні потреби.

Поняття «життєвий простір», яке у XIX – на початку XX століття мало суто геополітичний зміст, згодом перейшло з геополітики до політичної психології та інших сфер суспільствознавства. Вивченням цієї проблеми, з моменту її постановки у XIX столітті Ф. Ратцелем, займалися дослідники різних напрямків: екологи, політологи, психологи, культурологи. У межах соціальної філософії і психології розвиток уявлень про простір в цілому привів до появи та розробки категорії «життєвий простір». Схема аналізу життєвого простору, запропонована А. Лефевром, передбачає три рівні: просторово-предметний, соціальний і ментальний. Зрозуміло, що життєвий простір людини не обмежується лише матеріальними потребами, а захоплює сфери права, релігії, культури, політики [1, 82]. У подальшому дослідженні політологи усвідомлено відокремлюють категорії соціального і політичного простору від простору фізичного та географічного. Можна зазначити, що категорія «політичного простору» пов'язана як з територією держави або її окремих адміністративних одиниць, на які поширюється сфера легітимного управління і контролю різних інститутів державної влади, так і з зоною тиску і впливу недержавних структур, тобто свого роду полем політичної гравітації різних соціальних сил: від окремих особистостей і партій до міжнародних соціальних рухів і геополітичного впливу транснаціональних корпорацій. У цьому плані найчастіше виокремлюють і розрізняють сферу внутрішньої політики, насамперед, як територіальний простір, що знаходиться під юрисдикцією і легітимним контролем держави, всередині його формально-юридичних меж, а також сферу політики зовнішньої, або міжнародної,

у рамках якої здійснюється регулювання взаємовідносин між державами і народами на міжнародній арені [5, 99].

З погляду ролі учасників політичного життя, політичний життєвий простір ми можемо розподіляти як локальний, регіональний і глобальний, але підґрунтя для класифікації буде залежати від мети дослідження. З наведеного розподілу виходить і розуміння специфіки політичного життєвого простору на різних соціальних рівнях. Наприклад, на макрорівні політики найбільш вагомим об'єктом є адміністративно-державний простір, де рамки поширення владної компетенції – фіксовані. Саме формальний простір дії інститутів державно-публічної влади, конституційно-правове та адміністративно-управлінське поле, місце розташування і конфігурація держави та її структурних компонентів, територія і розмір, форма і межі використовуються в політичній науці як вихідні передумови при аналізі політичного простору. Що ж до мікрорівня, то поряд із простором владної компетенції адміністративно-державних інститутів різного рівня часто говорять про сфери контролю і області тиску, зони впливу та інтереси партій і лобістських угруповань, лідерів і груп виборців

З викладеного вище зрозуміло, що поняття політичного життєвого простору відмінне від поняття територіальності (останнє позначає сукупність процесів і різного роду механізмів, за допомогою яких живі істоти проголошують, демаркують і захищають територію свого проживання, щоб не допускати на неї сторонніх). Життєвий простір людини – це територія її буття, у рамках якої людина реалізує свою онтологічну і соціальну сутність через діяльність. У цьому понятті відображена можливість для цілісного аналізу сутності людини, соціальних зв'язків і структур, в які вона включається в процесі свого самоздійснення [15, 8].

Політичний простір іноді ототожнюють з простором владних відносин. Під простором влади слід розуміти певним чином організований, структурований і стратифікований простір, що історично склався як сукупність владних технологій, освоєних та перетворених індивідом на його життєвий простір, у тому сенсі, що він стає сферою реалізації його потреби у владі. Простір влади фіксується і трансформується не тільки на основі природних структур; активний вплив людини має тут визначальний характер, і цей вплив ґрунтується на структурах штучного походження, що не існують у природному середовищі, а створені людиною. Простір влади є важливим зрізом просторової структури людського буття, в рамках якої реалізуються відносини панування і підпорядкування. Реалізація цих відносин

залежить від технологічної і глибинно-особистісної складової простору влади [15, 9].

Простір влади, взятий в аспекті взаємодії суб'єкта політики і з політичним простором, являє собою специфічне середовище владної взаємодії, яку суб'єкт намагається сконструювати, виходячи зі своїх особистісних установок і освоїти як свого роду політичну даність, вписавшись таким чином у політичний простір. В обох випадках він освоює політичний простір, перетворюючи його на життєвий простір, утворений з двох рівнів: а) макрорівень політичного життєвого простору особистості визначається системними властивостями життєдіяльності в соціумі, його втіленість у сферу культуро-гео-хроно-соціополітики; б) мікрорівень політичного життєвого простору включає діяльність особистості з погляду її відповідності вимогам конкретної політичної ситуації, спрямованості і масштабами розв'язуваних країною завдань, а також умовами і характером політичної практики. У сучасних умовах найважливішим виміром входження індивіда в політичний простір виявляється не його панівне або підлегле становище в структурі владних відносин суспільства, часткою якого він є, а ступенем включеності в мережеві структури глобалізованого суспільства. Глобалізація капіталу, процес збільшення кількості сторін, представлених в інститутах влади, децентралізація владних повноважень і перехід їх до регіональних і локальних урядів створюють нову геометрію влади; у цій новій системі влади домінує мережева геометрія, в якій владні відносини завжди специфічні для такої конфігурації акторів і інститутів. Осягнення внутрішньої структури політичного життя з погляду характеристик і параметрів соціального простору і часу дає можливість внести в політичний аналіз такий атрибутивний вимір, як просторово-часовий континуум політики. Таким чином, важливим аспектом осмислення просторової характеристики соціального світу видається аналіз політичного простору: «політичний простір» В. Воловик визначає як одне з основних понять політичної філософії та стверджує, що ця категорія позначає частину соціального простору, параметри якої фіксують місце, спрямованість, глибину і протяжність впливу соціальних суб'єктів на систему державного устрою, яка склалася в суспільстві [4, 69]. Політичний життєвий простір виступає як своєрідна матриця, у відповідності з якою відтворюються політичні відносини, що склалися в суспільстві, відношення до системи державного устрою, носіїв державної влади, можновладців, яке закріплене у звичаях, традиціях і законах, норми поведінки, досягнутий рівень політичної культури, системи цінностей.

У системі сфер життєвого простору соціокультурна сфера займає також важливе місце як комплекс галузей, діяльність яких спрямована на формування загальних умов всебічного розвитку особистості, забезпечення розширеного відтворення трудового, інтелектуального і споживчого потенціалу суспільства. Саме тому особливості локалізації соціокультурної сфери, як сфери, основна діяльність в якій підпорядкована задоволенню соціальних, культурних і духовних потреб людини, виходить на перший план. Вочевидь, цей термін, який складається з двох частин – соціальної та культурної, може бути визначений тільки комплексно, але слід зазначити, що це поняття не має єдиного тлумачення і теоретичного обґрунтування, хоча і широко використовується в сучасній науковій літературі та господарсько-управлінській практиці. Так, соціокультурну сферу науковці розглядають, наприклад, як сектор економіки, як сукупність галузей, як сукупність послуг, як сферу діяльності людей тощо. У межах цього дослідження виникає необхідність визначити соціокультурну сферу з погляду локалізації життєвого простору людини.

В історії розвитку соціально-гуманітарних наук уявлення про соціальну складову життєвого простору розвивалися за трьома основними напрямками. Це – концепція соціального простору, концепція екології людини, соціологія простору. Поняття соціального простору одним з перших ввів у науковий обіг П.А. Сорокін. За твердженням вченого, він являє собою якийсь всесвіт, що складається з народонаселення землі. Відповідно, визначити положення людини в соціальному просторі означає визначити її ставлення до інших людей і інших соціальних явищ, взятих за такі ж точки відліку [11, 48].

Соціокультурний підхід до дослідження соціальних явищ передбачає їх бачення і аналіз в єдності трьох вимірів: особистісних, соціальних і культурних. Особистісні виміри пов'язані з соціальним становищем і самопочуттям людини, соціальні виміри – з характером і формами соціальної взаємодії людей, їх статусно-рольовими відносинами, культурні виміри – з ціннісно-нормативними засадами соціальної поведінки і взаємодії людей [2, 41].

Важливим для аналізу соціокультурного життєвого простору, як простору, де локалізується головна можливість задоволення соціальних, культурних і духовних потреб людини, є те, що соціокультурний простір особистості надає їй майже безмежне середовище творчо-креативної самореалізації. «Соціокультурне середовище як чинник формування культури життєтворчості особистості має ще й таку фундаментальну особливість, як здатність надавати людині множинні альтернативні варіанти вибору життєвих

стратегій, незважаючи на тяжючі природні і соціальні закономірності. Природа і соціум в їх об'єктивних законах, правилах і нормах є середовищами для людини примусовими, такими, що вимагають певних видів діяльності і поведінки, тоді як соціокультурна сфера є середовищем людського буття, тобто надає людині можливості здійснювати екзистенційні, життєво визначальні вибори і рішення» [3, 27]. Формування життєвого простору людини в її культурному вимірі лежить в площині національних та етнічних питань, оскільки людина стає людиною тільки в модусі окремої визначеної культури. Субстанційна ознака людини як соціальної істоти – втілення у світ культури, як світ перетворювальної діяльності зі створення нових та наслідування вже наявних форм та засобів існування. У цьому сенсі кожному соціальному середовищу відповідає певна культура, а життєвий простір особистості формується та реалізується як приналежний до тієї чи іншої національної культури. Оскільки життєвий простір – сукупність образно-сміслових уявлень про світ, що виявляється у поведінці, діях, мові, мотивах та сенсі буття, без символічної форми виявлення вони не можливі, як не можлива національна культура без мови.

Науковці визначають зміст поняття «життєвого простору» людини і етносу через формування ціннісно-сміслового значення соціальних зв'язків цих суб'єктів. Наприклад, Б. Кримський зазначає, що: «У певному розумінні національна культура завжди втілює ціннісно-сміслові домобудівництво етносу. І людина як представник певних спільностей знаходить своє місце в бутті в тому культурно-історичному процесі, який, на думку М. Хайдеггера, характеризує Дім, Поле, Храм. Це означає, що людина (як і етнос) шукає те святе довкілля, в якому вона (як у власній хаті) може посісти чільне місце. Щодо цього, знаменним є Шевченкове почуття: «В своїй хаті – своя правда, і сила, і воля». Людина визначає свій «топос» через той життєвий простір, що забезпечує її земними благами (природними джерелами існування, включаючи продукти харчування та сировину виробництва), всім тим, що визначається для селянина «полем» та з'являється на його (родинному) столі. І, нарешті, людина, як і етнос, шукає своє небо і свої святині, те, що символізується храмом її ідеалів, духовних благ загалом» [10, 210].

Таким чином, можна зазначити, що соціально-культурна сфера життєвого простору – складне, багатоаспектне та неоднозначне поняття. З погляду економічного аналізу воно виступає як сукупність підприємств, що випускають продукт, пов'язаний із соціокультурною життєдіяльністю людей, виконують соціально-культурні функції, що

мають значення для культурного рівня всього суспільства. З такого погляду, до соціокультурного життєвого простору як формуючі чинники входять підприємства і установи, що відповідають за формування та ретрансляцію культурних норм, традицій, цінностей, знань, навичок тощо. Це – заклади освіти, культури, науки, дозвілля, тобто сукупність галузей, підприємств, які виробляють товари і послуги, необхідні для задоволення соціально-культурних потреб людини: театри, філармонії, професійні творчі колективи, кіностудії, організації телебачення, радіомовлення, кіно, відеопрокату, видавництва, редакції, музеї, художні галереї (виставки), парки культури та відпочинку, навчальні заклади і наукові установи, позашкільні заклади естетичного виховання й дозвілля дітей та юнацтва, дизайнерські, реставраційні центри і майстерні, історико-культурні, архітектурні заповідники, заповідні території тощо [6, 26]. Отже, за всієї визначеності складових, соціокультурний простір життєдіяльності залишається актуальним об'єктом досліджень та наукових розвідок, оскільки, по-перше, і понині не існує єдиної думки про суть і склад соціокультурного середовища; по-друге, соціокультурний простір є динамічним утворенням, яке постійно змінюється та трансформується.

Динамічні перетворення соціальної реальності спонукають по-новому поглянути на проблему життєвого простору як на категорію, що виражає найважливішу форму соціального буття людини, і як на фактор змін в житті суспільства. Суспільні зміни, що відбуваються в просторі соціуму, не можуть не позначатися на особистих долях людей, їх життєвому просторі. Соціокультурний життєвий простір соціального суб'єкта (окремого індивіда, групи людей, всього їх співтовариства) – багаторівневе утворення, що включає, поряд з фізичними змінними, також змінні геополітичні, адміністративно-правові, економічні та соціокультурні. Причому найбільш релевантними для характеристики життєвого простору виявляються соціокультурні змінні, оскільки саме вони виражають його сутнісні особливості, єдність об'єктивного і суб'єктивного в його змісті, органічний взаємозв'язок зовнішніх і внутрішніх умов життєдіяльності людей. Не існує життєвого простору поза і без відповідного соціального суб'єкта, оскільки життєвий простір – це постійно відтворена форма життєдіяльності суб'єкта [2, 36]. Соціокультурна сфера життєвого простору особистості не є однорідною та складається з безлічі більш-менш значущих секторів, серед яких певною мірою визначаються освіта, соціальне забезпечення, охорона здоров'я, культура, зокрема й фізична, побутове обслуговування, громадське

харчування, забезпечення всіх видів дозвілля та особистісного розвитку тощо.

Здається, що у поєднанні «соціокультурний» головна роль належить все ж терміну «соціальний». Тому соціальний простір, де існує, живе, розвивається людина, характеризується цілою низкою взаємопов'язаних параметрів, адже соціальна сфера має багатоманітну й динамічну структуру. Серед головних соціальних показників є, насамперед, можливості трудової й творчої самореалізації людини, ефективність її соціальної захищеності, характер взаємозв'язку особистих, групових та суспільних інтересів, розмаїття життєвих потреб та можливість їх задоволення (житло, стан системи охорони здоров'я, рівень та структура доходів та витрат населення, умови демографічного розвитку тощо) [9, 159].

За всього розмаїтті підходів до аналізу соціального простору та соціальної сфери життя особистості та суспільства, дослідники принаймні сходяться у двох критеріях, що розкривають зміст та специфіку її функціонування: по-перше, результатом функціонування соціальної сфери є різноманітні послуги, які надаються як нематеріальний продукт; по-друге, соціальна сфера є однією із основних сфер суспільного життя, у процесі якої відтворюється людський капітал [12].

Як зазначалося вище, вагомою складовою соціокультурної складової життєвого простору особистості є соціальна інфраструктура, під якою розуміють сукупність матеріальних об'єктів, які забезпечують загальні умови для ефективної діяльності людини в усіх сферах суспільного життя. Соціальну інфраструктуру поділяють на соціально-побутову та соціально-культурну. Якщо соціально-побутова спрямована на створення умов для відтворення людини як біологічної істоти (через побутове середовище), задоволення її потреб через належні умови життя, то соціально-культурна сприяє відтворенню духовних, інтелектуальних (через культурно-освітнє середовище) та, значною мірою, фізичних властивостей індивіда, формуванню його як соціально активної особистості, що відповідає певним вимогам суспільства до якості робочої сили [8, 291].

Таким чином, дослідники здебільшого виокремлюють два основних підходи, що розкривають зміст поняття соціокультурного життєвого простору. Перший підхід передбачає розгляд цього простору як сукупності чи як системи галузей, які складаються у так звану невиробничу сферу. Отже, як критерій виокремлення соціальної сфери обирається нематеріальний характер результатів діяльності людини в просторі соціокультурної сфери. Другий підхід до

визначення сутності соціокультурного простору ґрунтується на визначенні домінанти соціальної значимості його складових, а також їх ролі у формуванні способу і рівня життя людей, їх добробуту та споживанні, тобто формуванні їх особистісного життєвого простору. Так, соціокультурний простір створює сприятливі умови як для духовного, так і матеріального розвитку особистості, оскільки охоплює такі сфери, де людина здійснює самореалізацію, самовдосконалення, особистісне духовне зростання, а якість, асортимент і доступність надаваних послуг є важливою складовою частиною формування високого рівня життя населення в матеріальному та духовному сенсі [12].

Треба визнати, що життєвий простір окремої особистості не є самодостатнім поняттям у соціокультурній системі, оскільки кожен індивід є особистістю тільки як представник певного соціуму, етносу, нації, народу. Саме тому соціокультурний життєвий простір особи розглядається в рамках культури соціуму, народу до якого вона належить. Специфіка відтворення умов життя певного народу відображена в трудовій діяльності, історичному досвіді, культурі, суспільних відносинах, психології та менталітеті соціальних груп і спільнот цього народу. Структурними елементами життєвого простору народу виступають матриці, які забезпечують відтворення людей, соціальних суб'єктів і об'єктів, матеріального і духовного виробництва, соціальної структури і політичної системи, техносфери і способу життя, суспільних відносин і соціальних цінностей в межах конкретного етносоціального організму [14, 142]. Соціокультурний життєвий простір певного етносу чи нації розглядається як частина загального соціального простору, яка створена певним етносоціальним організмом у процесі історичного розвитку. Цей простір включає головні екзистенційні основи, на підґрунті яких відтворюється суспільство, визначає місце, глибину і протяжність відтворювальних структур і процесів, які здійснюються на основі ціннісно-сміслових значень соціальних зв'язків між соціальними суб'єктами. Життєвий простір народу постає як одна з форм буття народу, що органічно пов'язана з часом життєустрою в процесі життєдіяльності народу, при цьому цей життєвий простір буде мати ознаки як спільні із загальним соціальним простором, так і відмінні.

Розвиток соціокультурної складової життєвого простору варто вбачати як важливіший чинник прискорення загальноекономічного розвитку. Цей розвиток зумовлений впливом таких факторів, як: соціальні зміни в суспільстві, що спричиняють зростання доходів населення, трансформації способу життя, підвищення загальної

потреби в тенденції розвитку бізнесу, що сприяє зростанню вимог до якості послуг; політичні зміни, які можуть виражатися в діях держави з посилення контролю над ціноутворенням у соціальній сфері, у прийнятті законів, що допомагають активізації розвитку соціокультурного життєвого простору; розвиток інформаційних технологій та їх втілення у всі сфери життя суспільства, що проявляється в інтеграції комп'ютерних і телекомунікаційних технологій, у більш активному використанні інформаційних та мережевих технологій у виробництві матеріальних та духовних продуктів, в освіті та побуті, у появі нових видів послуг; інтернаціоналізація і глобалізація організації соціальної сфери, які тісно пов'язані з активізацією процесів об'єднання та поглинання на міжнародному рівні, виходом підприємств на нові ринки, а також із виникненням значної кількості стратегічних альянсів, підвищенням активності транснаціональних сервісних компаній; розвиток науково-технічного прогресу, що зумовлює вихід на ринок широкого спектра інноваційних послуг, пов'язаних з інформаційними технологіями, комп'ютеризацією, новими способами комунікацій.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Барановська Н. П.* Життєвий простір України: чорнобильська складова // Життєвий простір України: політичний та гуманітарний виміри (1991–2010 роки) : зб. наук. статей. – К. : Інститут історії України НАН України, 2012. – С. .
2. *Бахарев В. В.* Жизненное пространство студенческой молодежи в социокультурном измерении : монография / В.В. Бахарев, Н.С. Данакин, Н. В. Шатохина. – М. : Международный издательский центр «Этносоциум», 2012. – С. 41.
3. *Богданова Н.* Соціокультурне середовище як визначальний фактор формування культури життєтворчості особистості // Вісн. Ін-ту розвитку дитини. Серія : Філософія, педагогіка, психологія : зб. наук. праць. – К. : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2011. – Вип. 14. – С. 27.
4. *Воловик В. И.* Философия политического сознания : монография. – Запорожье : Просвіта, 2006. – 2004 с.
5. *Детярев А. А.* Основы политической теории : учеб. пособие / Ин-т "Открытое о-во". – М. : Высш. шк., 1998. – С. 99.
6. *Драган О. І.* Інтелектуальний розвиток організацій (установ) соціально-культурної сфери / О.І. Драган, О.М. Коваленко // Економіка і менеджмент культури. – 2013. – № 2. – С. 26.

7. *Духонин М.* Факторы политического регулирования этнических процессов: проблемы теории и методологии // Власть. – 2007. – № 7. – С. 33.
8. *Єпіфанов А. О.* Управління регіоном : навч. посібник / А.О. Єпіфанов, М.В. Мінченко, Б.А. Дадашев ; ред. А.О. Єпіфанов. – Суми : ДВНЗ "УАБС НБУ", 2008. – С. 291.
9. *Ковпак Л. В.* Життєвий простір: соціальні параметри повсякденності (1991 – 2010 роки) // Життєвий простір України: політичний та гуманітарний виміри (1991–2010 роки) : зб. наук. статей. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2012. – С. 159.
10. *Кримський С. Б.* Цивілізаційний розвиток людства / С.Б. Кримський, Ю. В. Павленко. – К. : Фенікс, 2007. – С. 210.
11. *Міхно Н. К.* Особливості формування поняття «регіон» в соціологічному дискурсі // Вчені зап. ХГУ «НУА» : кн. 2: Гуманітарні і соціально-економічні проблеми розвитку сучасного українського соціуму / [редкол.: В. І. Астахова (голов. ред.) та ін.]. – Х. : Вид-во НУА, 2012. – Т. 18. – С. 48.
12. *Пігуль Н. Г.* Теоретичні засади формування соціальної сфери в сучасних економічних умовах // [Електронний ресурс] Ефективна економіка: Електронне наукове фахове видання. – № 11. – 2013. – Режим доступу: – <http://www.economy.nauka.com.ua>
13. *Подольська Є. А.* Філософія : підручник. – К. : Інкос, Центр навчальної літератури, 2006. – С. 632.
14. *Скворець В. О.* Простір і час формування і функціонування життєвою людиною // Гуманітарний вісник ЗДІА. – 2011. – № 44. – С. 142.
15. *Халин К. Е.* Жизненное пространство политического лидера (Социально-философский анализ) : дис. ... канд. филос. наук : 09.00.11. – Саратов, 2004. – С. 8.

Игнатко В. С. Политические и социокультурные сегменты жизненного пространства человека.

Анализируется политическое и социокультурное пространство жизнедеятельности человека как пространство отношений в области организации и управления общественными и государственными процессами, их корреляции на уровне социальных отношений и культуры; автор подчеркивает, что политическая сфера как деятельность по государственной и общественной организации и управления жизненным пространством человека состоит в рамках нескольких измерений политической организации жизни общества и требует согласования интересов всех субъектов политической деятельности: государства, гражданского общества, личности и политических объединений разного рода; политическое жизненное пространство выступает в качестве своеобразной матрицы, в соответствии с которой воспроизводятся политические отношения, сложившиеся в обществе, отношение к системе государственного устройства, носителей государственной

власти, чиновников, которое закреплено в обычаях, традициях и законах, нормы поведения, достигнутый уровень политической культуры, системы ценностей. В свою очередь, социокультурное пространство определяется как пространство, где локализуется главная возможность удовлетворения социальных, культурных и духовных потребностей человека; именно социокультурное пространство личности придает ей почти безграничную среду творчески креативной самореализации. Автор подчеркивает их взаимную связь и зависимость.

Ключевые слова: человек, бытие, жизненное пространство, политические отношения, культура, социум.

Ignatko V. S. Political and socio-cultural segments of human living space.

Analyzes the political and socio-cultural space of human life as a space of relations in the field of organization and management of public and state processes and their correlation to the level of social relations and culture; the author stresses that the political sphere as the activities of state and public organizations, and management of human living space is within a few measurements of the political organization of society and requires the coordination of interests of all subjects of political activity: the state, civil society, individuals and political associations of various kinds; political living space acts as a kind of matrix, in accordance with which played the political relations established in the society, the attitude to the system of government, the carriers of the government, officials, which is enshrined in the customs, traditions and laws, norms of behavior, the current level of political culture, values. In turn, the socio-cultural space is defined as a space where localized a major challenge to meet the social, cultural and spiritual needs of man; namely socio-cultural space of the person giving it an almost limitless creative environment of creative self-realization. The author emphasizes their mutual relationships and dependencies.

Keywords: human, being, living space, political relations, culture, society.

ПОЛІТОЛОГІЯ

Коломієць Л.

ТЕХНОКРАТИЗМ ЯК НАПРЯМ ПОЛІТИЧНОЇ ДУМКИ: ПРОМИСЛОВО-НАУКОВЕ СУСПІЛЬСТВО К. А. СЕН-СІМОНА

Стаття присвячена аналізу теоретичних розробок К.А. Сен-Сімона в контексті його впливу на формування технократизму. Досліджуються основні технократичні аспекти проекту промислово-наукового суспільства, особливості тлумачення мислителем проблем взаємовпливу наукових та політичних перетворень. На основі комплексного аналізу концепції Сен-Сімона, автором відстоюється думка про недоречність іменування його доктрини як власне технократичної.

Ключові слова: технократизм, наукова революція, політична революція, промисловець, промислово-наукове суспільство.

У рамках досліджень технократичних теорій автори, зокрема, В.Г. Графський, Е.В. Деменчонок, С.В. Макєєв та ін., акцентують увагу на тому, що ці ідеї мають глибоке історичне коріння, але власне технократизм як напрям суспільно-політичної думки пов'язують із ХХ століттям. Так, «батьком» технократизму називають Т. Веблена, проте значне місце у формуванні цієї доктрини відводять мислителям попередніх століть, зокрема К.А. Сен-Сімону.

У той же час, серед дослідників є інший погляд, наприклад, В.А. Копилов у своїй статті «Технократія: пошуки соціального ідеалу в проблемному полі технологічного детермінізму (початок шляху)» висловлює думку, що «існують необхідні і достатні передумови стверджувати, що саме Сен-Сімон став основоположником технократизму» [1]. Але навіть враховуючи те, що побудований Сен-Сімоном проект розвитку суспільства справив значний вплив на майбутній розвиток технократизму, однією із ключових причин існуючих розбіжностей у тлумаченні ролі мислителя на етапі розбудови нового напрямку політичної думки, є відсутність систематизованих та чітко визначених пояснень у науковій літературі

щодо недоцільності розгляду його концепції як першої власне технократичної.

Тому метою статті є аналіз політичних поглядів Сен-Сімона в контексті розгляду його концепції як однієї з головних теоретичних засад формування технократизму.

Один із дослідників творчості Сен-Сімона, В.П. Волгін, головною новизною ідейної спадщини мислителя називає те, що він «врахував два найбільші перевороти кінця XVIII і початку XIX століть: французької революції і промислового перевороту – політичної та економічної перемоги буржуазії» [5, 8]. Власне, взаємозв'язок промислових та політичних перетворень, розглянутий через призму детермінізму, керівного принципу наукової методології, що абсолютно беззаперечний в галузі фізичних наук, який також має застосовуватись до аналізу явищ соціальних, прослідковується в усій творчості Сен-Сімона.

Твори Ньютона, Локка, Декарта, Дідро, а також інших світил науки і філософії, справили значний вплив на формування світоглядних установок мислителя. Врешті-решт, він обирає власний шлях дослідження – фізико-політичний метод. Уже в «Нарисі науки про людину» Сен-Сімоном обґрунтовується ідея про взаємообумовленість наукових та політичних революцій, які, на думку мислителя, чергуються між собою та виступають одні для інших то причиною, то наслідком. Проте і сама суть науки та її прогресу тісно пов'язана із розвитком релігії, адже для філософа всі «системи релігії, загальної політики, моралі, народної освіти суть не що інше, як застосування системи ідей, або, можна сказати, це система мислення, що розглядається з різних сторін» [8, 149]. Загальна політика при цьому розглядається не у вузькому значенні, для Сен-Сімона вона також включає релігійну систему і організацію духовенства. Обумовлюється це тим, що шлях людства від ідолопоклонства через політеїзм до теїзму супроводжувався синкретизмом існування релігії, науки та політики. Чи не найяскравішим прикладом Сен-Сімон називає «корпорацію єгипетських вчених» [8, 170], яка виконувала обов'язки жерців та володіла необмеженою політичною владою.

Проте, як уже зазначалося вище, із розвитком релігійних уявлень відбувались докорінні зрушення в науковій картині світу, які обумовлювали відповідні трансформації політичних порядків. Про них Сен-Сімон пише наприкінці «Нарисів..» під заголовком «Лист до фізіологів». Обґрунтуванням поглядів мислителя слугує аналіз тенденцій історичного розвитку, точкою відліку слугує XV століття. Так, Сен-Сімон починає будувати логічну лінію із наукового

перевороту, який здійснив Коперник. Коперник не лише перевернув картину світобудови, в якій Земля перестала бути центром Всесвіту, він підірвав всю будову християнської релігії. Одним із наслідків цього стала революційна зміна політичної системи Європи, здійснена Лютером. Останній послабив політичний зв'язок європейських народів. Далі мала місце наступна наукова революція, яка пов'язана, насамперед, з іменами Бекона та Галілея, одним із найяскравіших наслідків котрої стала політична революція в Англії. Після появи наукових робіт Ньютона і Локка, їх ідеї підхоплюють Енциклопедисти, що відстоюють ідеї про кращу політичну організацію, які згодом знайдуть відображення в подіях Французької революції. Враховуючи означену направленість історичного процесу, Сен-Сімон передбачає, що на черзі науковий переворот, який неодмінно перетече в наступні політичні революції.

У «Труде о всемирном тяготении» він зазначає, що «нова політична система в Європі стане наслідком нової філософії, що базуватиметься на ідеї всесвітнього тяжіння» [12, 212]. Всесвітнє тяжіння у мислителя, в даному контексті, пов'язане, насамперед, із уже згаданою ідеєю детермінізму. Характер детермінізму окреслюється чіткіше в контексті теорії промислової організації суспільно-політичних процесів, запропонованої Сен-Симоном.

Аналізуючи реальність, яка сформувалась у тогочасній Франції, мислитель приходять до висновку, що роль промисловості і надалі буде зростати, «лише в промислових ідеях потрібно шукати спасіння і припинення революції» [9, 314]. Промисловий клас повинен оволодіти суспільством, а політика має стати «наукою про виробництво, тобто наукою, яка ставить собі за мету встановлення порядку речей, найбільш сприятливого всім видам виробництва» [9, 333]. Завданням майбутніх урядів Сен-Сімон бачив не управління людьми, а усунення всього, що заважає корисним роботам, які складають промисловість. Окрім зменшення обов'язків, уряди також обмежувались у владних повноваженнях та фінансових ресурсах, які мали забезпечувати лише виконання безпосередніх функцій. Новий загальний принцип політики полягатиме в тому, що правителі – лише адміністрація суспільства, зобов'язана керувати ним згідно з інтересами та волею підлеглих.

Базовою основою промислового режиму має бути встановлення права власності та положення про повагу до неї. Одним із варіантів його встановлення Сен-Сімон бачить шлях виборів: «промисловість, отримавши більшість на виборах, здобула б у найближчому часі більшість і в палаті громад, яка володіє великою політичною силою» [4, 366]. Проте існують сили, які стоять на заваді втіленню цінностей

промисловців у функціонуванні всього суспільства, адже «інтереси промисловців явно протистоять інтересам військових та їх агентів юристів» [4, 391]. Проте в ранніх працях мислителя, зокрема «Листах женецького жителя до сучасників», із положення про повагу до власності витікали дещо відмінні висновки щодо майбутньої соціально-політичної організації. Якщо Рада Ньютона проголошувалась верховною духовною владою (на противагу церковним інституціям), то світська влада в розробленому Сен-Симоном проекті, передавалась власникам (незважаючи на численні ремарки щодо освіченості власника, апелювання до раціональних начал у його діяльності), і лише згодом центральною фігурою стає індустріал (aux industriels), промисловець.

На думку мислителя, насправді є та можуть бути лише дві системи соціальної організації, що дійсно відрізняються одна від одної: у політичній сфері – феодална (військова) та промислова системи, у духовній – система вірувань та система позитивних доказів. У старій системі основними цілями політичного механізму були зміцнення позицій уряду та утвердження влади одних класів над іншими з метою утримання суспільного порядку. Нова система повинна, насамперед, забезпечити складання «ясного та найбільш розумно комбінованого плану робіт, які мають бути виконаними суспільством для поліпшення існування всіх його членів як в політичному, так і моральному відношеннях» [10, 107].

Незважаючи на те, що до часу написання Сен-Симоном основних праць, промисловці ще не виявили значної політичної активності, саме на них покладається відповідальність за правильне застосування отриманих наукових знань. Основою сучасних йому проблем мислитель називає те, що соціальний устрій надає більшої уваги та впливу другорядній праці і навіть дозвіллю, аніж праці, яка приносить пряму користь. (Ці ідеї згодом були розвинені Т. Вебленом, зокрема, у його працях «Теорія дозвільного класу» («The Theory of the Leisure Class») та «Інженери і система цін» («The Engineers and the Price System»)). Тобто промисловий клас, на думку Сен-Симона, у сучасній суспільній організації посідає останнє місце.

У «Катехізисі промисловців» Сен-Сімон визначає промисловця як «людину, що працює для виробництва чи для доставки різним членам суспільства одного або декількох матеріальних засобів, які задовольняють їхні потреби чи фізичні схильності» [7, 121]. До класу промисловців, відповідно до цього визначення, відносяться землероби, ковалі, слюсарі, столярі, фабриканти, купці, перевізники, матроси торгового корабля – цей перелік широкий, але не вичерпний. Власне,

таке тлумачення промислового класу і є однією з ознак того, що Сен-Сімона не можна розглядати як засновника технократизму, а, скоріше, як одного із китів, на творчості яких сформувались базові положення цієї доктрини, представника «докласичного періоду» [3, 80] розвитку технократичних концепцій.

Хоча Сен-Сімон зазначає, що політичне прагнення більшості суспільства полягає в тому, щоб найбільш обдаровані люди управляли якомога дешевше, м'якше, забезпечивши суспільний спокій, у його теорії прослідковується відбиток того часу – мислитель не може відмовитися повністю від монархічних елементів в управлінні державою. А.В. Левандовський зазначає, що Луї де Сен-Сімон насамперед «рояліст та аристократ» [2, 14], і це прослідковується тією чи іншою мірою в усій його творчості, зокрема пізнього періоду. У Продовженні брошури «Про Бурбонів та Стюартів», на думку мислителя, лише активне втручання виробників дозволить уберегти короля, як і цілу націю, від нещастя. З іншого боку, він зазначає, що саме королівська влада була тією установою, яка слугувала точкою опори новаторам як в духовній, так і світській владі.

На його погляд «сучасне суспільство являє собою незвичайне явище: нація за сутністю промислова має уряд за сутністю феодальний» [7, 146], що, у свою чергу, породжує протиріччя між курсом уряду та прагненнями нації. Подібні протиріччя розглядають пізніше Веблен і Бьорнхем. Leisure class, юристи, військові, капітани бізнесу – коли ці групи, про які говоритимуть апологети технократизму ХХ ст., перебувають на політичній авансцені, варто говорити, за Сен-Сімоном, про існування урядового чи військового режиму. Але після досягнення суспільством успіхів у позитивних науках та промисловості, повинен відбутися перехід до адміністративного або промислового режиму.

Одним із ключових досягнень Великої французької революції, на думку мислителя, є те, що вона зруйнувала рабство, яке століттями тяжіло над промисловим класом. Власне тому, порівнюючи англійську та французьку революції, Сен-Сімон стверджує, що перша «змусила дворян, юристів, військових та державних чиновників керувати справами нації в інтересах промисловості» [2, 213], друга ж зробила більше: вона знищила інститут дворянства та підкорила вищезначені класи велінням промисловців. Оскільки, на його погляд, революція ще не закінчилась, поки в доконаному вигляді про це ще не можна говорити, але кінець революції – справа найближчого майбутнього.

Якщо раніше в нації існувало лише два класи: клас керуючих та клас керованих, то утворення корпорації промисловців мало відмінну

рису – від самого початку вони не прагнули ні панування, ні підкорення. Специфічними є і засоби, використання яких дозволить промисловцям прийти до влади – Сен-Сімон виступає противником насильницьких перетворень, які придатні «лише для того, щоб скидати та руйнувати» [7, 125], натомість використання мирних інструментів має творчу силу для побудови стабільних суспільно-політичних інституцій. Відповідно, промисловці покладатимуться на мирні засоби, зокрема, переговори, докази та переконання. Але спочатку потрібно провести подальшу розробку, а також поширення промислової доктрини, яка б дозволила об'єднати зусилля індустріалів на шляху побудови нової суспільно-політичної системи. Системи, в якій на зміну управлінню людьми прийде адміністрація, управління речами. У такому суспільстві, що за характером буде виглядати як велика складна майстерня, політика стане наукою про виробництво. Політичне врядування, таким чином, відповідатиме формулі «Все через промисловість, все для промисловості».

Проект майбутнього суспільства, розроблений Луї де Сен-Сімоном, носить характер промислово-наукового. Промисловці, на його погляд, мають управляти державними справами, вчені – сприяти правильному поєднанню приватних інтересів з загальними, враховуючи актуальний прогрес знань. Оскільки філософія є наукою про загальні поняття, завдання філософів полягає в досягненні найкращої для цієї епохи системи суспільного устрою, «щоб спонукати керованих та керуючих прийняти її, щоб удосконалити її, оскільки вона здатна до вдосконалення, щоб відкинути її, коли вона дістанеться крайньої межі своєї досконалості, та побудувати із неї нову за допомогою матеріалів, зібраних вченими-спеціалістами в кожній окремій сфері» [11, 273]. Відповідно, вони також мали долучитися до розбудови індустріальної доктрини, яка приведе промисловців до керівних позицій у структурі державної влади.

Проте, як уже було зазначено раніше, незважаючи на окремі елементи технократичних ідей у творчості Сен-Сімона, його теорія несе в собі багато протиріч. Одним із ключових аспектів, який не дозволяє говорити про те, що відлік технократизму як напряму політичної думки можна вести від Сен-Сімона, окрім протиріч та недостатньої обґрунтованості деяких ідей мислителя, є широке тлумачення промисловців як класу. Окрім того, філософ розбудовує свій політичний проект без виключення із вертикалі управління монархічних елементів, що, у свою чергу, входить у протиріччя із загальною спрямованістю викорінення архаїчних, невідповідних актуальному стану розвитку знань. Тому вірним є бачення його як

передвісника технократизму, адже багато ідей Сен-Сімона були переосмислені в ХХ столітті представниками нового напрямку політичної думки.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Копылов В. А.* Технократия: поиски социального идеала в проблемном поле технологического детерминизма (начало пути) [Электронный ресурс] // Гуманитарный часопис. – 2006. – № 3. – С. 12-22. – Режим доступа: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/gumc_2006_3_4.pdf.
2. *Левандовский А. П.* Сен-Симон. – М. : Молодая гвардия, 1973. – 304 с.
3. *Макеев С.В.* Технократические идеи и концептуальные построения в их историко-философском развитии : монография. – М. : Изд-во МГОУ. – 2006. – 282 с.
4. *Сен-Симон А.* Взгляд на собственность и законодательство // Избранные сочинения / под ред. В. П. Волгина. – М. : Изд-во Академии НАУК СССР. – Т. I / пер. с фр. Л.С. Цетлина; вступ. статья В.П. Волгина. – 1948. – С.350-427.
5. *Сен-Симон А.* Избранные сочинения / под ред. В.П. Волгина. – М. : Изд-во Академии НАУК СССР. – Т. I / пер. с фр. Л.С. Цетлина; вступ. статья В.П. Волгина. – 1948. – 467 с.
6. *Сен-Симон А.* Избранные сочинения / под ред. В.П. Волгина. – М. : Изд-во Академии НАУК СССР. – Т. II / пер. с фр. Л.С. Цетлина; вступ. статья В.П. Волгина. – 1948. – 489 с.
7. *Сен-Симон А.* Катехизис промышленников // Избранные сочинения / под ред. В.П. Волгина. – М. : Изд-во Академии наук СССР. – Т. II / пер. с фр. Л.С. Цетлина; вступ. статья В.П. Волгина. – 1948. – С.121-272.
8. *Сен-Симон А.* Очерк науки о человеке // Избранные сочинения / под ред. В.П. Волгина. – М. : Изд-во Академии наук СССР. – Т. I / пер. с фр. Л.С. Цетлина; вступ. статья В.П. Волгина. – 1948. – С.146-208.
9. *Сен-Симон А.* Письма к американцу // Избранные сочинения / под ред. В.П. Волгина. – М. : Изд-во Академии наук СССР. – Т. I / пер. с фр. Л.С. Цетлина; вступ. статья В.П. Волгина. – 1948. – С.291-349.
10. *Сен-Симон А.* Продолжение брошюры «О Бурбонах и Стюартах» (О старой и новой политической системе) // Избранные сочинения / под ред. В.П. Волгина. – М. : Изд-во Академии наук СССР. – Т. II / пер. с фр. Л.С. Цетлина; вступ. статья В.П. Волгина. – 1948. – С. 102-120.
11. *Сен-Симон А.* Рассуждения литературные, философские и промышленные // Избранные сочинения / под ред. В.П. Волгина. – М. : Изд-во Академии наук СССР. – Т. II / пер. с фр. Л.С. Цетлина; вступ. статья В.П. Волгина. – 1948. – С. 273-363.
12. *Сен-Симон А.* Труд о всемирном тяготении // Избранные сочинения / под ред. В.П. Волгина. – М. : Изд-во Академии наук СССР. – Т. I

/пер. с фр. Л.С. Цетлина; вступ. статья В. П. Волгина. – 1948. – С.209-290.

Коломиец Л. В. Технократизм как направление политической мысли: промышленно-научное общество К.А. Сен-Симона.

Статья посвящена анализу теоретических разработок К.А. Сен-Симона в контексте его влияния на формирование технократизма. Исследуются основные технократические аспекты проекта промышленно-научного общества, особенности обоснования взаимовлияния научных и политических превращений. На основании комплексного анализа концепции Сен-Симона, автором отстаивается мысль о несостоятельности именования его доктрины как собственно технократической.

Ключевые слова: технократизм, научная революция, политическая революция, промышленник, промышленно-научное общество.

Kolomiez I. V. The technocracism as the direction of political thought: the industrial-scientific community by K.A. Saint-Simon.

The article is devoted to the theoretical developments of K.A. Saint-Simon analyzed in the context of its impact on the formation of technocracism. The basic technocratic aspects of the project of industrial-scientific society, especially the problems of interpretation the mutual connections of scientific and political transformations are explored. Based on a comprehensive analysis of the concept of Saint-Simon, the author advocates the idea of inappropriateness naming the thinker's doctrine as technocratic.

Keywords: technocracism, the scientific revolution, political revolution, industrialist, industrial-scientific community.

Костира І.

**ДИСКУРС ВЛАДИ В КОНТЕКСТІ САМОКЕРУВАННЯ
ІНСТИТУЦІЙ КУЛЬТУРИ**

У статті надається аналіз дискурсу влади як певної моделі управління культурою в контексті американського, британського, французького досвіду. Визначені пріоритети дискурсу влади в українській культурі.

Ключові слова: дискурс, влада, управління, культура.

У сучасних розвинених країнах можна виокремити три найголовніші моделі взаємин держави з культурною сферою: американську, британську і французьку. Вони відрізняються рівнем державного втручання в процеси підтримки культури, обсягами й

механізмами недержавної підтримки культури. Дискурс влади в контексті культури має свою специфіку, що визначається як мовними пріоритетами, так і особливостями функціонування культури.

Для американської моделі притаманна децентралізація підтримки культури, провідна роль приватних спонсорів і фондаций, високий рівень власної господарської ефективності культурно-мистецьких закладів. Британська модель передбачає підтримку культури державою за принципом «втягнутої руки», розподілом бюджетних коштів через автономні недержавні й напівдержавні інституції. Французька модель орієнтована на централізовану підтримку національної культури.

Проблемою дискурсу влади в управлінні культурою займалися: В. Андрущенко, О. Бабкіна, В. Бех, В. Бебик, В. Вашкевич, К. Ващенко, В. Воловик, П. Гайденко, Є. Головаха, В. Горський та ін., але актуальним є визначення специфіки презентації мови влади в культурному просторі.

Метою статті є визначити специфіку владного дискурсу в його національно-культурному просторі.

З огляду на соціально-економічні, політичні, релігійні, культурні, національні, мовні та інші проблеми, нині в Україні найбільш доцільною є запровадження британської моделі взаємин державних структур зі сферою культури. Бо саме така модель з її розподілом бюджетних коштів через автономні недержавні та напівдержавні інституції дозволить державі залишатися об'єднуючою ланкою в полікультурному суспільстві через підтримку культурної політики в цілому, а крім того, дозволить залучати кошти не тільки з державного бюджету, але й пожертвування і спонсорську допомогу як додаткові ресурси для бюджетів організацій культури. Водночас, установам культури має бути гарантована свобода від бюрократичного втручання, а культурна політика повинна враховувати творчу діяльність окремих особистостей і всього населення [4, 92].

Отже, розвиток сфери культури зумовлений не тільки державними, але й недержавними інститутами – різними підприємствами недержавної форми власності, громадськими організаціями, а також окремими благодійниками. Тому держава має активно співпрацювати з цим сектором, який не тільки істотно впливає на розвиток культури, але й бере активну участь в управлінні її поступом. Адже завдяки недержавному сегменту сьогодні можуть існувати, розвиватися і здійснювати власну діяльність не тільки поодинокі митці, але й художні та творчі колективи. Цьому сприяють благодійні внески приватних осіб, фінансування конкретних культурних програм на доходи від підприємницької діяльності, пожертви на проведення

спеціальних заходів, благодійних концертів, виставок, аукціонів тощо, гранти вітчизняних та закордонних організацій і фондів та ін.

Відповідно до Закону України «Про благодійництво та благодійні організації» благодійною є недержавна організація, головна мета функціонування якої – здійснення благодійної діяльності в інтересах суспільства або окремих категорій осіб. Своєю чергою, благодійною є безкорислива діяльність благодійних організацій, яка не передбачає одержання прибутків від цієї діяльності.

Благодійництво – добровільна безкорислива пожертва фізичних і юридичних осіб у наданні набувачам матеріальної, фінансової, організаційної та іншої благодійної допомоги. Специфічними формами благодійництва є меценатство і спонсорство.

Меценатство – добровільна безкорислива діяльність фізичних осіб у формі матеріальної, фінансової та іншої підтримки набувачів благодійної допомоги. А спонсорство – це добровільна неприбуткова участь фізичних та юридичних осіб у матеріальній підтримці благодійної діяльності з метою популяризації винятково свого імені (назви), торгової марки [2, 292]. Тобто, незважаючи на спільні риси, спонсорська і меценатська діяльність істотно відрізняються одна від одної. Якщо меценатська діяльність не має на меті отримання прибутку, то спонсорська діяльність є ефективною складовою комунікації рекламного характеру. Вона спрямована на підвищення іміджу фірми, вирішення конкретних PR-завдань, просування марки на ринок, підтримку контактів з клієнтами. Крім того, спонсорство передбачає дотримання партнерських стосунків між спонсорами та набувачами благодійної допомоги. Щодо меценатства, то воно ґрунтується на милосерді та співчутті, а відтак не завжди може забезпечити надійну допомогу.

Спонсорська підтримка інноваційних проектів у галузі культури пояснюється не альтруїзмом, а конкретною комерційною зацікавленістю підприємця. Хоча саме завдяки спонсорським внескам здійснюються сміливі та цікаві культурні проекти.

В основу благодійництва як виду співпраці між культурою та бізнесом покладено загальнолюдські цінності, принципи добра та справедливості. Меценатський потенціал залежить від моральних резервів суспільства, від духовності кожної особистості, від суспільних традицій благодійництва.

Крім того, в європейських країнах, наприклад у Великобританії, використовують ще й інші форми благодійництва, які сприяють розвитку культури. Це, зокрема, ін-кайнд спонсорство (допомога «натурою»), фандрайзинг, пожертвування, патронаж тощо.

Ін-кайнд спонсорство – це надання закладам культури продукції або послуг за зниженими цінами або безкоштовно. Притому, якщо продукція чи послуги надаються за ціною, нижчою від собівартості, різницю слід трактувати як спонсорський внесок (якщо принагідно бізнес-підприємство отримує певні вигоди), який оподатковується за загальними правилами, як і спонсорська діяльність.

Підтримка – загальний термін, що використовується для означення будь-яких позитивних взаємин між бізнес-підприємством та організацією в галузі культури.

Фандрайзинг – загальний термін, яким позначають діяльність із залучення коштів з боку фізичних та юридичних осіб, благодійних трастів на засадах патронажу або благодійних внесків.

Пожертвування – кошти, надані закладам культури фізичними або юридичними особами, котрі не потребують відшкодування комерційного доходу. У Великій Британії жертвування не оподатковуються і можуть оформлюватися як Gift Aid (дарунок, допомога).

Патронаж, як і жертвування, – це кошти на культурні заходи від фізичних або юридичних осіб, що не потребують відшкодування за комерційний внесок.

Специфічною формою благодійництва в царині культури на Британських островах є корпоративне членство – схема, за допомогою якої бізнес-організація сплачує річну суму в обмін на різні привілеї, що надаються протягом року, наприклад, квитки на заходи, запрошення на прийоми, безкоштовні програми, використання приміщень чи обладнання. Корпоративне членство не вважається спонсорською діяльністю, і податкові органи можуть тлумачити його як «витрати на розваги» (представницькі витрати) а, отже, не оподатковувати.

Водночас, «збір грошей для добродійності не обмежений якимись одноразовими заходами або святами. Багато фірм оголошують щоп'ятниці день добродійності. Цього дня співробітники змінюють строгий офісний костюм на легковажні джинси, яскраві сорочки з відкритим коміром, шорти (якщо, звичайно, дозволяє капризна англійська погода!). За це задоволення вони платять по 1-2 фунти, які йдуть на вибрану ними добру справу. Здавалося б, гроші невеликі, але ж, як кажуть, з миру по нитці! До речі, керівництво фірм, які запровадили такі добродійні п'ятниці, не скаржаться на падіння продуктивності праці. Навпаки, вони знімають втому, що накопичилася до кінця тижня, а відчуття, що всі спільно роблять щось

значне для людей, народжує той самий «дух команди», який так важливий для успішної роботи будь-якого підприємства» [6, 42].

Отже, у практиці західного бізнесу, а віднедавна і в Україні, широко використовуються різні спонсорські заходи для формування позитивного іміджу компаній. З одного боку, під час надання допомоги представники таких компаній часто підкреслюють, що тим самим виконують свій соціальний обов'язок перед громадськістю. А з другого – інформація про спонсорські програми, засновані стипендії, меценатську діяльність має довгострокове стратегічне завдання і приносить користь організаціям передусім у вигляді привабливого іміджу компанії, що формується в очах пересічного громадянина.

Рекламний характер, якого набуло сучасне спонсорство, дедалі більше спонукає сучасних благодійників шукати нові форми допомоги. Останнім часом ті підприємці, котрі намагаються по-справжньому знайти себе в ринковій економіці, стали від спонсорства переходити до провадження соціально відповідальної підприємницької діяльності. Однією з головних причин такого якісного переходу виявилось те, що «вітчизняні підприємці зацікавлені вже не стільки в тому, щоб заробити якомога більше коштів, скільки у збереженні, своєрідній легітимачії та примноженні власних статків. Причому, з одного боку, бізнес зацікавлений лише в реалізації власних інтересів (і це цілком природно), головним з яких є прибуток, а з іншого – соціальна відповідальність (етика бізнесу) зосереджує увагу на реалізації інтересів інших людей і громади, де функціонують підприємці» [5, 489].

Отже, акценти у взаємодії з приватним сектором поступово зміщуються в бік добровільного саморегулювання. Водночас, приватний сектор поволі переходить від безсистемної добродійності до складніших, стратегічних форм взаємодії з громадськістю й урядом. Державним структурам у такій взаємодії відводиться не тільки роль арбітра, але й активного учасника двосторонньої співпраці, ініціаторами якої покликані стати саме громадські організації та підприємництво. «Перші, функціонуючи здебільшого на засадах грантування з боку міжнародних донорських структур, закордонних приватних фондів і міжнародних програм технічної допомоги, усвідомлюють необхідність залучення місцевих ресурсів для власного розвитку. Другі дедалі глибше розуміють свою причетність до соціальних потреб громади, а також роблять ставку на значну рентабельність свого бізнесу в контексті його суспільної корисності. Крім того, діловій еліті стає очевидним, що громадський сектор, який

достатньо зміцнів за роки незалежності, реально здатен генерувати значні економічні вигоди» [7, 12].

Проте вітчизняну державну підтримку розвитку культури неможливо порівняти з допомогою, яка надається цій сфері в інших країнах. Щорічні відрахування на добродійність у США – сотні мільярдів доларів. Близько 70% таких коштів – внески приватних осіб. У США поширена практика заробляння грошей держустановами культури: проведення заходів, відкриття магазинів тощо. Водночас, «там благодійників вшановують переважно морально. Увічнюють імена, викарбовують на граніті назви компаній, зазначаючи навіть мінімальні суми добродійних внесків» [1]. Адже меценатами завжди стають за покликом душі. Прізвища багатьох українців – Терещенків, Симиренків, Яхненків, Бродських – стали відомими в усьому світі завдяки підтримці розвитку культури, медицини, освіти, а не лише з огляду на їхні статки. І як не прикро констатувати цей факт, але нині заможних людей, які допомагають тим, хто цього справді потребує, у нашій державі не так уже й багато.

Серед сучасників, які впевнено продовжують шлях українського меценатства, – Віктор Пінчук, Сергій Тарута, Рінат Ахметов, Олександр Фельдман, Дмитро Андрієвський, Анатолій Толстоухов, Сергій Тігіпко, Петро Порошенко, Володимир Філіппов та інші. У такому порядку вишикувала їх прізвища газета «Дело», яка опублікувала перший в Україні рейтинг «Кращі меценатські програми України». У ньому брали участь 65 програм, які профінансували в 2008-2009 рр. 25 вітчизняних меценатів. Притому всі ці проекти були реалізовані в культурній сфері.

Як з'ясувалося, українські меценати вважають за краще витратити гроші на підтримку образотворчого мистецтва, розвиток культурного середовища регіонів, а також на патронат талантів, особливо юних. Пояснюється такий інтерес тим, що в більшості з них художні колекції, багато хто вже ставиться до власного захоплення як до арт-інвестицій, а, отже, зацікавлений у створенні сучасного цивілізованого арт-ринку в Україні. Не менш популярними є й меценатські проекти, пов'язані з підтримкою юних талантів і розвитком культури в різних регіонах. Водночас, такі заходи є більше добродійними, ніж меценатськими. Відтак більш неохоче вітчизняні меценати займаються реставрацією замків, класичною музикою, літературою і кінематографом. На ці ділянки культурного життя українські меценати надають кошти переважно лише тоді, коли їх дуже попросять.

Під час оцінювання меценатської діяльності в країні також вдалося визначити особливості українського меценатства. Головна з них –

брати на себе місію держави в умовах кризи, коли країна припиняє підтримувати культурні ініціативи. Ще одна особливість меценатства по-українськи – це крайнощі, в які впадають донори проектів: від повної публічності до абсолютної таємниці. Наприклад, менше половини учасників рейтингу визнала можливим відкрити публічно суму витрат на меценатство. «Головна причина такої закритості – у відсутності державної і суспільної підтримки, – вважає Любов Паливода, президент Добродійного фонду ТЦК. – Держава не дає податкових пільг, а в суспільстві негативно ставляться до спроможних людей» [3]. Третья особливість меценатства в нашій країні полягає у відсутності довгострокової стратегії в більшості меценатських проектів, їх одноразовість. Оскільки для більшості вітчизняних меценатів, як і спонсорів, важливим чинником є створення позитивного соціального іміджу за рахунок вкладення коштів у сферу культури. Тому, мабуть, за меценатство іноді видають звичайне спонсорство, як у випадку з організацією прощальних гастролей Алли Пугачевої і презентації її радіо «Алла» на сайті фонду Едуарда Прутника.

А з іншого боку, меценатство в Україні дедалі більше набуває системного підходу, переходить від стихійної допомоги до запланованих меценатських проектів. «Таку практику, властиву бізнесу, привнесли в цю сферу Віктор Пінчук і Рінат Ахметов. Їх досвід реалізації меценатських проектів більшість експертів оцінили як такий, що має самий інноваційний високий соціальний ефект. Притому працюють вони в абсолютно різних галузях. Для Віктора Пінчука сучасне мистецтво – це мова, зрозуміла в будь-якій країні миру. Рінат Ахметов серйозно узявся за реставрацію культурно-археологічних заповідників» [3]. Засновник Добродійного фонду мистецтв, президент компанії „Інтеко” Володимир Філіппов, створив і патрує єдиний в Україні приватний театр «Київ модерн-балет», який сьогодні пов'язують з найцікавішими експериментами і сміливим прочитанням всесвітньо відомих театральних сюжетів, оновленням і збагаченням форми та лексики сучасного танцю. Робота артистів відзначена багатьма вітчизняними і міжнародними нагородами.

Таких прикладів можна навести чимало. Але вони переважно свідчать про те, що меценатство в Україні – це, насамперед, персональні подвижницькі кроки одних і тих самих особистостей. Щоб зробити це явище масовим, у 1997 році Верховна Рада прийняла Закон України «Про благодійництво та благодійні організації», який було змінено та доповнено у 2002 році. Проте з того часу в країні відбулися зміни не тільки в реальному житті, але й у законодавстві,

покликаному регулювати життєдіяльність суспільства. Тому цей документ вже не відображає всіх реалій життя, не узгоджується з наявними правовими нормами, розробленими для підтримки благодійної діяльності. Наприклад, у статті 20 Закону України «Про благодійництво та благодійні організації» наголошується, що благодійні організації, які існують лише на членські внески і добродійні пожертвування, звільнюються від сплати податків та інших платежів до бюджету і спеціальних фондів. Однак у дійсності усі благодійні організації оподатковуються відповідно до податкового законодавства, яке не відповідає згаданій нормі закону. Оскільки меценатами виявляються переважно ті, хто існує не завдяки членським внескам і добродійним пожертвуванням, відповідно до чинного законодавства їхні пожертвування мають оподатковуватися.

Отож, будь-яке меценатство в Україні виявляється справою недешевою. А закону про меценатство в Україні, на жаль, сьогодні ще немає. Ініційований Міністерством культури і туризму України проект Закону України «Про меценатство» Верховною Радою досі не прийнятий. Але, щоб відбулися необхідні зрушення в благодійництві, варто прийняти закон про меценатство, яке є істотним фактором соціального розвитку суспільства. Адже саме меценатська діяльність здійснюється в таких основних напрямках, як сприяння доступу населення до культурних цінностей, охороні та збереженню культурної спадщини й історико-культурного середовища, пам'яток історії та культури, підтримка музеїв і музейної справи, допомога поверненню в Україну національних культурних цінностей, які були вивезені за кордон, підтримка бібліотек і бібліотечної справи, розвитку видавничої справи та багато іншого. Бо метою меценатської діяльності загалом є сприяння розвитку культури, мистецтва, науки та освіти України.

Розвиток некомерційних організацій культури в Україні спричинив появу нових соціальних технологій і засобів їх реалізації. Досвід участі в різних конкурсах на фінансову підтримку, серед іншого і в рамках програм західних фондів, дозволив некомерційним організаціям культури отримати певну допомогу у формі грантів, а також набути нового досвіду і професіоналізму у використанні фінансових ресурсів.

Проте в Україні демократизація культурної політики щільно пов'язана з питаннями відновлення та популяризації історичної пам'яті як основи формування цілісної ідентичності громадян та їхньої інтеграції в єдину націю. Відновлення історичної пам'яті, її входження до системи культури як суми повсякденних практик, безперечно, передбачає відповідну підтримку з боку державної політики, проте не

може обмежуватися нею. У цьому процесі важливою є активність громадянського суспільства – об'єднань громадян, дії науковців, митців, діячів культури.

Задля унеможливлення ризиків переважання націоналістичної складової над демократичною серед завдань державної політики в галузі культури пріоритетне місце має посісти забезпечення рівних прав громадян у доступі до культурних надбань, збереження культурного різноманіття, підтримка самобутності культурних та етнічних меншин. Останнє сприятиме не лише цілісності культурного простору України, а й його унікальності, що надає переваги для ведення міжкультурного діалогу на глобальному рівні та є перспективним з погляду інтеграції держави в міжнародний культурний простір, насамперед, європейський.

Слід підкреслити, що у загальному плані система реалізації державної культурної політики має уникати як надмірної централізації, одержавлення підтримки культури, так і її послаблення та надмірної відкритості до ринкових та глобалізаційних процесів. Знаходження відповідного балансу між національним і глобальним полягає у підвищенні конкурентоспроможності українського культурного продукту, який має бути унікальним, посиленні творчого та інноваційного потенціалу українського суспільства в рамках демократичних пріоритетів, які визначаються в дискурсивних практиках влади щодо національної культури.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Вергеліс О.* Дари волхвів в епоху безнадії. Чи розбудить криза українських меценатів? // Дзеркало тижня. – 2009. – № 24 (752). – 27 червня – 3 липня.
2. Закон України «Про благодійництво та благодійні організації» : // Відомості Верховної Ради, 1997. – № 46.
3. Лучшие меценаты Украины // Дело. – 2009. – 14 декабря.
4. *Манди С.* Культурная политика: короткое руководство // Культурная политика в Европе: выбор стратегии и ориентиры: сб. материалов / сост.: Е.И. Кузьмин, В.Р. Фирсов. – М.: Издательство «Либерия», 2002. – 240 с.
5. *Хобта Л. Ю.* Повернути українському меценатству й благодійництву цивілізаційні традиції // Сучасна цивілізація: гуманітарний аспект. – К., 2004. – С. 488-491.
6. *Хор Е.* Благотворительность как образ жизни // Европа. – 2004. – № 42. – Сентябрь.
7. *Чередниченко А.* Українське меценатство поступається спонсорству: Де що про історію благодійництва та сучасну

непроможливість та безкорисливість // Хрещатик. – 2003. – 14 травня. – С. 12.

Костыря И. О. Дискурс власти в контексте самоуправления институций культуры.

В статье предоставляется анализ дискурса власти как определенной модели управления культурой в контексте американского, британского, французского опыта. Определены приоритеты дискурса власти в украинской культуре.

Ключевые слова: дискурс, власть, управление, культура.

Kostyrya I. O. The power discourse in the context of self-government institutions of culture

In the article a discourse of power analysis is given/provide| as a certain/definite| case a culture frame in the context of American, Britanic/British|, French|julienne| experience|tentative|. Certain/definite| priorities|precedency| of speech| of power are in the Ukrainian culture.

Key words: speech|, power, management, culture.

**Тімкін І.,
Новікова Н.**

СИСТЕМА НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ : СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

У статті розглядаються проблеми, пов'язані з реалізацією національних інтересів України з часів її незалежності. Зроблена спроба аналізу сучасних підходів щодо створення нової системи міжнародної безпеки.

Ключові слова: національні інтереси, національна безпека, євроатлантична інтеграція, геополітика, зовнішня політика.

Перманентні спроби підвищити результативність перетворень в українському суспільстві виявляються не ефективними. Україні поки що не вдалося створити ефективну систему захисту національних інтересів. Тому назріла необхідність розробки методологічного підходу, який давав би змогу в єдиній «системі координат» вирішувати питання організації національної безпеки України.

Метою цієї статті є визначення місця України в новій міжнародній системі національної безпеки.

Процес формування системи національної безпеки України весь час мав декларативний характер, тому що не були чітко визначені його складові елементи. Наша країна майже ніколи не існувала як самостійний суб'єкт зовнішньополітичної діяльності, про що свідчить, наприклад, досвід співпраці України з Росією. Починаючи з 1992 р., інтереси Росії в багатьох випадках не співпадають з життєво важливими інтересами України у сфері безпеки.

Підтвердженням цього є доповідь Ради з оборонної та зовнішньої політики Російської Федерації «СНД: початок чи кінець історії?» (1997), у якій зазначено: «Треба визнати, що без жорсткої терапії російсько-українські відносини не одужають. Хоча розпад України – проблемний для РФ варіант, проте краще сприяти йому, ніж терпіти постійний виклик України й ерозію наших зусиль у близькому зарубіжжі» [1, 241].

Визнаючи незалежність України, абсолютна більшість держав світу і ООН визнали нашу державу в існуючих її кордонах. Однак факт такого визнання не передбачає надання Україні жодних прямих гарантій безпеки.

У договорі про створення Співдружності незалежних держав, підписаному в Білорусі 8 грудня 1991 р., стверджується, «що сторони-учасники договору визнають кордони одна одної такими, якими вони склалися на час підписання Договору» [6, 1]. Проте реальна сила норм, закріплених у цій угоді, є мінімальною. Вірменія і Азербайджан є членами СНД, однак з 1992-1993 рр. близько 20% території Азербайджану перебуває під фактичним контролем Вірменії. Російська Федерація, всупереч нормам міжнародного права порушує суверенітет інших країн, насамперед це стосується держав колишнього СРСР, які Росія відносить до так званого «простору життєво важливих інтересів». Як ніколи актуальною є оцінка дій Росії Ф. Енгельсом, який колись сказав: «Всяке загарбання, насильство, пригноблення Росія здійснювала не інакше, як під приводом просвіти, миру, визволення народів» [10]. Ці пророчі слова повною мірою реалізувалися під час серпневої війни 2008 року в Грузії, а згодом і в Україні.

В обмін на ядерне роззброєння Україна отримала певні зобов'язання з боку ядерних держав. Гарантії безпеки України у зв'язку з ядерним роззброєнням було більш детально оформлено 5 грудня 1994 р. в Будапешті. Керівники України, Росії, Великої Британії і США підписали меморандум, у якому останні три країни пообіцяли поважати кордони України, утримуватися від застосування або погрози застосування сили і «шукати підтримки Ради Безпеки ООН у випадку, якщо Україна виявиться перед загрозою агресії з боку ядерної

держави» [7, 84]. У 1995 р. до цих зобов'язань приєдналися Франція і Китай. Слід зазначити, що положення про пошук підтримки в Раді Безпеки ООН за умов загрози Україні з боку ядерної держави є досить безглуздим. Кожна з держав, офіційних власників ядерної зброї, є членом Ради Безпеки ООН і може заблокувати будь-яке рішення, використовуючи право «вето».

У травні 1997 р. було підписано Договір про дружбу, співробітництво і партнерство між Російською Федерацією та Україною.

Попри те, що Росія у Договорі визнала територіальну цілісність України, це не завадило їй висунути у вересні-листопаді 2003 р. територіальні претензії до України, ставлячи під сумнів належність Україні острова Коса Тузла. Чинні угоди між Росією і Україною передбачають, що кордон між УРСР і РРФСР станом на 1991 р. визначається державним кордоном між Україною і Росією. За словами тодішнього міністра оборони Є. Марчука, «Тузла показала непередбачуваність російської політики стосовно сусіда», оскільки «такого повороту подій не передбачували ані європейські, ані українські прогнози та політологи [7, 85].

З другої половини 1990-х рр. через корупцію та слабкість українського керівництва відбувається перехід ключових підприємств України, прямо пов'язаних з інтересами національної безпеки, зокрема з інтересами у сфері енергопостачання, у власність Росії. Як відзначав російський дослідник А. Окара, у Росії «акцент з геополітики переноситься на геоеконіміку – російській державі явно не вистачає енергії, ресурсів і можливостей, щоб утримати пострадянські країни у сфері свого впливу. Вплив на Україну, Казахстан та інші держави СНД здійснюється у формі економічної експансії» [4, 75].

Російські інвестиції в економіку України, більша частина яких є непрозорими та тіншовими, сприяють створенню недемократичного та неринкового середовища в економіці України, що здійснює відповідну проєкцію на політичні процеси.

Значною проблемою для національної безпеки України є той факт, що незалежність України сприймається політиками, а подекуди й суспільством Росії як ідеологічний виклик. Поєднання раціональних і ірраціональних стимулів до відношення контролю над Україною становить основу політики Росії щодо України.

Варто згадати положення Декларації про зміст російсько-українського стратегічного партнерства, підписаної президентами України та РФ 12 липня 2012 р. У документі зазначається, що «цілями стратегічного партнерства між Російською Федерацією та Україною є

поглиблення двосторонньої співпраці на основі загально визнаних принципів міжнародного права, включаючи повагу державного суверенітету та незалежності, територіальної цілісності й непорушності кордонів...» [8, 14].

Незважаючи на прийняті зобов'язання, 1 березня 2014 р. В. Путін звертається до Ради Федерації з проханням про використання Збройних Сил РФ на території України до нормалізації суспільно-політичної ситуації. Рада Федерації достатньо швидко (1.03.2014 р.) дає згоду президенту.

4 березня 2014 р. В. Путін на зустрічі з представниками ЗМІ в Ново-Огарьово пояснює свої дії наступним чином: «...А если это революция...?.. Тогда трудно не согласиться с некоторыми нашими экспертами, которые считают, что на этой территории возникает новое государство. ... А с этим государством и в отношении этого государства мы никаких обязывающих документов не подписывали» [8, 14].

Рішення президента Росії призвели до того, що вперше у XXI ст. країна – постійний член Ради Безпеки ООН, здійснила агресію проти сусідньої держави. Агресивними діями Росія порушила Гельсінський заключний акт наради з безпеки і співробітництва в Європі, Паризьку хартію для Нової Європи, Будапештський меморандум про гарантії безпеки України.

Військовий конфлікт на Сході України свідчить про те, що гарантії безпеки, надані нашій країні чинними міжнародними договорами, не є достатніми, оскільки вони не передбачають адекватної і потужної відповіді на можливі загрози.

Агресивні дії Росії проти України підривають і регіональну стабільність у країнах від Балтії до Чорноморсько-Каспійського басейну, і можуть мати драматичні наслідки у світовому масштабі.

З огляду на це, потрібно шукати нові шляхи забезпечення регіональної і міжнародної безпеки.

Для України існує три можливі моделі безпеки: система колективної безпеки, позаблоковий або нейтральний статус, а також співпраця в рамках двосторонніх або багатосторонніх угод про безпеку та євроінтеграція з орієнтиром на спільну безпеку [9].

Агресивні дії РФ проти України наочно показали всі недоліки позаблокового статусу, коли країна стає полем боротьби інших суб'єктів міжнародних відносин. Країну, яка не належить до авторитетної міжнародної структури, часто недостатньо поважають так звані великі держави та міжнародні організації і навіть нехтують

інтересами держави-одинака, яка може розраховувати лише на власні сили.

В умовах нових викликів, Верховна Рада України 23 грудня 2014 р. ухвалила закон щодо скасування позаблокового статусу країни. Цей крок відкриває шлях до системи колективної безпеки (НАТО).

Україна приклала багато зусиль для того, щоб стати членом Альянсу. Співпраця з НАТО почалася в березні 1992р., коли Україна стала членом Ради Північноатлантичного співробітництва (правонаступницею цієї організації від 1997 р. є Рада Євроатлантичного партнерства) і триває до сьогодні. Від 1997 р. Україна бере активну участь у програмі «Партнерство заради миру». Українські військовослужбовці провели кілька десятків спільних з іншими країнами-членами та країнами-партнерами НАТО військових навчань на території України й за кордоном. У липні 1997 р. в Мадриді Україна й Альянс підписали Хартію про особливе партнерство, яка визначає засади і сфери співпраці з НАТО. Йдеться, зокрема, про наступне: цивільне планування в разі виникнення надзвичайних ситуацій та катастроф, економічна безпека, безпека дозвілля, цивільно-військові відносини та демократичний контроль над збройними силами [7, 130-134]. Для поглиблення та розширення відносин з НАТО у листопаді 2002 р. в Празі офіційний Київ підписав з Альянсом План дій Україна-НАТО. У документі сформульовано стратегічні цілі та пріоритети України в процесі її інтеграції до євроатлантичних структур безпеки; вдосконалення законодавства задля зміцнення демократії та верховенства права; забезпечення свободи думок слова; побудова соціально-ринкової економіки; створення умов для формування середнього класу; посилення енергетичної безпеки; розвиток партнерських відносин у сфері науки та технологій; поглиблення співпраці задля спільної боротьби з міжнародним тероризмом, поширенням зброї масового знищення і відмиванням грошей; реформування Збройних Сил і посилення цивільного контролю над ними [7, 139-148]. Конкретні внутрішні заходи України та спільні заходи з НАТО на кожен рік визначено в цільових планах, що їх Україна опрацьовує разом з НАТО, починаючи від 2003 р. У квітні 2005 р. Україна приєдналася до Інтенсифікованого діалогу з НАТО з питань набуття членства та відповідних реформ. Такий діалог Альянс пропонує тим країнам, котрі висловили зацікавленість приєднатися до НАТО й готові впроваджувати відповідні реформи. Інтенсифікований діалог – перший етап офіційного процесу підготовки країни до вступу. Наступним етапом є опрацювання Плану дій щодо членства в НАТО.

Для України виявляється привабливою демократичність вирішення міждержавних проблем у межах НАТО і ЄС, а також геополітичний плюралізм у межах Західної і Центральної Європи, де немає єдиного всевладного центру. Це дає підстави чекати, що й інтереси національної безпеки України зможуть реалізуватися у випадку зближення України з НАТО.

НАТО залишається й на значну перспективу залишатиметься головним інструментом європейської безпеки та військовим гарантом у євроатлантичному просторі.

Аргументуючи переваги євроатлантичної інтеграції, можна визначити наступні позиції:

1. Це – найліпша гарантія безпеки й стабільності. Членство в НАТО дає кращі гарантії, ніж політика нейтралітету. Україна матиме додаткові гарантії забезпечення державного суверенітету, непорушності кордонів і територіальної цілісності.

Ці гарантії будуть підкріплені політичною, економічною та військовою силою держав-членів Альянсу. НАТО – перевірена практикою організація, що гарантує безпеку та стабільність своїх членів.

2. Це – утвердження системи демократичних цінностей, модернізація суспільного життя в усіх сферах. Сам процес підготовки вступу до НАТО є стимулюючим фактором для здійснення внутрішніх реформ усіх сфер життя, приведення українського законодавства відповідно до правових норм і демократичних принципів країн-членів Альянсу.

3. Це – приналежність до співдружності демократично розвинутих країн; піднесення авторитету країн на міжнародному рівні, підвищення її впливу в питаннях міжнародної безпеки. Україна буде безпосереднім учасником вироблення й прийняття рішень щодо проблем європейської і євроатлантичної безпеки, які не лише стосуються інтересів національної безпеки України та Альянсу, але пов'язані з формуванням безпеки як в Європі, так і за її межами.

4. Це – позитивний вплив на економічний розвиток країни та інвестиційний клімат. Так, після вступу Болгарії до НАТО іноземні інвестиції в економіку країни зросли вдвічі. В економіку Польщі в 1997 р. було інвестовано 2,7 млрд. доларів, у 1998 році – 5 млрд., а в 1999 р. (рік вступу до НАТО) – 8 млрд. доларів США. В економіку Чехії та Угорщини прями іноземні інвестиції зростали з року в рік: у 1997 р. – 4 і 6,2 млрд. відповідно; у 1998 р. – 9,8 і 10,9 млрд.; у 1999 р. – 12,8 і 14,5 млрд. доларів США [3, 42].

5. Це – вищий рівень розвитку Збройних Сил України на основі їх реформування, залучення до сучасних стандартів оборони й безпеки, підняття статусу й престижу військовослужбовців.

Українські національні інтереси можуть бути реалізовані в межах НАТО, де враховуються інтереси всіх партнерів. Навіть таких крихітних, як Люксембург, який має армію в 400 чоловік, чи Ісландія, яка взагалі не має армії. Завдяки своїм можливостям у сфері безпеки Україна може розраховувати на дуже важливе місце в системі євроатлантичної безпеки. Крім того, чимало національних інтересів України у сфері безпеки є близькими, а подекуди й тотожними інтересам членів НАТО. Насамперед, це стосується збереження суверенітету, незалежності і територіальної цілісності України – у цьому, як ніхто, зацікавлена Україна. Це ж підтримують і держави НАТО.

У 2006 р. Україна дуже близько підійшла до отримання Плану дій щодо набуття членства, але свій шанс не використала.

Європейські країни висловлюють стурбованість стосовно того, що відбувається з Україною через агресію Росії, оголошують санкції проти РФ, розглядають різні варіанти надання допомоги Україні.

Ситуація, яка склалася, свідчить про те, що нові виклики й загрози потребують удосконалення глобальних і регіональних механізмів адекватного реагування на них.

У цій ситуації виникає необхідність визначення нових правил, які будуть закладені в основу формування нової системи міжнародної безпеки.

По-перше, у сучасних умовах, як ніколи, потрібно вибудувати ефективну міжнародну систему швидкого реагування на дії держав, що є загрозою для всіх рівнів безпеки.

Всім стало зрозуміло, що ОБСЄ не має достатніх важелів впливу на країну, яка порушує базові принципи міжнародного права. Нинішня криза стала закономірним наслідком поступового розростання деструктивних процесів усередині існуючої системи міжнародної безпеки. Рада Безпеки ООН не може прийняти рішення з урегулювання російсько-українського конфлікту через право вето РФ.

Ситуація зміниться тільки в тому разі, якщо світове співтовариство наважиться до рішучого реформування інститутів, що забезпечують міжнародну безпеку. До першочергових слід віднести наступні заходи:

- зняття або обмеження права вето п'яти ядерних держав у Раді Безпеки ООН;

- відхід від принципу консенсусу при ухваленні обов'язкових рішень, спрямованих на підтримку регіональної стабільності в разі її порушення;

- надання державам, що не входять до військових союзів, юридично обов'язкових гарантій безпеки з боку військових союзів і держав, які входять до них;

- перегляд ролі й місця НАТО в системі забезпечення Європейської Безпеки. Зона відповідальності НАТО має бути розширена.

Сучасна ситуація в Європі нагадує початок нової «холодної війни». Це пов'язано зі штатним збільшенням концентрації військовослужбовців і бойової техніки РФ в окупованому Криму та вздовж українсько-російського кордону. Дії Росії викликали відповідну реакцію з боку НАТО у вигляді рішення про створення сил швидкого реагування та розміщення їх у ряді країн Східної Європи. Розглядаються питання про збільшення фінансування Збройних Сил країн – членів НАТО. Все це свідчить про те, що необхідно шукати нові рамки розміщення військових контингентів і системи балансу звичайних озброєнь на континенті з урахуванням нових військово-політичних реалій.

На порядок денний поставлено питання гарантування безпеки Європейським державам, що не входять у військово-політичні союзи. Для України та інших держав «сірої зони» особливо гостро стоїть проблема визначення міжнародних правил гри, їх юридична фіксація та забезпечення дотримання.

Отже, нова система національної безпеки повинна відповідати масштабам існуючих загроз, бути дієво інтегрованою в систему міжнародної та регіональної безпеки як їх невід'ємна складова.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Алинов М., Гончар М.* Газовый натиск с Востока // Зеркало недели. – 2011. – № 24, 2– 8 июля.
2. *Бодрук О. С.* Структури военної безпеки: національний та міжнародний аспект: монографія. – К. : НіП МБ. – 300 с.
3. *Гаджиев К. С.* Введение в геополитику: учебник для вузов. – Изд. 2-е, доп. и перераб. – М. : Логос, 2000. – 432 с.
4. Глобалізація і сучасний міжнародний процес/ за ред. проф. Б. Гуменюка і проф. С. Шергіна. – К. : Університет «Україна», 2009. – 508 с.
5. *Грищенко К.* Договор современный и нужный // День. – 2011. – № 195 – 196, 28 – 29 октября.

6. Грищенко К. Поза межами шахівниці: прагматичний порядок денний української зовнішньої політики // Дзеркало тижня. – 2010. – № 27 (807). – 17 липня – 6 серпня.
7. Зовнішня політика України – 2007: стратегічні оцінки, прогнози та пріоритети / за ред. Г.М. Перепелиці. – К. : ВД «Стилос», 2008 – 312 с.
8. Климкин П. Есть ли перспектива?// Зеркало недели. – 2011. – № 43. – 26 ноября.
9. Лавров С. В. Внешняя политика России и новое качество геополитической ситуации // Дипломатический ежегодник. – 2008. / Официальный сайт МИД РФ. – 15.12.2008.
10. Михальченко М. І. Україна як нова історична реальність: запасний гравець Європи. – Дрогобич : ВФ «Відродження», 2004. – 488 с.

Тимкин И. Ф., Новикова Н. И. Система национальной безопасности Украины: состояние и перспективы развития.

В статье рассматриваются проблемы, связанные с реализацией национальных интересов Украины со времен ее независимости. Сделана попытка анализа современных подходов к созданию новой системы международной безопасности.

Ключевые слова: национальные интересы, национальная безопасность, евроатлантическая интеграция, геополитика, внешняя политика.

Timkin I. F., Novikova N. I. National security system of ukraine: status and prospects.

The current situation in the world is characterized by many mutual processes which implicitly or explicitly influence the Ukrainian state and society. The article investigates the problems connected with the realization of Ukraine's national interests from the time of its independence. An attempt is made to analyze the current approaches relating to the creation of a new international security system.

Keywords: national interests, national security, Euro-Atlantic integration, geopolitics, foreign policy.

СОЦІОЛОГІЯ

Семизіна Т., Лиховид Д.

МОДЕЛІ ТА ФОРМИ ГРОМАДСЬКОЇ АКТИВНОСТІ У ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАДАХ

Стаття розглядає сучасні розуміння самоорганізації населення. На основі аналізу літератури, інтерв'ю з представниками громад та власних рефлексій – узагальнено моделі громадської активності в громадах, в яких відбувається самоорганізація населення, зокрема, місцевого розвитку, соціальної дії та самообілізації, охарактеризовано форми громадської активності, притаманні кожній із моделей.

Ключові слова: громада, самоорганізація населення, місцевий розвиток, соціальна дія, самообілізація.

Розгорнення процесів мобілізації населення в багатьох територіальних громадах України та посилення дискурсу децентралізації змушують прискіпливіше подивитися на самоорганізацію населення, а також на ті соціальні практики, які постають під час такої самоорганізації, та соціальні відносини, пов'язані з тими чи тими формами громадської активності. У сучасній вітчизняній науці було проведено низку досліджень окремих аспектів самоорганізації та активізації територіальних громад (Л. Бевзенко, О. Безпалько, О. Бень, Г. Довбах, І. Кононов, І. Лисенко, В. Сусак, М. Яценко та ін.). Водночас – у силу складності предмета дослідження – чимало питань самоорганізації громади в сучасному українському суспільстві потребують більш розгорнутого вивчення.

Мета цієї статті – на основі аналізу літератури, інтерв'ю з представниками громад та власних рефлексій – охарактеризувати моделі громадської активності в громадах, в яких відбувається самоорганізація населення.

Значимо насамперед, що у загальнофілософському підході самоорганізацію тлумачать як процес руху організації від простої до складної, а також здатність системи зберігати і підвищувати свою

стійкість як процес створення, відтворення, удосконалення організації системи [11]. Український соціолог Л. Бевзенко вважає, що самоорганізація відбувається завдяки таким механізмам виникнення соціальних структур, які постають спонтанно і без свідомого контролю, «ніби унаслідок самоактивності соціального середовища» [1, 460-461]. Такий механізм співіснує з організаційним, упорядкованим механізмом формування соціальних структур. Це відповідає твердженням про динамічну складність безлічі різноманітних відносин, що постають у суспільстві [7].

Розглядаючи самоорганізацію територіальних громад, слід звернутися до думки американського науковця М. Олсона [8], згідно із якою самоорганізація населення – це процес, що вимагає від кожного члена громади вносити свою частку або відмовлятися від частини індивідуального блага задля задоволення спільного блага. У вітчизняній літературі [5; 12] соціальний феномен самоорганізації населення витлумачують як у широкому, так і у вузькому значеннях. У широкому сенсі самоорганізацію населення розуміють як самостійну організацію своєї роботи, поведінку фізичних осіб, які проживають на території адміністративно-територіальної одиниці строком понад шість місяців на рік; у вузькому – як реалізацію та захист своїх прав та інтересів переважно соціального, економічного та культурного характеру територіальним мікроколективом. Самоорганізацію населення доцільно розглядати як складову функціонування громадянського суспільства. Відтак розвиток самоорганізації населення в територіальній громаді потребує наявності соціальних стимулів та інституціоналізації механізмів реалізації групових інтересів.

Аналіз літератури та осмислення практики самоорганізації населення територіальних громадах дає підстави для виокремлення низки моделей самоорганізації населення.

Модель «місцевого розвитку» спрямована на створення сприятливого середовища в громаді для забезпечення довгострокового сталого соціально-економічного та суспільного розвитку на місцевому рівні. За твердженням ООН, відбувається це шляхом сприяння ініціативам самоврядування і таким ініціативам, що втілюються місцевими громадами, які робитимуть внесок у загальний розвиток людства й допомагатимуть досягненню Цілей розвитку тисячоліття [9]. Місцевий розвиток розуміється як спосіб зміцнення громадянського суспільства через визначення пріоритетів дій у громаді та планування місцевої соціальної, економічної та екологічної політики. Відбувається це через активізацію громадянської позиції

людей і їх здатність брати участь у групах та організаціях у громаді, посилення можливостей інституцій та агентів громади працювати в діалозі з місцевими мешканцями для визначення потрібних змін у громаді [14]. У межах цієї моделі наголошують на ефективному й успішному залученні фінансування для вирішення місцевих проблем і забезпечення потреб громадян [3; 4]. Фактично, йдеться як про самоорганізацію населення, мобілізацію ресурсів громади, так і практику діяльності місцевих органів влади та інших агентів розвитку громади, орієнтовану на місцевий розвиток. Тобто реалізується ця модель у межах інституційного підходу.

Виокремлюють такі форми громадської активності в межах моделі соціального розвитку, як: 1) соціальні проекти, спрямовані на підтримку уразливих груп населення, розвиток соціальної інфраструктури (дитячі майданчики, громадські приймальні, захист прав громадян); 2) освітні проекти (політична освіта та правова культура; робота з молоддю, залучення її до суспільного життя); 3) гуртки, клуби, секції, групи за інтересами; 4) тренінги та інші заходи, спрямовані на розбудову мережі неурядових організацій, їх взаємодії з органами влади; 5) дебати, зокрема, залучення громадян до обговорення важливих суспільно-політичних справ; публічні обговорення актів органів державної влади; публічні дискусії щодо проектів, які реалізуються органами державної влади та громадськими організаціями); 6) громадські та експертні ради при органах влади; 7) органи самоорганізації населення, будинкові комітети тощо; 8) діяльність професійних спілок [2]. Фонди розвитку громад та місцеву філантропію – також віднесемо до цього переліку. Зауважимо, що законодавством України про місцеве самоврядування, зокрема Законом України «Про органи самоорганізації», передбачена доволі складна процедура формування, реєстрації та діяльності органів самоорганізації населення.

Модель «соціальної дії», запропонована Дж. Ротманом [18], передбачає мобілізацію представників уразливої групи задля дії проти тих, хто має владу та ресурси. Ця модель реалізується в межах конфліктологічної парадигми. Тактикою дій у межах цієї моделі є або конфронтація, або переговори та медіація. У випадку конфронтації однією зі стратегій є колективне наснаження (імпаурмент – від англ. empowerment), яке полягає в отриманні контролю та повноважень через різні форми суспільного впливу. Також імпаурмент допомагає через різні форми суспільного впливу. Також імпаурмент допомагає групі в територіальній громаді усвідомити, ідентифікувати себе як групу, власні інтереси та шляхи до їх задоволення [17]. Наснаження пов'язує особисте і політичне, розвиває у членів групи в громаді

відчуття особистого зростання. Імпаурмент підвищує рівень соціального капіталу в групі – внутрішньогрупову довіру, а також мобілізує групу для розв'язання конфлікту без консенсусу.

За твердженням Д. Ротмана [18], під час розвитку місцевої громади можливо використати чотири стратегії роботи із організації членів територіальної громади: 1) зустрічі у домівках, наприклад, вечірні зібрання зацікавлених; 2) організаційних зв'язків (створення структур, які користуються довірою у членів громади, наприклад, клубів); 3) модель коаліцій, зосереджену на мобілізації та інформаційній кампанії; 4) модель соціальних мереж (засновану на релігійних традиціях). Водночас, громадська активність може набувати форм критики, засудження, протесту та громадянської непокори.

З ідеєю наснаження тісно пов'язана й модель самомобілізації громади. Самомобілізацію визначають як таку характеристику розвитку громади, коли її населення спроможне ідентифікувати ті потреби, які вони відчують, домовитися про можливі шляхи вирішення проблем і мобілізувати місцеві ресурси для досягнення своїх цілей [7]. На відміну від моделі місцевого розвитку наголос зроблено не на дефіциті чи потребах людей, а на їх сильних сторонах та ресурсах. Ця модель, ґрунтуючись на соціально-екологічному підході, спрямована на визначення фокусної соціальної системи, яка зазнаватиме першочергового впливу, розвиток і налагодження позитивних мереж підтримки, мобілізації їх ресурсів на користь громади та знаходження людей чи організацій, які зможуть допомогти громаді чи групі в громаді досягнути бажаної мети.

Модель побудована на ідеях підходу сталого забезпечення засобів до існування (англ. – sustainable livelihoods approach). У цього підходу вирізняють п'ять типів активів (ресурсів), якими володіють окремі особи, домогосподарства та громади: особисті (стан здоров'я, знання, навички тощо), соціальні (мережа підтримки та комунікації), фінансові (заробітки, прибутки від продажу продукції, кредити), природні (ділянка землі, худоба тощо), фізичні інструменти, обладнання, доступ до комунальної інфраструктури [16]. Різні типи активів взаємно посилюють один одного та впливають на здатність людини отримувати доступ до послуг, закладів/організацій, політик, що, у свою чергу, призводить до посилення рівня економічної самостійності. Для того, щоб розірвати коло бідності та вразливості, люди потребують різноманітних інтервенцій, які зміцнять їхню можливість залучати ресурси, що їх оточують. Це дає змогу впроваджувати власні стратегії життєдіяльності та поліпшувати якість свого життя таким чином, як вони це самі визначають.

Відтак модель самообілізації громади спрямована на розвиток потенціалу громади, тобто набуття якостей і сильних сторін, які населення індивідуально або колективно використовуватиме для підвищення свого рівня життя. У цьому сенсі модель ґрунтується на сучасних соціально-педагогічних концепціях активізуючої соціалізації (Л. Еріксон [15]) та концепціях адаптивності (Л. Найдьонова та Л. Оцалюк [6]). Самообілізацію можна пов'язати й з ідеєю зростання активістських цінностей, на яку звертає увагу український соціолог О. Резнік. На його думку, «віра у власні сили та віра у можливість реалізувати свої домагання стають вирішальними чинниками, щоби люди почали діяти» [10, 289].

Форми громадської активності в межах цієї моделі зосереджені на формальних навчальних (тренінгових) заходах, спрямованих на піднесення потенціалу громади, та на неформальному навчанні – через групи самопомоги, допомогу за принципом «рівний – рівному» тощо. Важливими для цієї моделі можна вважати інформування населення, зокрема, через соціальні мережі, та просвітницькі заходи мобілізуючого на соціальні зміни характеру.

На окреме місце заслуговує використання «дослідницьких підходів за участю громади» (a community-based participatory action research), що, за визначенням С. Тілкаратна, протистоять «елітистським дослідженням», у межах яких людей розглядають як об'єкти для вивчення [19]. Такі дослідження вчать людей самостійно ідентифікувати колективні проблеми й шляхи їх вирішення.

Таким чином, самоорганізацію населення територіальної громади доцільно розглядати як процес виникнення і диференціації соціальних відносин у певній територіальній громаді для практичного забезпечення спільних інтересів. Такий процес відбувається, здебільшого, як самоактивність соціального середовища, хоча й може мати зовнішні соціальні стимули.

До моделей самоорганізації населення можна віднести: модель місцевого розвитку, модель соціальної дії, модель самообілізації. Кожна із цих моделей ґрунтується на певній парадигмі (інституційній, конфліктологічній, соціально-екологічній) й різноманітних формах громадської активності з різним ступенем формалізації соціальних відносин та інституціоналізації громадських практик. Подальше дослідження цих моделей доцільне задля виявлення чинників, що впливають на застосування тих чи інших форм громадської активності конвенціонального та неконвенціонального характеру.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Бевзенко Л.* Основные теории социальной самоорганизации и кризисные социальные технологии // Соціальні виміри суспільства. – 2013. – Вип 5 (16). – С. 458-472.
2. Концепція взаємодії держави і громадянського суспільства (з правками Анатолія Ткачука) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.csi.org.ua/?&lim_beg=140&id=132. – Назва з екрана.
3. *Краплич Р.* Розвиток локальних ресурсів, або Вступ до соціального інвестування : посібник для бізнес-структур та неприбуткових організацій. – Рівне : Фондація ім. князів-благодійників Острозьких, 2003. – 128 с.
4. *Кучереносов В.* Кращі практики мобілізації внутрішніх ресурсів українських громад. – К., 2007. – 125 с.
5. *Мишина Н. В.* Органи самоорганізації населення: минуле, сучасне, перспективи. – Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2008. – 240 с.
6. *Найдюнова Л. А.* Самоорганізаційні компоненти розвитку територіальних громад міста / Найдюнова Л. А., Оцалюк Л. М. // Наукові студії із соціальної та політичної психології : зб. статей / Ін-т соц. та політ. психології. – К. : Міленіум, 2007. – Вип. 15 (18). – С. 89-101.
7. *О'Коннор Дж.* Искусство системного мышления: Необходимые знания о системах и творческом подходе к решению проблем / Дж. О'Коннор, И. Макдермотт. – М. : Альпина-Бизнес Букс, 2006. – 256 с.
8. *Олсон М.* Логіка колективної дії : суспільні блага і теорія груп / пер. з англ. – К. : Лібра, 2004. – 271 с.
9. *Паніотто В.* Місцевий розвиток за участі громад. Результати соціологічного дослідження «Оцінка впливу підходу до місцевого розвитку за участі громад, реалізованого в Україні у проектах ПРООН, що фінансувалися Європейським Союзом та іншими донорами» / Паніотто В., Хуткий Д., Грушецький А., Кисіль В. – К. : КМІС, 2011. – 108 с.
10. *Резнік О.* Громадянські практики в перехідному суспільстві: чинники, суб'єкти, способи реалізації. – К. : Інститут соціології НАН України, 2011. – 336 с.
11. *Спиця Н. В.* Проблеми методології дослідження процесів самоорганізації суспільства / Н.В.Спиця // Гуманітарний вісник ЗДА. – 2010. – Вип. 41. – С. 178-193
12. Територіальна громада: управління розвитком / [Чернов С. І. та ін.; за заг. ред. Ю. О. Куца]; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України, Харк. регіон. ін-т держ. упр. – Х. : Константа, 2013. – 539 с.

13. Community power and grassroots democracy: the transformation of social life [Eds. Kaufman M., Alfonso H. D.]. – London: Zed Books, 1997. – 230 p.
14. Declaration of the Fourth Ministerial Conference on Environment and Health (Budapest, Hungary. EUR/04/5046267/6) [Electronic resource]. – Mode of access: <http://bit.ly/1k7kPX7>
15. Eriksson L. Community development and social pedagogy: traditions for understanding mobilization for collective self-development // Community Development Journal. –2011. – Vol. 46 (4). – P. 403-420.
16. Messer N. Local institutions and livelihoods: Guidelines for analysis / Messer Norman, Philip Townsley.– Rome, 2003. – 107 p.
17. Rose S. M. Community Organization: A Survival Strategy for Community-based, Empowerment-oriented Programs // Journal of Sociology & Social Welfare. – 1986. – September. – P. 491-506
18. Strategies of community intervention [eds. J. Rothman, J. Erlich, J. Tropman; 7th ed.]. – Peosta: Eddie bowers publishing company, 2008 – 562 p.
19. Tilakaratna S. A Short Note on Participatory Research [Electronic resource] / S. Tilakaratna. – Mode of access: <http://www.caledonia.org.uk/research.htm>

Семыгина Т. В., Лиховид Д. О. Модели и формы общественной активности в территориальных сообществах.

Статья рассматривает современное понимание самоорганизации населения. На основе анализа литературы, интервью с представителями сообществ и собственных рефлексиях – обобщенно модели общественной активности в сообществах, в которых происходит самоорганизация населения: местного развития, социального действия и самомобилизации, даны характеристики форм общественной активности, присущие каждой из моделей.

Ключевые слова: общество, самоорганизация населения, местное развитие, социальное действие, самомобилизация.

Semigina T. V., Lykhovid D. O. Models and forms of civic activities in local communities.

The paper examines current understanding of self-organization of people. Based on the analysis of literature, interviews with the community representatives and own reflections authors identify three models of civic activities in communities: local development, social action and self-mobilization, as well as determine the form of public activities specific to each of the models.

Key words: community, self-organization, local development, social action, self-mobilization.

МІЖСЕКТОРНЕ СОЦІАЛЬНЕ ПАРТНЕРСТВО В СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНОГО ОБСЛУГОВУВАННЯ: СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ

У статті розглянуто структурно-функціональні особливості міжсекторного соціального партнерства в системі соціального обслуговування в контексті реформування і модернізації соціального захисту населення в Україні. Сучасна система закладів соціального обслуговування в Україні передбачає функціонування як державних, так і недержавних комерційних і некомерційних соціальних служб і організацій, тому соціальне партнерство у сфері надання соціальних послуг може виступати як ефективний механізм розвитку нової моделі соціального захисту населення.

Ключові слова: соціальні послуги, соціальне обслуговування, соціальне партнерство, міжсекторне соціальне партнерство, державно-громадська взаємодія.

Сучасний етап розвитку українського суспільства характеризується глибокими, докорінними змінами у всіх основних сферах громадського життя. Ці зміни зумовлюють гостру необхідність гармонізації інтересів різних соціальних груп, суспільства в цілому і владних структур цивілізованим неконфліктним шляхом, що забезпечує можливості для формування і розвитку громадянського суспільства. Таким шляхом є, насамперед, утвердження суспільних відносин партнерського типу. Сучасні перетворення в соціально-політичній сфері українського суспільства вимагають якісно нових підходів в управлінні соціальними процесами і соціальною політикою. Особливого значення набуває застосування механізму соціального партнерства в системі соціального захисту і соціального обслуговування.

Соціальне обслуговування населення як інституціоналізована форма надання соціальних послуг в сучасній соціологічній науці розглядається в різних аспектах, серед яких можна виокремити декілька напрямків досліджень: 1) відповідність теорій та моделей практики соціального обслуговування (С. Григор'єв, Л. Гусякова, Б. Луніцин, П. Павленок, А. Панов, Л. Потолова, Н. Ремньова, Ю. Растов, Л. Топчій, М. Фірсов, О. Холостова та інші); 2) основні напрямки практики соціальної роботи (С. Григор'єв, Л. Гусякова, Т. Корхонен, Л. Потолова, П. Павленок, А. Панов, Л. Топчій та інші);

3) форми добровільної діяльності (І. Антонович, А. Бендрикова, В. Воронцов, Л. Гусякова, Є. Максимов, М. Фірсов, С. Южаков та інші); 4) соціальні послуги (І. Малофєєв, Г. Романов, В. Нефьодов та інші); 5) виявлення критеріїв оцінки ефективності діяльності установ системи соціального обслуговування населення (С. Григорьєв, Л. Гусякова, Л. Потолова, І. Давидов, А. Панов, О. Холостова, Г. Чубкова та інші); 6) обґрунтування специфіки соціального обслуговування в різних типах поселень (В. Патрушев, В. Іванов та інші); 7) дослідження технологій соціального обслуговування (Л. Потолова, Н. Ремньова, Ю. Растов, Л. Топчій, М. Фірсов, О. Холостова та інші).

Соціальне партнерство як науковий феномен взаємодії є предметом вивчення багатьох зарубіжних та вітчизняних соціологів, політологів і науковців державного управління. Сучасні дослідження соціального партнерства здійснюються в межах соціально-філософських і соціологічних теорій і концепцій. Проблеми соціального партнерства розглядають як закордонні дослідники: В. Сімон, Е. Дюркгейм, Л. Ерхард, Р. Дарендорф, Ф. Тейлор, Е. Мейо, так і вітчизняні, які досить активно й плідно працюють у зазначеному напрямку: Н. Балабанова, О. Доронін, І. Дубровський, В. Жуков, Б. Ільченко, А. Колодій, О. Крутій, Б. Кухта, О. Куценко, О. Мірошніченко, Д. Неліпа, Н. Нижник, Л. Пашко, О. Попов, А. Сіленко, В. Скурятівський та інші.

У широкому сенсі соціальне обслуговування постає як організована соціальна взаємодія між різними соціальними інститутами, включаючи державу і громадянське суспільство, між різними соціальними групами і індивідами, які в ході соціальної діяльності вирішують життєво важливі проблеми як для тих, хто знаходиться у важкій життєвій ситуації, так і для тих, хто має у своєму розпорядженні можливості надання їм соціальних послуг і допомоги. Але на сьогодні у вітчизняній літературі приділяється недостатня увага дослідженню впровадження механізму соціального партнерства в системі соціального обслуговування, що здійснюється через узгодження потреб та інтересів різних соціальних груп і секторів суспільства як суб'єктів управління.

Мета дослідження – визначити структурно-функціональні особливості міжсекторного соціального партнерства в системі соціального обслуговування в контексті реформування і модернізації соціального захисту населення в Україні.

У науковій літературі поняття «соціальне обслуговування» використовується порівняно рідко. На думку деяких учених, соціальне

обслуговування в сучасних умовах виступає як один з напрямів соціальної роботи і організаційної форми цього виду соціальної діяльності, яка розглядається як система певних способів соціальної гуманістичної діяльності, спрямованої на адаптацію, соціальну реабілітацію окремої особи, сім'ї або людського суспільства. Так, в «Словнику соціальної роботи» Р.Баркера соціальне обслуговування інтерпретується як надання конкретних соціальних послуг для задоволення потреб, які необхідні для нормального розвитку, людям, які залежать від інших і які не можуть піклуватися про себе [1].

Соціальне обслуговування, зазвичай, розглядають у широкому і вузькому значеннях. Так, у вузькому значенні М. Буянова під цим поняттям розуміє соціальне обслуговування як діяльність спеціальних організацій щодо надання різних соціальних послуг для осіб, що знаходяться з незалежних від них причин в ситуації, яка порушує їх життєдіяльність і яку вони не можуть подолати самостійно (або за допомогою осіб, які відповідно до закону зобов'язані їх утримувати) [2]. У широкому значенні соціальне обслуговування охоплює всі інші, крім грошових виплат, види соціальних послуг.

М. Філіпова вважає, що соціальне обслуговування – це надання непрацездатним і громадянам, які потрапили в складну життєву ситуацію, різноманітних видів послуг, які забезпечують досягнення необхідної якості життя різними суб'єктами соціального захисту населення (соціальними службами) [11].

Актуальним є підхід Б. Сташкова, який визначає соціальне обслуговування як діяльність соціальних служб із надання безоплатно чи на пільгових умовах соціальних послуг особам, які перебувають у складних життєвих обставинах та потребують сторонньої допомоги з метою подолання або пом'якшення обставин, які порушують життєдіяльність особи [12]. К. Дубич зазначає, що соціальне обслуговування є формою надання соціальних послуг, визначаючи, що «система надання соціальних послуг» – це складна, відкрита соціально-економічна система, яка складається з сукупності державних органів і недержавних організацій, діяльність яких спрямована на надання соціальних послуг особам, окремим соціальним групам, які перебувають у складних життєвих обставинах, не можуть самостійно їх подолати та потребують сторонньої допомоги» [5].

Ці підходи об'єднує той факт, що соціальне обслуговування представляє собою соціальний інститут, що передбачає інституціоналізацію соціальних послуг, а тому його потрібно розглядати з позиції соціологічного підходу. Виходячи з цього,

соціальне обслуговування можна представити як два типи систем, що відрізняються одна від іншої характером взаємодії з іншими суспільними системами, – інституціональну і організаційну. Тобто соціальне обслуговування може бути представлене як інститут, який є системою відкритого типу, має свої структурні елементи, особливості формування і функціонування, що організуються та регулюються на соціальному рівні.

Система соціального обслуговування представлена мережею закладів і установ, які здійснюють соціальні заходи, спрямовані на сприяння, підтримку і соціальні послуги окремим особам чи групам населення для подолання або пом'якшення життєвих труднощів, підтримки їх соціального статусу та повноцінної життєдіяльності. Сучасна система закладів соціального обслуговування в Україні передбачає функціонування як державних, так і недержавних комерційних і некомерційних соціальних служб і організацій соціального обслуговування, що свідчить про багатосуб'єктність в управлінні системою таких закладів. До таких суб'єктів треба віднести державу і державні органи влади, органи місцевого самоврядування, інститути громадянського суспільства, соціальні програми, соціальні проекти і благодійні фонди, що фінансуються бізнес-структурами. Вочевидь, ефективність функціонування закладів соціального обслуговування залежить від скоординованої взаємодії усіх суб'єктів управління, яка може відбуватися на основі механізму соціального партнерства.

Соціальне партнерство як наукова категорія характеризується багатоаспектністю, різносторонністю та широтою розуміння й тлумачення. Соціальне партнерство тлумачиться у вузькому, широкому та найширшому сенсах.

У вузькому сенсі – це прояв партнерських відносин у соціально-трудовій сфері між працедавцями (підприємцями, якщо це приватна сфера, і адміністрацією, директором підприємства в інших сферах), об'єднаннями працівників і державними органами. Однією з соціологічних дефініцій соціального партнерства в цьому аспекті можна вважати визначення, надане російським вченим В. Міхеевим: «Соціальне партнерство – це система відносин його основних суб'єктів і інститутів з приводу стану, умов, змісту і форм діяльності різних соціально-професійних груп, спільнот і прошарків» [7, 24].

Необхідність переходу від вузького до широкого розуміння соціального партнерства обґрунтовує Н. Піроженко. Соціальне партнерство за такого (широкого) підходу, на думку автора, слугує основною складовою соціального механізму демократичного

урядування, сутність якого полягає в налагодженні конструктивної взаємодії між трьома силами, які діють у специфічній сфері, у межах якої формуються, змінюються і функціонують певні види діяльності, що визначають ту чи іншу сторону партнерства, легітимізуючи й інституціоналізуючи її. Інтерпретуючи зміст соціального партнерства, Н.Піроженко використовує замість загальноприйнятих і усталених в системі соціального партнерства понять «сторона» та «дво-, три- і багатостороннє соціальне партнерство» в певних секторах (соціальних або економічних відносин) категорії «сектор» та «міжсекторне партнерство» [10, 9-10].

У широкому сенсі – це партнерство соціальних груп; міжсекторна взаємодія між третім сектором (недержавні організації), державою і бізнесом. Ця концепція розглядає як суб'єктів партнерства три основні сектори суспільства – влада, бізнес і некомерційні організації, а як предмет партнерства – весь спектр соціальних проблем. Таким чином, у сучасній соціологічній інтерпретації соціальне партнерство визначається як міжсекторне. Так, В. Якимець зазначає: «Міжсекторне соціальне партнерство – це конструктивна взаємодія організацій з двох або трьох секторів (державна, бізнес, некомерційний сектор) при вирішенні соціальних проблем, що забезпечує синергетичний ефект від «складання» різних ресурсів і «корисний» кожній із сторін і населенню» [13, 15].

Останніми роками в літературі робляться спроби розробити мережевий підхід до оцінки суті міжсекторного соціального партнерства, коли як визначальний його елемент розглядається наявність особливої соціальної мережі. При цьому прихильники такого підходу роблять акцент на значущості одного з елементів цієї мережі, що виступає своєрідною сполучною її ланкою. Наприклад, А. Ловкова вважає, що «міжсекторне партнерство є взаємовигідною співпрацею органів місцевого самоврядування, бізнесу і громадських організацій, що спрямована на підвищення якості життя місцевої громади і забезпечує синергетичний ефект від об'єднання ресурсів різних акторів і активізації раніше прихованих ресурсів місцевої громади. При організації партнерства дуже важлива роль концентратора мережі. Він виступає організатором процесу взаємодії, посередником між партнерськими організаціями і створює сприятливі умови для співпраці. Таким концентратором мережі виступають інфраструктурні громадські організації» [6, 9].

У зарубіжній літературі міжсекторне соціальне партнерство найчастіше тлумачиться як співпраця між урядовими організаціями, корпораціями бізнесу і некомерційними організаціями, метою якого є

досягнення стійкого розвитку території. Наприклад, М. Уорнер і П. Грінер пропонують наступне визначення міжсекторного соціального партнерства: союз між сторонами, що представляють уряд, бізнес, громадянське суспільство, в якому стратегічно об'єднуються ресурси і здібності кожної із сторін і яке засноване на принципах розподілу ризиків, витрат і загальної вигоди [3].

У найширшому сенсі соціальне партнерство, на нашу думку, це процес формування соціальної держави, досягнення суспільного діалогу, злагоди. Зрештою, соціальне партнерство є передумовою, механізмом досягнення соціальної солідарності в суспільстві, є системою врегулювання конфліктів в усіх сферах життєдіяльності, формою узгодження інтересів суб'єктів партнерства, що забезпечує їх конструктивну взаємодію.

Узагальнюючи наукові тлумачення соціального партнерства, можна зробити висновок, що інституціонально соціальне партнерство є механізмом узгодження інтересів різних соціальних груп; системою колективних дій, які здійснюються для досягнення соціального миру і суспільного консенсусу; сукупністю органів, організацій, що створюються з представників різних суспільних секторів для врегулювання суспільних відносин; процесуально – соціальною взаємодією між групами і класами з різними соціально-економічними інтересами; організаційно – засобом зменшення соціальних ризиків, запобігання і вирішення соціальних конфліктів; у духовно-ціннісному вимірі – ідеологією цивілізованого співжиття громадян в умовах ринкової економіки, новим типом мислення, центром якого є людина і загальнолюдські цінності.

Як механізм соціального управління соціальне партнерство являє собою систему способів, засобів, завдяки яким здійснюються відповідні завдання і функції. Структура механізму соціально-партнерського управління є багатошаровою. Передусім, у ній можна виділити організаційні структури за рівнями управління і регулювання: мікрорівень (особовий); мезорівень (груповий, рівень трудових колективів); макрорівень (суспільний); мегарівень (рівень націй, етносів). Д. Неліпа визначає наступну структуру системи соціального партнерства, до якої належить інституціональна, регулятивна, функціональна та комунікативні підсистеми [8]. До інституціональної підсистеми належить сукупність постійно та тимчасово діючих дво-, або багатосторонніх органів соціального партнерства. Регулятивну підсистему складає сукупність формальних і неформальних норм, що регулюють відносини між соціальними партнерами, визначають порядок розробки, прийняття та

впровадження спільних рішень. Функціональна підсистема виражена в процесі взаємодії суб'єктів соціального партнерства всіх рівнів, що відбувається шляхом проведення різноманітних консультацій, переговорів, укладання договорів і угод. Комунікативна підсистема містить соціально-партнерські відносини, тобто зв'язки між людьми та їх спільностями. При цьому основоположною в системі соціального партнерства визнається інституціональна підсистема, адже без інституціонального оформлення суб'єктів соціального партнерства як рівноправних партнерів неможливим є сам процес паритетної взаємодії між ними, узгодження інтересів, досягнення суспільно-політичної стабільності. У сфері соціального обслуговування інституціональний аспект соціального партнерства передбачає створення як організаційних структур і проектів, так і органів управління із залученням представників усіх секторів суспільства.

Зміст міжсекторного соціального партнерства полягає в реалізації нової технології соціального управління, яка використовується у сфері надання соціальних послуг, при створенні соціальної інфраструктури у розвитку людського і соціального капіталу. Така технологія дає можливість поєднати механізми державного управління і самоуправління громадян, сформувати новий тип взаємовідносин між державою і громадянами, який сприяє розбудові громадянського суспільства. У галузі економічного співробітництва можна виокремити такі форми міжсекторного соціального партнерства, як соціальні замовлення, гранти, фонди місцевих співтовариств. Серед позаекономічних форм партнерства – це формування громадської думки, проведення місцевих і національних плебісцитів та референдумів, прямі комунікації між інститутами влади та громадянами, громадсько-державні консультації.

Сучасні науковці у сфері державного управління приділяють значну увагу дослідженням функціонування механізму соціального партнерства на регіональному рівні, відтворюючи його структурно-функціональну форму як державно-приватно-громадську взаємодію (С. Біла, В. Воротін, О. Кушнір, М. Скиба та інші). Так, В. Якимець представив функціональні типи механізмів соціального партнерства, які можуть бути реалізовані на регіональному рівні: конкурсні, організаційні та процедурні [13]. А, як зазначає Н. Діденко, соціальне партнерство може мати різні форми, серед яких: конкурси соціальних проектів для неурядових організацій, соціальне замовлення, залучення громадськості до розробки рішень органів влади, громадські консультативно-дорадчі ради, координаційні структури, інформаційне

забезпечення громадськості, просвіта членів територіальної громади [4].

Варто зазначити, що соціальне партнерство відрізняється полісуб'єктністю. Це такий тип взаємодії, в якому беруть участь представники всіх груп суспільства опосередковано або безпосередньо. Розглянемо більш детально основні суб'єкти соціального партнерства і їх функції в системі соціального захисту і соціального обслуговування (державна, комерційні і некомерційні організації).

Зазвичай, пріоритети соціальної політики будь-якої країни визначаються на рівні органів державного управління, на законодавчому рівні, на рівні самоврядування і місцевої влади. Держава в національній системі соціального обслуговування виконує провідну роль як на функціональному, так і на організаційно-управлінському рівні, але з розвитком громадянського суспільства поширюється тенденція зменшення ролі держави в наданні соціальних послуг – держава стає замовником соціальних послуг від недержавних організацій, покладаючи на себе, насамперед, бюджетне фінансування універсальних програм і контроль за якістю соціальних послуг, створення нормативно-правових, адміністративно-управлінських і фінансово-економічних умов міжсекторного соціального партнерства у сфері надання соціальних послуг і управління системою закладів соціального обслуговування.

Іншим суб'єктом соціального партнерства в системі соціального обслуговування виступають бізнес-структури, які відіграють провідну роль у формуванні соціальної політики, реалізації соціальних програм, створенні благодійних фондів тощо. Можна виокремити можливі форми державно-приватного партнерства в соціальній сфері, зокрема, у системі соціального обслуговування: концесійні угоди (будівництво, реконструкція, модернізація наявних об'єктів, обслуговування об'єктів місцевої інфраструктури системи соціального захисту населення); залучення приватного і громадського секторів до розробки та виконання місцевих програм, проектів соціального розвитку; угоди на постачання послуг соціальної сфери, співробітництво щодо реалізації соціальних програм підтримки громадян літнього віку, осіб з особливими потребами; організація соціального обслуговування та надання соціальних послуг в установах соціального захисту (стаціонарних закладах, вдома за місцем проживання, у закладах денного перебування); соціальне замовлення (шляхом укладання контракту, на конкурсній основі) тощо.

У світовій практиці шораз більшого поширення набуває співпраця бізнесу з благодійними фондами і організаціями, які працюють на певній території і мають можливість виявляти соціальні пріоритети і реалізувати соціальні програми. Проте в країнах з перехідною економікою взаємодія бізнесу з організаціями громадянського суспільства ще розвинена недостатньо. Наприклад, в Україні бізнес поки мало зацікавлений у прямому фінансуванні гуманітарних фондів і здійсненні конкретних соціальних проектів, оскільки співпраця з вітчизняними некомерційними організаціями, зазвичай, приводить до проблем. Непрозорість діяльності викликає сумніви в обгрунтованості розподілу одержаних фондом фінансових ресурсів. Компанії, як правило, самі фінансують добродійні проекти. Але, незважаючи на певні проблеми у взаємодії бізнесу з іншими секторами суспільства, бізнес стає більш відповідальним за розвиток соціальної сфери, що з огляду на трансформацію сучасних моделей соціальної політики в бік її лібералізації та зменшення ролі держави в соціальному секторі, створює можливості як додаткового фінансування системи соціального захисту, так і розвиток приватних (державно-приватних) закладів соціального обслуговування.

У демократичних країнах громадянське суспільство виступає в ролі рівноправного партнера держави й бізнесу у вирішенні соціальних і суспільних проблем. При цьому держава бере на себе зобов'язання створити сприятливі правові умови для діяльності організацій громадянського суспільства, забезпечує значну частину фінансування їхньої діяльності та залучає до надання соціальних послуг. Найбільш типові функції, які може виконувати недержавна організація в системі соціального обслуговування, на думку И. Нойфельд, наступні: безпосереднє адресне надання соціальних послуг на рівні громади; вивчення потреб і очікувань клієнтів; збір і акумуляування інформації про попит на послуги та зміни соціальної ситуації у громаді; участь у формуванні місцевих соціальних програм та планування розвитку системи соціальних послуг на місцевому рівні; здійснення громадського контролю за якістю надання соціальних послуг та ефективністю місцевих соціальних програм [9].

Таким чином, міжсекторне соціальне партнерство виступає як ефективний в сучасних умовах формування моделі соціальної політики механізм управління в системі соціального обслуговування населення. Соціальне партнерство державних і місцевих органів управління, бізнес-структур і недержавних некомерційних організацій у сфері соціального обслуговування може виступати як ефективний та інноваційний механізм розвитку системи соціального обслуговування

на регіональному рівні (рівні територіальної громади), причому основою соціального партнерства є державно-громадська взаємодія, заснована на принципах субсидіарності, соціальної справедливості, доступності і територіальності. Державно-громадська взаємодія повинна відігравати значну роль в управлінні соціальною сферою (особливо на регіональному і місцевому рівнях), виконуючи інформативну, координуючу, організаційну і контролюючу функції.

Перспективними напрямками подальших досліджень соціального партнерства в соціальному обслуговуванні населення можуть бути: аналіз форм державно-громадської взаємодії на регіональному рівні (соціальне замовлення, соціальний діалог, громадський контроль, соціальний моніторинг) і виокремлення критеріїв ефективності соціального партнерства в управлінні системою закладів соціального обслуговування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баркер Р. Словарь социальной работы. – М. : Изд-во «Логос», 1994. – 645 с.
2. Буянова М. О. Право социального обеспечения: учебное пособие / М.О.Буянова, С.И. Кобзева, З.А.Кондратьева. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : КНОРУС, 2013. – 480 с.
3. Галлямов Р. Р. Отечественные и зарубежные определения понятия «межсекторное социальное партнерство»: сравнительный анализ основных подходов / Р.Р. Галлямов, Г.Д. Горбунова // Вестник ВЭГУ. – 2013. – № 1(63). – С. 26-32.
4. Діденко Н. Г. Державне управління і соціальне партнерство: актуальні проблеми теорії і практики: монографія. – Донецьк : Східний видавничий дім, 2007. – 404 с.
5. Дубич К. В. Сучасна система надання соціальних послуг України // Державне управління. – 2015. – №3. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=821>.
6. Ловкова А. А. Взаимодействие органов местного самоуправления, общественных организаций и бизнеса как форма социального партнерства: автореф. дис... канд. социол. наук: спец.: 23. 00. 02. «Политические институты, этнополитическая конфликтология, национальные и политические процессы и технологии (социологические науки)». – Саратов, 2009. – 25 с.
7. Михеев В. А. Основы социального партнерства: теория и политика [учеб. для вузов]. – М.: Экзамен, 2001. – 448 с.
8. Неліна Д. В. Особливості інституціоналізації соціального партнерства (політологічний аналіз) : автореф. дис. на здобуття

- наук. ступеня канд. політ. наук : спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси». — К., 2005. — 23 с.
9. *Нойфельд И.* Методы социальной работы // Теория и практика социальной работы: отечественный и зарубежный опыт. — Тула, 1993. — С. 322–343.
  10. *Піроженко Н. В.* Механізми становлення та розвитку соціального партнерства органів публічної влади і неурядових некомерційних організацій : автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр.: 25.00.02. — Одеса, 2007. — 20 с.
  11. Право социального обеспечения: учебник / [под ред. М.В. Филипповой]. — М.: Юристь, 2006. — 446 с.
  12. *Сташків Б. І.* Соціальне обслуговування у системі соціального забезпечення: правові питання // Право України. — 2005. — № 1. — С. 76–79.

Мещан И. В. Межсекторное социальное партнерство в системе социального обслуживания: структурно-функциональные особенности.

В статье рассмотрены структурно-функциональные особенности межсекторного социального партнерства в системе социального обслуживания в контексте реформирования и модернизации социальной защиты населения в Украине. Современная система учреждений социального обслуживания в Украине предусматривает функционирование как государственных, так и негосударственных коммерческих и некоммерческих социальных служб и организаций, поэтому социальное партнерство в сфере предоставления социальных услуг может выступать как эффективный механизм развития новой модели социальной защиты населения.

Ключевые слова: социальные услуги, социальное обслуживание, социальное партнерство, межсекторное социальное партнерство, государственно-общественное взаимодействие.

Meschan I. V. Cross-sectoral social partnership in social service: structural and functional peculiarities.

In the article the structural and functional features of cross-sector social partnership in the social services in the context of the reform and modernization of social protection in Ukraine. The current system of social service institutions in Ukraine provides functioning both public and private commercial and noncommercial social services and organizations, as social partnership in the field of social services can act as an effective mechanism for the development of a new model of social protection.

Key words: social services, social services, social partnership, cross-sectoral social partnerships, state-public interaction.

ВИЗНАЧЕННЯ ПОКАЗНИКІВ ГОТОВНОСТІ НАСЕЛЕННЯ ДО ЗДІЙСНЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО ОПОРУ

Стаття присвячена аналізу шляхів звуження поля невизначеності щодо можливостей виникнення соціального опору через попереднє дослідження його специфіки, виокремлення та подальшої фіксації індикаторів за такими напрямками, як: характер настроїв населення, періодичність виявів, інтенсивність, обсяг учасників; вид та форма, принципи здійснення, характеристики груп-учасників.

Ключові слова: соціальний опір, показники соціального опору, настрої населення, соціальна напруга, настрої протесту, потенціал протесту, менталітет.

Вивчення соціального опору як феномена, що супроводжує процеси функціонування суспільства, актуалізує запитання про можливість фіксації спрямування та сили здійснення за різних умов. Різкий сплеск опору не може бути породжений миттєвим невдоволенням, не може бути негайною реакцією на подразник. Передумови здійснення опору кореняться в менталітеті народу, виношуються роками через терпіння, невдоволення, самообмеження, замовчування образ та розчарувань. Сплески опору пов'язані із ситуаціями соціальної депривації, породженими різким розчаруванням у владі, у економічному курсі, цінностях і т. ін., обуренням у ситуаціях крайньої соціальної напруги, агресією в ситуації, що загрожує значним та очевидним погіршенням ситуації, а також з багатьма іншими почуттями, що лежать в основі соціального невдоволення. Відповідно, формування системи показників, які зроблять можливим визначення міри опору в кожен конкретний момент, сприятиме своєчасному корегуванню рішень, що приймаються, та виробленню прогресивної стратегії розвитку, яка не провокуватиме і не буде зупинена громадянськими рухами, акціями протесту й іншими виявами соціального опору. Відсутність соціальних потрясінь у ході суспільного розвитку сприятиме швидшому та безболіснішому розвитку, оскільки будь-які акції протесту та революції закономірно, на певний час, зупиняють рух у напрямі прогресу, хоча і стимулюють або навіть забезпечують перехід на більш високу сходинку розвитку в майбутньому. При цьому прогнозування можливих проблем здійснення опору як реакції на непопулярні, а іноді і «несправедливі» та навіть «злочинні» рішення, вчасна корекція курсу прискорить розвиток та забезпечить максимальну підтримку населення

(безумовно, за умови прогресивних та позитивних настроїв влади в державі).

Метою дослідження є формування системи індикаторів, за якими можна визначити характер та силу настроїв соціального опору в суспільстві.

Вивчення означеної проблематики здійснювалося з використанням праць Е. Белла, А. Браймена щодо визначення сутності індикативної системи показників, принципів їх побудови та обчислення; Т. Р. Гара – у питаннях можливої акумуляції соціального невдоволення та виникнення соціального вибуху; М. М. Слюсаревського, О. В. Чернявської, Н. А. Кизими, В. В. Узунова – при дослідженні сутності та системи показників для визначення настроїв населення; Лурье С. В – у дослідженні ментальних особливостей соціальної спільноти та впливу цих особливостей на характер здійснення соціального опору і т.ін.

Поведінка людини в суспільстві пов'язана з великою кількістю випадкових факторів, що обумовлює складність прогнозування соціальних процесів будь-якого масштабу. Проте, спираючись на її поведінку в конкретно взятий момент або на конкретному проміжку часу, можна визначитися з вірогідністю майбутніх подій, використовуючи принципи теорії вірогідності. Виробивши систему індикаторів, які являтимуть собою математично розраховану сукупність інформації про зміни в настроях людини за різними параметрами, та представивши їх у вигляді графіків, можна буде відслідковувати зміни за заданими параметрами (у визначених сферах, напрямках). Індикатори постають інструментами, які дозволяють оцінити напрям тенденцій соціального опору, обсяги груп, охоплених цими настроями, а також відносну силу зміни цих тенденцій. Задача соціолога за допомогою виділених індикаторів із усієї сукупності обрати ті, які мають місце на момент аналізу, і, спираючись на їх величину, для кожного окремого випадку, спрогнозувати вірогідний розвиток подій, наприклад, реакцію на впроваджені зміни.

Формуючи схему індикаторів соціального опору, слід зауважити, що вони повинні мати інтегральний характер, тобто пов'язувати різні сторони соціального опору. «Коли дослідник намагається розробити метод вивчення концепту, він має враховувати різноманітні параметри або компоненти цього концепту» [1, 131]. При цьому інтегрованість їх в єдину систему дасть можливість не допустити застосування тих показників, які вимірюватимуть якості іншого концепту; фіксувати заплановані якості, а не проміжні стани та ситуації прояву опору;

давати можливість на основі фіксації кількісних змін робити висновки про якісний стан середовища.

Крім того, застосовуваних в аналізі індикаторів не повинно бути багато, вони мають бути дуже простими і зрозумілими, незважаючи на те, що детальний аналіз феномена соціального опору демонструє велику кількість показників, за допомогою яких можуть бути вивчені різні його аспекти. З огляду на це, на наш погляд, виокремлення та систематизації потребують усі можливі індикатори. А для аналізу реального випадку доцільно виокремлювати один або лише декілька індикаторів із різних груп. Це дасть можливість уникнути перевантаження аналізу інформацією та сприятиме виявленню реальних тенденцій. Отже, кожен конкретний випадок аналізу потребує обґрунтування власної індикаторної системи.

Побудована система індикаторів першочергово має бути застосована для установлення певного нормативного стану соціального опору і визначення динаміки його змін. Що у подальшому уможливить прогнозування змін та визначення зсувів у процесах здійснення соціального опору за визначеними індикаторами. Підбір індикаторів соціального опору може передбачати аналіз із подальшою побудовою карти характеристик соціального опору із зазначенням їх кодів за наступними напрямками: характер настроїв населення (позитивні або негативні); періодичність виявів соціального опору; інтенсивність здійснення опору та обсяг учасників; вид опору та форма опору; принципи здійснення опору; характеристики груп-учасників; характеристика політичної системи країни.

Система цих показників являє собою той прогнозний фон, який містить основну інформацію щодо потенцій опору в кожній окремій соціальній спільноті, оскільки здійснення опору обумовлюється не лише наявним моментом соціально-політичного або економічного стану, але і глибинними соціо-психологічними, ментальними характеристиками людини і суспільства.

Встановлення значення показника настроїв населення можливе через вивчення рівня соціальної напруги в суспільстві, через міру невдоволення існуючим станом речей, через оцінки перспектив власного майбутнього. Соціальна напруга являє собою певний емоційний стан соціальної спільноти (суспільства, спільноти, групи), що зумовлюється об'єктивними чинниками (падіння виробництва, зниження рівня споживання, приплив мігрантів, загострення міжгетнічних суперечностей) і виявляється в індивідуальній та груповій поведінці (аборти, злочинність, акції протесту тощо) [6]. В. І. Волович визначає соціальну напругу як стан суспільства, пов'язаний із

дестабілізуючими процесами [2]. Або, на нашу думку, з наявністю значної загрози виникнення таких процесів. О. В. Чернявська дає визначення соціальної напруги більш близьке до стану українського суспільства, визначаючи її як особливий стан соціальної системи (групи, спільноти, суспільства), що перебуває в процесі соціальних змін, в основі якого – стійке почуття соціальної незадоволеності як наслідок виникнення і розвиток соціальних протиріч, що відображаються в стані суспільної свідомості та поведінці соціальних суб'єктів [8]. При цьому соціальна напруга може бути наслідком не лише внутрішніх, але і зовнішніх подій, виникати як у наслідок суб'єктивних, так і об'єктивних процесів.

Можливість вимірювання соціальної напруги залишається предметом гострих дискусій. Проте, як правило, це відбувається шляхом вивчення низки факторів, що були систематизовані М. О. Кизимом та В. В. Узуновим. До них віднесено: політичні (політична поляризація, втрата довіри до влади, неприйняття економічних реформ, дискомфорт політичний та економічний); військові (зовнішні конфлікти, мілітаризація); етнічні (міжетнічні проблеми, етнічна гомогенність); правові (порушення прав людини); психологічні (неспокій, тривога, страх, песимізм, апатія, безвихідність, незадоволеність працею, незадоволеність життєвим становищем, соціальним статусом, психологічна напруженість); протестні (демонстрації, страйки, голодування, акції протесту, готовність до активних дій протесту); якість життя (безробіття, інфляція, демографічні фактори, смертність, зростання кількості психічних захворювань, дитяча смертність, розлучення, зростання злочинності, несправедливе розподілення доходів, наслідки приватизації, розшарування суспільства, низький матеріальний рівень, бідність, зниження рівня особистого споживання, скорочення обсягів та якості медичних послуг, низький рівень соціального забезпечення, загострення житлової проблеми, страх зубожіння, екологічна ситуація, міграція та еміграція, пияцтво і наркоманія) [3].

Така класифікація показує, що найбільша кількість причин соціальної напруги знаходиться у сфері факторів якості життя населення. Проте це зовсім не означає, що саме вони більшою мірою породжують соціальну напругу і відповідно впливатимуть на готовність до здійснення соціального опору. У процесах аналізу всі фактори соціальної напруги доцільно розділяти на два типи: абсолютні та відносні. До перших слід відносити ті, що мають у собі значну та яскраво виражену загрозу існуванню, зі зміною яких у неочікуваному напрямі пов'язується кардинальне погіршення життя. Наприклад,

відмова від курсу на Євроінтеграцію породила значне розчарування в майбутніх перспективах у значній кількості населення і обумовила готовність здійснювати опір. До відносних факторів доцільно зараховувати ті, які своїм існуванням створюють підґрунтя для породження соціальної напруги, і що виникають як наслідок реального погіршення умов існування. До них можна віднести: безробіття, інфляцію, яка породжує збідніння населення, низьку якість медичного обслуговування або державних послуг. При цьому вимірювання соціальної напруги має здійснюватися за усіма показниками, як фоновими, так і основними, оскільки її причини лежать в обох площинах. У цілому, врахування індексу соціальної напруги дає можливість скласти враження про можливості здійснення соціального опору в тій чи іншій формі.

Характер настроїв населення, крім як за допомогою індексу соціальної напруги, можна фіксувати за допомогою індексів соціального самопочуття та оцінок стану країни або перспектив власного майбутнього. Їх побудова, на думку П. І. Мтиулішвілі [5], здійснюється через низку додаткових індексів, до яких він відносить: задоволення життям, соціального оптимізму, матеріального благополуччя – для визначення соціального самопочуття, економічного стану країни, політичного стану країни, підтримки обраного курсу розвитку – для визначення стану та перспектив майбутнього.

Визначення періодичності виявів соціального опору можливе шляхом встановлення частоти здійснення акцій протесту, страйків та реалізації інших форм опору. Періодичність опору дає можливість судити про наявність гострих проблем та про присутність протестної ініціативи в суспільстві. З цією метою можуть бути використані дані моніторингу проявів протестної активності за певний період. При чому, чим більший період буде взято для аналізу, тим більш ґрунтовним може бути прогноз.

Також важливо брати до уваги параметри, які характеризують протестні настрої, зокрема, рівень протестного потенціалу, який визначається оцінками протестного потенціалу соціального середовища, та рівень протестних намірів, що визначається через готовність брати участь у протестних заходах.

Такий аналіз доцільно доповнювати аналізом результатів протестних заходів з тим, щоб прослідкувати наявність позитивного досвіду здійснення опору. Оскільки позитивний досвід закріплює певний спосіб поведінки і, як правило, у сукупності з іншими факторами сприяє здійсненню соціального опору. У цих питаннях

доцільно звертатися і до ментальних особливостей спільноти. Так, характер побудови взаємовідносин влади і суспільства в радянському суспільстві пов'язаний з відсутністю повноцінного суб'єкта політики, заміною його псевдосуб'єктом, вплив якого на зміни протягом сімдесяти років обмежувався активністю з впровадження задекларованих та ухвалених владою рішень, і обумовив викривлення етнічної картини світу українців, користуючись терміном С. В. Лур'є [4]. Такий стан речей і досі обумовлює відсутність усвідомлення власної ролі в процесах управління державою, політичну та громадську пасивність. Відслідковування поступової зміни такого ставлення до держави, поряд із наявністю позитивного результату діяльності з впливу на державні рішення з боку населення, дає можливість отримати інформацію щодо змін у суб'єкта соціального опору.

Вивчення інтенсивності здійснення опору та обсяг учасників, що властиві певній спільноті, передбачає аналіз тривалості етапів протікання різних форм здійснення соціального опору, що дозволяє виявляти характеристики його інтенсивності. Крім фіксації закономірних процесів здійснення опору в конкретній спільноті, такий аналіз відкриває можливості для врахування не лише закономірних процесів групової динаміки, але і процесів цілеспрямованого впливу на вияви опору. Аналіз заходів здійснення соціального опору часто пов'язаний із редуkcією подій опору до соціальної технології і повним запереченням наявності внутрішнього свідомого суб'єкта опору та наявності його ендогенних причин. Аналіз інтенсивності та динаміки зміни обсягу груп учасників дає можливість глибше проникнути в сутність подій.

Фіксація виду та форми опору відбувається за трьома основними параметрами: латентність або відкритість підтримки опору, пасивність або активність у його здійсненні, насильницькі або ненасильницькі форми його реалізації. Це дає можливість визначити спосіб, яким та чи інша соціальна спільнота схильна відстоювати власні інтереси. Аналіз цього параметра дає відповідь на запитання, чому в одних країнах періодично відбуваються військові перевороти, навіть за умов світської влади, в інших ширяться терористичні акції, а в третіх відбуваються масові мирні демонстрації. І, у свою чергу, за умови врахування властивих соціальній спільноті принципів здійснення опору (мається на увазі, допущення застосування в опорі законних та незаконних методів його реалізації) сприяє визначенню межі здійснення опору. Це питання має принципове значення у визначенні, наприклад, можливості терористичних актів у країні. Так, українське

суспільство не уявляло можливості застосування владою зброї проти мирних демонстрантів. Проте хід подій на Євромайдані та врахування цього в подальшому аналізі поля можливостей дає нам право стверджувати таку можливість і в подальшому, при чому як за ініціативи низів, так і зверху.

Характеристика груп-учасників соціального опору має принципове значення для аналізу всіх вище визначених напрямів. Статус, вік та стать часто обумовлюють різне ставлення до схожих подій. Саме тому для визначення можливостей здійснення опору, його характеру та сили, слід аналізувати кожну групу окремо за віковими параметрами, статтю, рівнем доходів, рівнем освіти, родом діяльності, місцем проживання, сімейним станом. Наприклад, одним із важливих факторів терористичних подій у Донецькій області є значна кількість присутності там переселенців, що були завезені туди через промислову необхідність. Відсутність вкоріненої ідентичності порушує зв'язок із територією проживання, розмиті культурні цінності, обумовлює коливання у свідомості населення. Основною рушійною силою акцій протесту «Євромайдану» був середній клас та освічена молодь, що і обумовлювало ненасильницький характер заходів та цілком відповідало меті, спрямованій на відстоювання необхідності реформування в країні.

Індикативна система соціального опору має включати і ще один такий важливий параметр, як можливості його здійснення в країні, що залежить від реальної політичної системи. Власне, вони залежать від демократичності суспільства, оскільки чим менше демократії, тим вужчий діапазон можливостей здійснення соціального опору. Авторитарне або тоталітарне суспільство спрямоване на жорстке придушення будь-яких заходів щодо протесту на будь-якому рівні суспільного життя. У той час, як демократичне суспільство сприяє такій діяльності, використовуючи ці події для вчасної корекції політичного курсу та впровадження необхідних змін.

Такий значний перелік параметрів демонструє нам, що для прогнозування можливості соціального опору недостатньо визначення лише протестного потенціалу соціальної спільноти, доповнивши її показником підтримки дій влади. Прогнози у сфері соціального опору мають враховувати широкий спектр характеристик соціальної в широкому розумінні життєдіяльності.

Встановлення значень індикаторів соціального опору за такими напрямками, як: настрої опору в конкретний момент, зміни настроїв населення країни в перспективі, бажано з визначенням тренду, уточнення змін настроїв населення в позитивному або негативному

напрямі за обраний період часу, визначення обсягу груп, що охоплені настроями опору, визначення груп (та аналіз їх статусно-рольової та демографічної складової), спрямованих на активну та насильницьку реалізацію опору, визначення груп, яким властивий латентний опір, уможливають побудову якісних прогнозів на майбутнє.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Браймен А.* Методы социальных исследований. Группы, организации и бизнес / А. Браймен, Э. Белл ; пер. с англ. – Харьков : Изд-во Гуманитарный Центр, 2012. – 776 с.
2. *Гарр Т. Р.* Почему люди бунтуют / Т. Р. Гарр. – СПб. : Питер, 2005. – 461 с.: ил. – (Серия. «Мастера социологии»).
3. *Кизим Н. А.* Программно-целевой подход к государственному управлению социальной напряженностью в регионах страны: монография / Н. А. Кизим, В. В. Узунов. – Харьков : ИД «ИНЖЭК», 2007. – 204 с.
4. *Лурье С. В.* Историческая этнология: учебное пособие для вузов / С. В. Лурье. – М. : Академический Проект : Гаудеамус, 2004. – 624 с. – ('Gaudeamus').
5. *Мтцулишвили П. И.* Индекс социальных настроений и показатели протестного потенциала населения // Мониторинг общественного мнения. – 2010. – № 10. – С. 55 – 64
6. *Слюсаревський М. М.* Соціальна напруженість: теоретична модель необхідних і достатніх показників // Наукові студії із соціальної та політичної психології. – К., 2002. – № 5 (8). – С. 24 – 34
7. *Соціологія: короткий енциклопедичний словник / уклад. : В. І. Волович, В. І. Тарасенко, М. В. Захарченко та ін.; за заг. ред. В. І. Воловича.* – К. : Укр. центр духовн. культури, 1998. – 736 с.
8. *Чернявська О. В.* Механізм впливу соціальних змін на соціальну напруженість в сучасній Україні (на прикладі мегаполісу): автореф. дис. ... канд. соц. наук: 22.00.07. – Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. – Харків, 2001. – 19 с. – укр.

Абанина Н. С. Определение показателей готовности населения к социальному сопротивлению.

Статья посвящена анализу путей сужения поля неопределенности относительно возможности осуществления социального сопротивления через предварительное исследование его специфики, определения и дальнейшей фиксации индикаторов по таким направлениям, как: характер настроений населения, периодичность проявлений, интенсивность, количество участников, вид и форма, принципы осуществления, характеристики групп-участников.

Ключевые слова: социальное сопротивление, показатели социального сопротивления, настроения населения, социальное напряжение, настроения протеста, менталитет.

Abanina N. S. Defining the Indicators of the Population's Readiness To Put up Social Resistance.

The article is dedicated analyzes the ways of narrowing the field uncertainty as to possibilities of social resistance due previous research of its specificity, isolation and further fixing indicators for areas such as: character sentiments of the population, the frequency of manifestation, intensity, amount of participants; type and form, principles of implementation, characteristics of the groups involved.

Keywords: social resistance, indicators of social resistance, public attitude, social tension, the mood of protest, potential of protest, mentality.

Кацьора О.

ОСНОВНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ СОЦІАЛЬНИХ ПРОБЛЕМ

У статті розглянуто характерологічні особливості соціальних проблем та їх основні складові. Особливу увагу зосереджено на об'єктивній та суб'єктивній складових соціальних проблем, які визначають їх особливості та структуру. Окреслено структурологічні характеристики соціальних проблем та їх основні види. Для більш повної картини вивчення соціальних проблем у статті розкрито процес їх розвитку.

Ключові слова: соціальна проблема, структура соціальної проблеми, види соціальних проблем, стадії розвитку соціальних проблем.

Соціальні проблеми є одним із актуальних явищ сучасного світу, яке носить глобалізаційний характер. Поняття «соціальна проблема» сьогодні широко використовується в соціально-гуманітарних науках, зокрема, у соціології, у висловлюваннях державних і політичних діячів, на сторінках газет і журналів, по радіо, телебаченню і навіть у повсякденній мові. Варто зауважити, що соціальні проблеми є дуже гострим питанням, яке стоїть і в українському суспільстві. Якщо 90-ті роки минулого століття характеризувалися різким сплеском соціальних проблем, пов'язаних з соціально-економічними зрушеннями в суспільстві і руйнуванням сформованої системи соціального захисту населення, то початок XXI століття

характеризується вже стагнацією багатьох соціальних проблем та не завжди успішними зусиллями влади з пошуку способів їх вирішення. Проте причиною гостроти цієї проблематики є не тільки недосконалість соціальної політики держави, але й недостатня науково-теоретична розробка соціальних проблем.

Питаннями соціальних проблем займалися видатні українські та зарубіжні вчені, зокрема Л. Климанська [10], О. Іванов [11], Р. Фуллер та Р. Майерс [7], Г. Блумер [9], Т. Сімонова [6], П. Штомпка [5] та інші.

Метою статті є розкриття основних характеристик соціальних проблем.

В українській практиці соціальні проблеми традиційно прирівнюються до проблем управлінського характеру. Тому чиновники-управлінці розглядають себе як суб'єктів вирішення проблеми, а інших, втягнутих у ситуацію людей (зокрема і неприбутковий сектор), як об'єктів управління. Без сумніву, соціальна проблема – це завжди завдання для управління. Але, як показують недоліки соціальної політики, вирішувати соціальну проблему тільки адміністративними методами – неможливо. Ще однією прогалиною розгляду соціальних проблем є теоретична обмеженість традиційного для вітчизняної соціології об'єктивістського підходу в тлумаченні соціальних проблем. Згідно з цим підходом, соціальна проблема розуміється як об'єктивно існуюча ситуація, яка володіє певними ознаками (масштаби поширення, тенденції розвитку тощо), які можна встановити за допомогою неупередженого спостереження і кількісно описати. З цим не можна не погодитися, але цим підходом не можна обмежитися, оскільки він мало враховує, що соціальна проблема – це завжди проблема конкретних людей, які далеко неоднорідні за своїм складом і які в дійсності приймають різну участь у вирішенні проблеми, і не є об'єктами адміністративних маніпуляцій.

Тому, коли чиновники звертаються до дослідників для отримання інформації про стан будь-якої соціальної проблеми, вони отримують опис кількісних характеристик спостережуваного явища, яке несприятливо склалося для «жертв» проблеми. Інші учасники проблематизації ніяк не враховуються і навіть не персоніфікуються. Як наслідок виникає можливість для створення «канцелярських моделей реальності», на підставі яких здійснюється вирішення проблеми загалом, а не вирішення проблем конкретних груп людей. Не дивно, що такі вирішення проблем відторгаються соціальною практикою, а чиновники заявляють про неможливість ефективних рішень проблем у цій сфері [1, 93]. Ці практичні недоліки пояснюють зростаючу в

останні роки у вітчизняній соціології увагу до соціологічних теорій, що можуть практично використовуватися для аналізу і вирішення соціальних проблем.

Моделі аналізу соціальної проблеми спираються на основні положення соціології соціальних проблем, яка дає не лише принципи визначення соціальної проблеми, але й вказує на методологію її дослідження. У соціології соціальних проблем існують різні підходи до соціальних проблем, сутність яких відрізняється в залежності від приналежності автора до об'єктивістського або суб'єктивістського крила. Якщо об'єктивісти концентрувалися на дослідженні об'єктивних умов виникнення соціальних проблем, на тому, що створює соціальну проблему, то суб'єктивісти зосереджували увагу на процесі соціального визначення соціальної проблеми, на те, хто і як визначав певні соціальні умови як проблему для себе. Існує і третій – інтегративний або мультипарадигмальний підхід, який намагається об'єднати переваги обох підходів, застосовуючи їх в одному дослідженні.

Найпопулярнішою дефініцією соціальної проблеми, на яку, зазвичай, посилаються різні автори, є визначення, дане Е. Рубунгтоном і М. Вайнбергом, визнаними авторитетами в галузі теорії соціальних проблем. Вони визначають соціальну проблему як ситуацію, несумісну з цінностями значного числа індивідів, які стверджують, що необхідно діяти з метою зміни цієї ситуації [2, 4]. Слід зазначити, що наведене визначення володіє безперечними перевагами, чим і пояснюється його популярність. Воно, по-перше, продовжує традицію підходу до соціальних проблем, яка бере свій початок з середини XIX століття, до того часу, коли в соціальному дискурсі вперше з'являється поняття соціальних проблем. Під соціальними проблемами тоді розумілися неправильні, несправедливі з погляду уявлень про «гідне життя» людини ситуації, які повинні бути викоренені зусиллями суспільства. По-друге, воно відображає сутність сучасного мультипарадигмального підходу і, зокрема, вказує на структуру соціальної проблеми, яка має «об'єктивне підґрунтя і суб'єктивне визначення», розглядати які вперше запропонували Р. Фуллер і Р. Майерс в середині XX століття. По-третє, – і це важливо, – це визначення вказує на критерій відмінності соціальних проблем від соціальних явищ. Проблемна ситуація не тільки співвідноситься з існуючою системою цінностей, тобто з уявленнями про соціальну справедливість і людське благо, але і вирішується в контексті відновлення ціннісної єдності суспільства [3, 104]. Таким чином, виходячи з визначення соціальної проблеми, щоб

розібратися з її структурою, ми повинні розглянути об'єктивну та суб'єктивну складову соціальної проблеми.

Об'єктивна складова соціальної проблеми – це реальна ситуація або об'єктивна умова, що має набір зовнішніх ознак, які можна зафіксувати та кількісно описати. Соціальні проблеми об'єктивні в тому сенсі, що наслідки їх існування завжди реальні, дієві незалежно від того, чи усвідомлюють це члени суспільства. На думку російського соціолога Т. Сімонової, об'єктивна складова соціальної проблеми має свою традицію дослідження в об'єктивістській соціології і передбачає розгляд її в контексті двох досить протилежних з методологічної точки зору підходів. Один з них – це традиційний для об'єктивізму системний підхід, і його добре розроблена методологія. Інший підхід заснований на альтернативній щодо теорії систем – теорії соціокультурного поля. Кожна з обох теорій має свій дискурс, свої переваги і недоліки, і обидві вони можуть бути використані для аналізу об'єктивної складової соціальної проблеми [3, 104].

Так, у системній моделі суспільство, соціальна група та окремо взятий індивід розглядаються у вигляді системи. Об'єктивна складова соціальної проблеми, згідно з теорією систем, включає, по-перше, внутрішні проблеми соціальної системи (пов'язані з ієрархією підсистем та їх взаємовідносинами, з неотриманням статусу ідентичності системі якої-небудь з її підсистем, а також з межами підсистем і межами системи з іншими системами); по-друге, проблеми функціонування системи, тобто дисфункції трьох основних видів: функціональне випадання (коли не виконуються системні цілі), функціональна помилка (коли руйнується «сенс» соціальної системи) та функціональний конфлікт (розвивається, коли частини системи діють одна проти одної, не кооперуються і блокують систему); по-третє, проблеми міжсистемних відносин, які пов'язані з неконгруентністю систем або негативними відносинами між ними (виникають внаслідок дефіциту міжсистемних зв'язків або відносин між чужими і навіть конфліктними за цілями системами) [4, 9]. Для з'ясування складності соціальної проблеми системна модель пропонує розгляд суспільства на трьох рівнях: макро-, мезо – і мікрорівні. Соціальні проблеми виникають на кожному з цих рівнів, визначають їх властивості: масштаб, місце локалізації, соціальні наслідки і т.ін., які мають кількісні характеристики і можуть бути соціологічно виміряні [3, 105].

Теорія соціокультурного поля прийшла в соціологію з природничих наук і є однією з домінуючих у сучасній науці. На думку польського соціолога П. Штомпки, теорія соціокультурного поля

ґрунтується на двох основних постулатах. Згідно з першим постулатом теорія поля концентрується на проникаючих динамічних якостях соціальної реальності і, відповідно, на сприйнятті суспільства, яке знаходиться не в статичному стані, а в русі, процесі, що створює так званий «процесуальний образ» суспільства. Згідно з другим постулатом, теорія поля передбачає дематеріалізацію соціальної реальності і розглядає суспільство не як жорсткий квазі-об'єкт, а як постійно триваючий безкінечний потік подій, створюючий, у свою чергу, «образ поля» [5]. Тому суспільство існує до тих пір, поки в ньому щось відбувається, робляться певні дії. Таким чином, соціальні проблеми в моделі поля пов'язані: по-перше, з моментальними станами окремих мереж, з процесами, які відбуваються в окремих сегментах поля або в мережах ідеалів, норм, взаємодій та інтересів; по-друге, з процесами, які відбуваються між рівнями поля, які знаходяться в багаточисельних і багатомірних взаємозв'язках культури та соціальної тканини поля; по-третє, з рівнем складності соціального поля, його макро-, мезо- або мікрорівнем [6, 73].

Оскільки не існує єдиної думки про переваги тієї чи іншої моделі, то представляється можливим використовувати для дослідження об'єктивної складової соціальної проблеми концептуальний апарат як системної моделі, так і моделі соціокультурного поля.

Проте увага тільки до об'єктивної складової соціальної проблеми хоча і є необхідною, але не є достатньою для її повного розуміння. Необхідний ще аналіз суб'єктивної складової соціальної проблеми, тобто тих людей, яких соціальна проблема зачіпає безпосередньо. Соціологи Р. Фуллер і Р. Майерс зазначали: «Об'єктивна умова необхідна, але сама по собі недостатня для того, щоб скласти соціальну проблему. Необхідне усвідомлення окремими індивідами, що дана умова загрожує певним значущим для них цінностям» [7, 138]. З цього погляду, можемо говорити про так званих суб'єктів соціальної проблеми, які визначають ту чи іншу ситуацію як проблемну. У цьому контексті виокремлюють дві групи суб'єктів соціальної проблеми – причетних до проблеми і залучених у проблему.

До причетних до проблеми відносяться всі ті люди, стан або діяльність яких визначається існуванням соціальної проблеми, для яких вона має специфічне значення. Причетні до проблеми, у свою чергу, поділяються на «жертв» проблеми, тобто тих, хто страждає від ситуації, незалежно від них і усвідомлює це, і «носіїв» проблеми, які несуть проблему в собі і самі є проблемою для оточуючих, хоча можуть не розуміти і не визнавати цього [3, 106]. Що ж до залучених у проблему, то це ті групи індивідів, «які стверджують, що певна

об'єктивна умова існує, визначають її як соціальну проблему та висувають вимоги, щоб змінити ситуацію» [8, 160]. Тобто до залучених до проблеми відносяться ті, хто займається сформованою соціальною проблемою в силу своїх професійних обов'язків або ж займається нею добровільно, в силу своїх інтересів.

Таким чином, ми визначили основні складові соціальної проблеми, які, власне, складають її структуру. Проте, щоб краще зрозуміти сутність соціальних проблем, розглянемо їх основні види. Класифікація соціальних проблем є доволі широкою, тому підходити до її розгляду потрібно з виділення критеріїв класифікації. Найбільш широку типологізацією критеріїв запропонував російський соціолог О. Іванов. Зокрема, науковець виокремив наступні основні критерії класифікації соціальних проблем [11]:

1) співвіднесеність соціальних проблем з різними сферами суспільного життя (проблеми матеріального та духовного виробництва, соціальні проблеми відтворення людини і населення в цілому);

2) залежність соціальних проблем від їх суб'єктів, носіїв (загальнолюдські проблеми, проблеми конкретних товариств, окремих соціальних груп, спільностей, зокрема, проблеми окремих соціально-професійних та соціально-демографічних груп);

3) територіальна ознака (проблеми, притаманні окремим країнам, регіонам, великим територіальним утворенням, містам, районам тощо);

4) належність соціальних проблем до певних соціальних інститутів (соціальні проблеми сім'ї, права, релігії, освіти, економіки тощо);

5) відмінність проблем за роллю у розвитку суспільства (основні, неосновні; визначальні, визначені; первинні, вторинні тощо);

6) масштаб, обсяг (загальні, особливі; великомасштабні або дрібномасштабні);

7) стійкість (стабільні, постійні, змінні соціальні проблеми);

8) повторюваність (відновлювальні, не відновлювальні);

9) своєрідність (оригінальні, неоригінальні, звичайні, незвичайні);

10) актуальність (злободенні, гострі, неактуальні, віртуальні, потенційні);

11) рівень усвідомлення соціальних проблем (усвідомлені, неусвідомлені; усвідомлені на рівні здорового глузду і на рівні наукової свідомості);

12) тип зв'язків між соціальними проблемами (подібні, однопорядкові, різнопорядкові; однотипні, різнотипні, пов'язані між собою);

13) ступінь вирішення (повністю вирішуються, частково вирішуються, не вирішуються).

Класифікувати соціальні проблеми можна з огляду на соціальну роботу, а саме: виокремити ті види соціальних проблем, на рішення яких спрямована соціальна робота [12]:

Індивідуальні, сімейні, організаційні проблеми. Працюють з індивідом, включаючи його слабе фізичне здоров'я і безпорадність, пригноблення, зовнішню непривабливість, самотність, соціальну ізоляцію і закінчуючи різними організаційними проблемами.

Соціально-екологічні проблеми – охорона навколишнього середовища, забруднення великих промислових центрів, екологічні катастрофи.

Соціально-економічні проблеми. У ході становлення держави, здійснення реформ в Україні 60 % населення виявилось за межею бідності. Такі соціальні наслідки економічних реформ на сучасному етапі актуалізують соціальну роботу.

Проблеми соціальної стратифікації. Соціальне розшарування, нерівність у суспільстві веде до розділення суспільства на «вищі» і «нижчі» класи і верстви, до економічної експлуатації, технократичної маніпуляції.

Проблеми поведінкового функціонування індивідів, груп, спільностей – аспекти девіантної поведінки, соціальних відхилень, наркоманії, алкоголізму, соціальної аномалії і т.ін.

Проблеми символізування і моделювання світу і людей в ньому. Вони можуть виражатися в неадекватних формах, недоліку честі і моралі, високій самоповазі, недосяжних життєвих цілях, а звідси – у відчуженні, соціальних забобонах, в антилюдських цінностях.

Проблеми комунікації, інформаційного забезпечення, а також проблеми нормативних оцінок і пізнавальних здібностей.

Проблеми структур влади – від них, їх дії, програм залежить соціальна напруженість і стабільність у суспільстві, від їх режиму (тоталітарності, демократії або авторитарності) – соціальна активність населення.

Для більш повної картини вивчення соціальних проблем перейдемо до розгляду їх розвитку. Одним із найкращих підходів до цієї проблематики є підхід американського соціолога Г. Блумера [9], який розглянув стадії соціальної проблеми наступним чином.

Передусім, соціальна проблема виникає як соціальне явище або ж проблемна ситуація, але набуває свого статусу тільки у випадку її усвідомлення суспільством. Не усвідомлюючи соціальну проблему, соціум не звертає уваги на неї, не обговорює, не шукає шляхів її

вирішення. Тому ми можемо говорити про те, що не всіляка негативна соціальна умова є соціальною проблемою. У такому контексті варто зауважити, що соціальна проблема може мати культурні, ідеологічні або часові особливості в межах окремого суспільства, тобто, якщо в одному суспільстві проблемна умова буде сприйматися як соціальна проблема, то в іншому – це може бути нормою життя (наприклад, в ісламських державах права жінки поступаються правам чоловіка, що вважається нормальним, а в західних країнах це явище сприймається як соціальна проблема нерівності). Більше того, негативні соціальні умови можуть ігноруватися в один період часу і, зовсім не змінившись, стати предметом глибокого занепокоєння – в інший (наприклад, та ж соціальна нерівність в Європі). Відтак, визнання суспільством соціальних проблем є вкрай вибіркоким процесом, за якого багатьом шкідливим соціальним умовам не приділяється ніяка увага з боку суспільства.

Наступною стадією розвитку соціальної проблеми є її легітимізація – процес визнання соціальними суб'єктами значущості соціальної проблеми та її вплив на суспільство. Після первісного визнання соціальна проблема повинна отримати «соціальну підтримку» для того, щоб сприйматися серйозно і просуватися у своєму розвитку. Соціальна проблема повинна придбати необхідний ступінь респектабельності, що дає їй право бути розглянутій на визначених аренах громадського обговорення. В українському суспільстві такими аренами є засоби масової комунікації, церква, школа, університет, громадські організації, державні структури тощо. Тобто певна соціальна група (або ж групи) визначає певну умову як шкідливу, образливу, небажану та ініціює обговорення, робить таку умову предметом громадської уваги і політичного інтересу. Як зазначає український науковець Л. Климанська, статус соціальної проблеми передбачає вже не тільки увагу громадськості та науковців до ускладнених обставин, а увагу політиків до них, необхідність прийняття рішень у межах соціальної політики для вирішення цих проблем [10, 127]. На державному рівні приймаються національні соціально-політичні проекти, що передбачають боротьбу із бідністю, на захист материнства і дитинства, на створення гідних умов життя пенсіонерам, на вирішення проблеми бездомності, тобто проекти, які покликані розв'язати масштабні соціальні проблеми.

Якщо соціальна проблема пройшла стадії соціального визнання та соціальної легітимізації, то вона вступає в наступну стадію свого розвитку. Проблема наразі стає об'єктом обговорення, полеміки, різних описів і різноманітних вимог. Все це становить стадію

мобілізації суспільства щодо соціальної проблеми. Варто зазначити, що доля соціальної проблеми значною мірою залежить від того, що станеться в ході процесу мобілізації. Як визначається проблема, як вона змінюється під впливом громадського почуття, як вона зображується з метою захисту інтересів істеблішменту і як вона відображає роль стратегічних позицій і влади – все це неминучі питання, які говорять про важливість процесу мобілізації дій.

Наступною стадією розвитку соціальної проблеми є формування офіційного плану дій. На цій стадії формується рішення суспільства щодо того, як діяти стосовно даної проблеми. Ця стадія включає в себе складання офіційного плану дій так, як це відбувається в парламентських комітетах, законодавчих палатах і виконавчих органах. Офіційний план майже завжди є результатом узгодження різних поглядів та інтересів. Компроміси, поступки, угоди, підпорядкування впливу, реакція на владу і обговорення того, що може бути здійснено, – все це впливає на кінцеве формулювання. Це процес визначення і перевизначення в концентрованій формі, який включає в себе формування, переробку і виправлення колективного образу соціальної проблеми, внаслідок чого результат може значною мірою відрізнятись від того, як проблема представлялася на ранній стадії свого розвитку. Запропонований офіційний план сам по собі становить офіційне визначення проблеми; він відображає те, яким чином суспільство сприймає проблему за допомогою свого офіційного апарату, і як воно має намір діяти стосовно проблеми.

Останньою стадією розвитку соціальної проблеми є реалізація офіційного плану дій. У ході свого втілення цей план завжди певною мірою модифікується, переформулюється, причому іноді непередбачуваним чином. Здійснення плану оголошує початок нового процесу колективного визначення. Воно закладає основи формування нових ліній дій з боку тих, хто залучений у проблему, і тих, кого торкнувся цей план. Люди, яким загрожує небезпека втрати існуючих переваг, намагаються обмежити реалізований план або спрямувати його в інший бік. Ті ж, хто виграв в результаті реалізації цього плану, можуть прагнути використовувати нові можливості. Ще один варіант полягає в тому, що обидві групи можуть виробляти нові, не передбачені планом компромісні угоди. Адміністративний персонал схильний підмінити своєю політикою офіційну політику, що лежить в основі плану. Часто розробляються різні секретні прийоми, які залишають непорушеними центральні області соціальної проблеми або трансформують інші області таким способом, який ніколи не передбачався офіційно.

Таким чином, Г. Блумер описав п'ять стадій розвитку соціальних проблем, які показують необхідність розвитку нових перспектив і підходів у соціологічному дослідженні соціальних проблем. На думку вченого, розміщення соціальних проблем у контексті процесу колективного визначення є абсолютно необхідним. Саме цей процес детермінує визнання існування проблеми і необхідність її розгляду; він визначає і те, яким чином вона повинна розглядатися, що повинно бути зроблено, і як вона перебудовується при спробах контролю над нею. Соціальні проблеми знаходять існування, розвиток і свою долю в цьому процесі. Ігнорування процесу може вести до отримання лише фрагментарного знання та уявної картини про соціальні проблеми.

Проаналізувавши поняття, структуру, основні види та стадії розвитку соціальної проблеми, ми можемо більш детально охарактеризувати та оцінити будь-яку конкретну соціальну проблему, а головне – запропонувати ефективні способи її подолання або мінімізування наслідків соціальної проблеми.

Подальші дослідження слід присвятити особливостям подолання соціальних проблем.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Римский В. Л.* Социальная политика как метод решения социальных проблем // *Обществ. науки и современность*, 2006. – № 5. – С. 93.
2. *Rubington E.* The Study of Social Problems / E. Rubington, M. Weinberg // Oxford University Press, New York. – 1971. – 219 p.
3. *Симонова Т. М.* Структура социальной проблемы и ее анализ // *Вестник Челябинского государственного университета: «Философия. Социология. Культурология»*. – 2009. – № 12. – С. 103-107.
4. *Верминенко Ю. В.* Социология социальных проблем как актуальная отрасль современного социального знания // *Журнал российской социологической ассоциации «Социология»*. – Вып. 2. – 2008. – С. 4-12.
5. *Штомпка П.* Социология социальных изменений / пер. с англ.; под ред. В.А. Ядова. – М. : Аспект-Пресс, 1996. – 416 с.
6. *Симонова Т.М.* Социальные проблемы в социологии и социальной работе: определение, анализ, решение. – СПб. : Роза мира, 2005.
7. *Фуллер Р.* История социальной проблемы / Р. Фуллер, Р. Майерс // *Контексты современности : хрестоматия*. – Казань. – 2001. – С. 138.

8. *Спектор М.* Конструирование социальных проблем / М. Спектор, Дж. Китсьюз // Контексты современности: хрестоматия. – Казань. – 2001. – С. 160.
9. *Blumer H.* Social problems as collective behavior // Social problems. The University of California Press, 1971. – Vol. 18. – P. 298–306.
10. *Климанська Л. Д.* Форматування іміджу соціальної проблеми у масовій політиці // Вісник СевНТУ. Вип. 100: Політологія: зб. наук. пр. – Севастополь: Вид-во СевНТУ, 2009. – С. 126-130.
11. *Иванов О. И.* Введение в социологию социальных проблем // учебно-методическое пособие. – СПб. : Социологическое общество им. М.М. Ковалевского, 2003. – 80 с.
12. *Парфанович І. І.* Соціальна діагностика : курс лекцій. – Тернопіль : ТДПУ, 2009. – 182 с.

Кацюра А. В. Основные характеристики социальных проблем.

В статье рассмотрены характерологические особенности социальных проблем и их основные составляющие. Особое внимание уделено объективной и субъективной составляющим социальных проблем, которые определяют их особенности и структуру. Очерчены структурологические характеристики социальных проблем и их основные виды. Для более полной картины изучения социальных проблем в статье раскрыт процесс их развития.

Ключевые слова: социальная проблема, структура социальной проблемы, виды социальных проблем, стадии развития социальных проблем.

Kacjora O. V. Main characteristics of social problems.

The article describes characteristic features of social problems, their main components. Special attention is given to the objective and subjective components of the social issues that determine their features and structure. Outlined structuralism characteristics of social problems and their main types. For a more complete picture of the study of social problems, the article examines the development of social problems.

Keywords: social problem, the structure of social problems, the types of social problems, the stage of development of social problems.

Рибшун О.

**УКРАЇНСЬКА СОЦІОЛОГІЯ ЗА ДОБИ РАДЯНСЬКОЇ
ПЕРЕБУДОВИ ТА ВИТОКИ МЕХАНІЗМІВ
ФУНКЦІОНУВАННЯ СУЧАСНОЇ НАУКИ**

На зразках української соціології часів радянської Перебудови актуалізується роль ідеологічної опіки та соціального замовлення як системних чинників у функціонуванні сучасної науки.

Ключові слова: українська соціологія, сучасна наука, інститут науки, ідеологія, соціальне замовлення.

Нинішнє вітчизняне суспільствознавство переживає не найкращі часи. На тлі загальної (світової) кризи ідей, яка спричинила ось уже кількадесятилітню депресію соціально-гуманітарного сектора науки [1], вітчизняна наука, де відбувається ще й інституційний крах, переживає вже не кризу, а швидше катастрофічну руйнацію. Тут має місце цілий набір проявів, від кризи кадрів і аж до імітації наукової роботи та псевдо творчості, що є, насамперед, наслідком відсутності соціального замовлення на науковий продукт та відсутності адекватної комунікації із державою /владою/, елітою. Цьому є комплекс причин, ще далеко не аналізований /осмислений і явно мінливий та неоднозначний у своїй ситуативній конфігурації. Наразі ми не будемо акцентувати на усіх причинах, що породжують проблеми сучасної науки в Україні.

Натомість спробуємо на зразках невеликого епізоду виявити деякі, зокрема, з'ясувати роль політичного (ідеологічного) чинника та значення соціального замовлення. Головним об'єктом наших подальших розглядів буде вітчизняна соціологія. Хронологічно епізод обмежений періодом радянської перебудови, коли означені нами фактори вийшли на рівень першочергової значимості.

Будучи «дзеркалом соціальної епохи», соціологія як наука не може не відчувати її «критичних» періодів, отих моментів, коли історія розпочинає новий етап, зачасти кардинально відмінний від попередніх. Тому цілком логічно, що радянські соціологи не могли не відчути нових тенденцій сер. 80-х рр. І дійсно, наукова спільнота такі тенденції відчувала, проявлялися ж ці відчуття в конкретних результатах їх наукової творчості, змісті продукованих ідей та результативності досліджень, які, доречно зауважити, були кардинально відмінними на початку та в кінці перебудови.

Радянська Перебудова 80-х рр. – це, насамперед, комплекс серйозних реформ та їх соціальні наслідки, які, проте, не були абсолютно послідовними і логічно зрозумілими та передбачуваними. Технократичний стрибок, «гласність» і відносно конструктивний діалог із Заходом (1985-86 рр.) було продовжено радикальною економічною реформою М. Рижкова-Л. Абалкіна (1987-89 рр.), наслідки якої було посилено радикальною політичною реформою

1988 р. Врешті-решт, концепція переходу до регульованої ринкової економіки та ініційований другий етап політичної реформи призвели до серпневого путчу 1991 р. та остаточного розвалу держави [2]. Щоправда, ця схема, що добре відображає загальні соціально-економічні та політичні особливості радянської перебудови, слугує лише макрофоном, коли фокусуватись на розвитку інституту науки, особливо у республіканських центрах, що відбувався за дещо іншим, більш автономним сценарієм. Особливо це показово на зразках соціології.

Радянські соціологи уважно слідкували за змінами політичного й соціального клімату. Але, особливо на перших етапах реформ, вони були ще дуже обережні у висловленні своїх вражень. Цьому є пояснення, і тут ми вперше в рамках нашого огляду акцентуємо на ролі ідеологічного чинника – спрацював багаторічний страх перед владою, табу на критику політичних рішень привели до деякого запізнення в адекватних оцінках перших наслідків реформування. І лише тоді, коли курс на перебудову був остаточно затверджений, коли вдалося добряче сколихнути суспільну свідомість, соціологи, зрештою, активізувались, до них повернулось відчуття суспільної потреби. Саме трансформація в мотиваційній сфері стимулювала їхню бурхливу діяльність у другій пол. 80-х – на поч. 90-х рр. Тоді радянська соціологія фактично завершує процес своєї інституціоналізації: розширює проблематику, налагоджує чітку систему соціологічної освіти, фахового видавництва, остаточно вивільняється з-під крила філософії, позбувається теоретичного тиску істмату тощо.

На поч. 90-х рр. російські дослідники провели досить цікаве дослідження, пов'язане саме з радянською соціологією епохи перебудови [3]. Було здійснено семантичний аналіз емпіричного матеріалу, який зберігається в ІНІОН, за результатами якого побудовано концептуальну модель змін у структурі радянського соціологічного знання в порівнянні з доперебудовними часами. Отже, у радянському соціальному знанні в другій пол. 80-х рр. відбуваються наступні зміни:

- змістова переструктурація марксистської соціальної парадигми. Зростання кількості публікацій, присвячених методам соціологічних досліджень свідчить про пошуки реорганізації старої парадигмальної моделі відповідно до досягнень світової соціології;
- збільшення долі психологічної проблематики відображає поворот науки до вирішення реальних практичних завдань, з якими людина зіштовхується в повсякденному житті. Ця тенденція особливо

характерна для української соціології, де психологічна проблематика ще з 70-х рр. була пріоритетною;

- соціологи звертаються до вивчення проблем гласності, свободи, держави, громадянина, політики, моралі, що свідчить про більш активну участь вітчизняних учених у вирішенні соціальних проблем конкретного історичного періоду;

- стабільно зростає кількість літератури, у якій відображається власне соціологічна проблематика, що відображає намагання соціологів чітко визначити свій унікальний науковий статус;

- досить різко скорочується питома вага публікацій, присвячених критиці буржуазної соціології і обґрунтуванню різноманітних ідеологем типу «буржуазна пропаганда», «комуністична пропаганда», «комуністичне виховання», «класова боротьба» тощо – свідчення того, що соціологія звільняється від ідеологічного гніту на користь вільного творчого розвитку;

- в окремих сферах соціологічної проблематики, як-от інтереси та потреби, молодь та студенти, народонаселення, вільний час, сім'я, побут залишається досить стійка рівновага в порівнянні з дослідженнями попередніх років.

Таким чином, ми бачимо, що доба Перебудови дійсно приносить «нові віяння» у вітчизняну соціологію, підтвердженням чого є її інституціональні зміни, які відбуваються в цей час. Першою інституційною «відміткою» нових часів було утворення в лютому 1984 р. на базі Інституту філософії АН УРСР Відділення соціології, у рамках якого було об'єднано усі тогочасні соціологічні відділи та групи інституту. Фактично, було утворено прототип повноцінного академічного інституту соціології, для завершення організації якого залишалось лише дочекатись сприятливого політичного моменту. Які ж зміни відбуваються в цей час на інших структурних рівнях української соціології? Готуючи матеріал дослідження, ми натрапили на досить цікаве статистичне джерело – повний офіційний перелік соціологічних підрозділів СРСР станом на 1976 р., повторений та доповнений у 1985 р. [4; 5]. Спираючись на вказані джерела, ми спробували вибудувати організаційно-структурну модель українських соціологічних підрозділів кін. 70-80-х рр.:

Основою академічної соціології, як ми вже зазначили, стало згадане Відділення Інституту філософії у структурі кількох відділів (соціологічних досліджень праці, філософських проблем соціальної психології, соціально-етичних проблем управління, соціологічних досліджень соціально-професійних орієнтацій та проблем комуністичного виховання молоді), групи методики соціологічних

досліджень і статистичного аналізу соціальної інформації та Івано-Франківського відділу наукового атеїзму. Вже на перших порах досліджуються проблеми соціальної структури і соціальних відносин, професійно-кваліфікаційної структури зайнятості, динаміки престижності професій у масовій свідомості, формування трудової орієнтації молоді, вивчаються соціально-психологічні фактори оптимізації управлінської діяльності, з'ясовуються механізми використання соціальних резервів на колективних підприємствах і об'єднаннях, що працювали в рамках економічного експерименту, досліджуються впливи цінностей і норм виробничого колективу на формування молодого робітника, соціальні проблеми різних груп молоді, соціально-психологічні проблеми викорінення девіантних явищ, зокрема алкоголізму, продовжуються роботи у сферах методології та методики соціологічного дослідження, статистичного аналізу соціальної інформації, соціального прогнозування тощо.

Досить потужне соціологічне представництво протягом 70-х рр. було в Інституті економіки, що пояснюється розробкою тут основних аспектів проблем соціального планування як складової економічного планування. Проте ця галузь радянської соціології поступово занепадала, тому вже на сер. 80-х рр. практично ніякого «соціологічного» прогресу в Інституті економіки не відбувалось. У «головному» економічному інституті в Києві соціологією займались у секторі демографії та відтворення трудових ресурсів і лабораторії профорієнтації та профвідбору. Також Інститут економіки зберіг досить широке регіональне представництво, здійснюючи економіко-соціальні дослідження (насамперед, у контексті соціального планування та управління промисловістю) силами підрозділів Львівського, Одеського та Харківського відділень.

Зберігаються соціологічні підрозділи в деяких інших академічних інститутах, але їхня діяльність була здебільшого спрямована на галузеві проблеми. Так, Інститут мистецтвознавства мав етносоціологічну групу, Інститут суспільних наук – львівський відділ проблем формування науково-атеїстичного світобачення, Інститут економіки промисловості – донецький відділ соціально-економічного розвитку.

У 70-ті рр. було налагоджено доволі специфічну наукову співпрацю соціологів та кібернетиків (соціоінженерна розробка автоматизованих систем управління), яка загалом зазнає неспіху через номенклатурну протидію (проект на поч. 80-х рр. остаточно згорається). Станом на сер. 80-х рр. як залишок минулої співпраці у структурі Інституту кібернетики залишалось Дніпропетровське

спеціальне конструкторське бюро машин та систем, в якому збереглась наближена до соціології проблематика: підвищення ефективності партійного керівництва на базі використання сучасних автоматизованих інформаційних систем, ефективність соціалістичного змагання, соціальна активність інженерно-технічних робітників тощо.

Загалом, можна виокремити дві характерні тенденції, що притаманні українській академічній соціології років перебудови:

- чітко означився головний вітчизняний соціологічний центр – Відділення соціології Інституту філософії АН УРСР, де здійснюється комплексний аналіз соціальних процесів в республіці;
- залишається сталим або поступово скорочується об'єм соціологічної проблематики в інших академічних інститутах.

Якщо для української академічної соціології добою відродження стала межа 60-70-х рр., то для вузівської соціології ця хронологічна межа зміщується на ціле десятиліття – до рубежу 70-80-х рр. Попри утворення ще в 60-х рр. кількох вузівських соціологічних лабораторій, справжній розквіт вузівської соціології розпочинається лише тоді, коли чітко означилась потреба в системній підготовці фахових соціологів. Фактично, вже на сер. 80-х рр., коли в радянській вищій школі запроваджується соціологія як навчальна дисципліна, спектр вузівської соціології «розквітає», а динаміка збільшення підрозділів саме цього напрямку зберігається донині. Якщо ж акцентовано розглянути вітчизняну вузівську соціологію сер. – другої пол. 80-х рр. у кількох її розрізах, то можна зазначити, що:

- географічно вона охоплювала більшість регіонів України. Соціологічні підрозділи діяли у вишах Києва, Львова, Харкова Одеси, Луганська, Вінниці, Дніпропетровська, Донецька, Запоріжжя, Івано-Франківська, Миколаєва, Полтави, Рівного, Севастополя, Сімферополя, Сум, Тернополя, Херсону, Кривого Рогу, Мелітополя;
- найбільш широкий спектр підрозділів соціологічного профілю в державних університетах, до того ж змінюється їх формальне представництво – окрім лабораторій, вже з кін. 70-х рр. з'являються перші соціологічні кафедри. Так, у Київському університеті кафедра соціології діє з 1979 р., майже одночасно виникає така ж кафедра при Харківському університеті. В інших державних університетах домінуючою формою залишилися соціологічні лабораторії та групи;
- досить широко представлена соціологія у вузах педагогічного профілю;
- соціологічні підрозділи з'являються в деяких політехнічних, технологічних, народногосподарських, навіть медичних вишах;

- якщо розглянути проблемне поле вузівських соціологів, то домінуючою проблематикою на сер. 80-х рр. залишається промислова соціологія та соціологія освіти. Водночас, спостерігається тенденція до розширення спектру проблем: вивчення громадської думки, психологічні та соціальні характеристики особистості, соціальні аспекти ідейно-політичного, морального, естетичного виховання молоді тощо.

Фактично, вітчизняна вузівська соціологія на сер. 80-х рр. досить суттєво розширює ареал і форми свого представництва. Соціологічні структури з'являються вже, окрім класичних університетів, у більшості вітчизняних вищих навчальних закладів, що стане однією з умов подальшої популяризації і легітимації української соціологічної науки. Поява перших соціологічних кафедр засвідчила продовження активної інституціоналізації науки і вирішення однієї з основних проблем радянської соціології – створення основи для майбутньої сталої системи підготовки професійних соціологів. Домінування ж стандартних дослідницьких проблем засвідчує ще не досить високий рівень фахівців, які склали кадрову основу вузівської соціології. Здебільшого практикувались вузькоприкладні невеличкі дослідження за наявними зразками. Лише окремі підрозділи виходили за межі промислової соціології та соціології освіти, що, як покаже час, було швидше винятком з правил, аніж тенденцією до загального якісного розвитку.

Протягом всієї радянської доби заводська соціологія залишалася найбільш кількісно (щоправда, не якісно) представленим різновидом радянської соціології. Її підрозділи соціологічного профілю охоплювали практично всю вертикаль радянського народного господарства, насамперед, його промислового сектору. Одночасно на поч. 80-х рр. спостерігається певна тенденція до галузевого розширення. Наприклад, на рівні соціологічних відділів при галузевих міністерствах радянського та союзного значення нові соціологічні підрозділи з'являються у Держтелерадіо УРСР, Міністерстві чорної металургії УРСР, Укрцентрлісоргтруді тощо. Аналогічну тенденцію збільшення кількості та галузевого розширення можна простежити при фокусуванні уваги на соціологічні відділи, сектори, служби вітчизняних галузевих НДІ. Проте найбільш широко була представлена заводська соціологія на нижчому рівні – на конкретних промислових підприємствах. На сер. 80-х рр. вже практично на кожному великому та середньому промисловому підприємстві України була власна соціологічна служба. Щоправда, дослідницька проблематика цих служб була надзвичайно однотипною і

спрямованою, насамперед, на вивчення актуальних прикладних проблем, здебільшого, локального характеру. Це, передусім, популярне на той час соціальне планування колективу промислового підприємства, а також соціальні причини плінності кадрів, профорієнтація підростаючого покоління, соціально-психологічний та морально-психологічний клімат в колективі, соціальна активність трудящих та ефективність ідеологічної роботи в їх середовищі. Подібні дослідження не потребували серйозної фахової підготовки, адже на той час вже існували детально розроблені та неодноразово апробовані методики, що частково пояснює можливість їх проведення на будь-якому підприємстві. І лише на окремих з них виходили за вищезначений набір, займаючись стилями управління (зазвичай, керівників середньої ланки), аналізом професійно-кваліфікаційної структури робітничих кадрів тощо. Вочевидь, саме така проблемна уніфікація, вузькоприкладна спрямованість і відсутність творчої самостійності надалі стали одним з факторів досить швидкої агонії заводської соціології в кін. 80-х – на поч. 90-х рр.

Окремий сегмент у системі радянської соціології займали соціологічні підрозділи в партійних структурах. Як і з заводською соціологією, тут соціологічні підрозділи були утворені по усій вертикалі – від сектора наукового комунізму Інституту історії партії при ЦК КПУ до соціологічних лабораторій при міськкоммах. Типовими прикладами підрозділів нижчого рівня були соціологічні підрозділи (практично всюди під одіозною назвою Громадський інститут соціологічних або конкретно-соціологічних досліджень) Дніпропетровського, Донецького, Львівського міськкомів КПУ. Їх спільною рисою був великий декларативний і, в більшості випадків, непрофесійний штат (у Дніпропетровську – 41 особа, Львові – 26), а також ідеологічна спрямованість досліджень типу вивчення ефективності організаційно-партійної та ідеологічної роботи, ефективності партійної пропаганди і засобів ідеологічного впливу тощо. Основною ж відмінною рисою підрозділів цього рівня була їх вища ресурсна спроможність (насамперед фінансова) та дослідницька самостійність (порівняно з іншими соціологічними структурами тут можна було займатись «офіційно забороненими» проблемами), хоча слід одразу ж зазначити, що більшість саме партійних соціологічних підрозділів власне наукою займались, у дусі тих часів, лише декларативно. Дещо відступивши від сухої теоретичної моделі, хочемо

представити спогади про сектор Інституту історії партії, надані В. Хмельком,¹ який з кінця 70-х і протягом 80-х рр. був його співробітником: «...В цьому інституті був відділ наукового комунізму, де працювали фактично внутрішні дисиденти. Керівник – професор Косолапов, в нього старшим науковим співробітником працював Валентин Королько, молодшим Борис Жилін... Це були люди, які розуміли, що ця система – взагалі-то зовсім не така, за яку себе видає. І там, у відділі, це можна було обговорювати вільно. Я пам'ятаю, коли до мене прийшов на роботу Роман Лінчовський, так він твердив, що таке важко собі навіть уявити, в Інституті філософії таких тем жахаються, якщо десь і обговорюють, то тільки не у відділі, в той час як у нас... Наприклад, література, яку ми отримували, закордонна, яка йшла під всякими грифами, в нас вона була. Директор інституту отримував щотижня ксерокс змісту останніх журналів, там він мав право поставити галочку і отримати повністю відксерений текст, який надсилали з московського інституту іноземної літератури суспільних наук».

Таким чином, структурно-організаційна модель української соціології другої пол. 70-х – поч. 80-х рр., представлена, щонайменше, чотирима автономними сегментами з притаманними для них не лише специфічними організаційними формами, але й характерним контентом наукової проблематики, що загалом відповідало потребам в оперативному осмисленні суспільних змін, спричинених реформами сер. – другої пол. 80-х рр. Водночас, завершення її інституційного оформлення саме в означений період можна розуміти як результат сприятливих умов, де означені нами на початку ідеологічні чинники (пом'якшення режиму політичної «опіки» над суспільними науками) та соціальне замовлення, що спричинило оперативну корекцію дослідницької проблематики, виявились надзвичайно значимими.

Підсумовуючи, слід зазначити, що роль означених чинників у ситуативно інших умовах може бути кардинально відмінною, але значимість їх як системоформуючих для науки є безперечною. Надмірна політична опіка, недбале чи непродумане адміністративне реформування, відсутність інституційних умов для задоволення

---

¹ Спогади, отримані автором під час підготовки дисертаційного дослідження, базованого на експертних оцінках та спогадах сучасників про становлення та розвиток української соціології. Повний контент інтерв'ю представлений у додатках до дисертаційного дослідження автора «Українська соціологія: традиції, чинники, орієнтири розвитку (60-ті рр. ХХ – поч. ХХІ ст.)».

«інформаційного голоду» і, як наслідок, відсутність реального соціального замовлення на наукоємну продукцію, врешті-решт, можуть призвести до деградації, а то й до краху інституту науки певного локального соціуму. Водночас, зворотні тенденції уможливають її розвиток, а іноді й реінституціоналізацію, відродження.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Дергульян Г.* Как устроен этот мир. наброски на макросоциологические темы. – М. : Изд. Ин-та Гайдара, 2013. – С. 276-296.
2. *Рибак І. В.* Історія радянського суспільства: навчальний посібник. – Кам'янець-Подільський: «АБЕТКА», 1998. – (Ч.2. Випробування, криза та загибель (1941-1991 рр.)). – С. 113-128.
3. *Кабыща А. В.* Наукометрический анализ структуры социологического знания (по базам данных ИНИОН) / А. В. Кабыща, М. Р. Тульчинский // СоцИс. – 1993. – № 4. – С. 38–45.
4. Социологические центры СССР (1976г.) / отв. ред. В. Ю. Панков и М. Р. Тульчинский. – М., 1976. – 209 с.
5. Социологические центры СССР (1985г.) / отв. ред. М. Р. Тульчинский. – М., 1985. – 218 с.

Рыбцун А. В. Украинская социология во времена советской Перестройки и истоки механизмов функционирования современной науки.

На образцах украинской социологии времен советской Перестройки актуализируется значение факторов идеологии и социального запроса как системных в контексте вопросов функционирования современного института науки.

Ключевые слова: украинская социология, современная наука, институт науки, идеология, социальный запрос.

Rybschun A. Ukrainian sociology during the Soviet Perestroika and source mechanisms of functioning of modern science.

On the sociology of the time samples of Ukrainian Soviet Perestroika updated weighting factors of ideology and social system as a request in the context of contemporary issues in the Institute of Science.

Keywords: Ukrainian sociology, modern science, Institute of Science, ideology, social demand.

РЕЦЕНЗІЯ

Кіндратець О.

**РЕЦЕНЗІЯ
НА МОНОГРАФІЮ О. Є. ПОСТОЛ
«ПОСТКЛАСИЧНІ ІДЕОЛОГІЧНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ»
(ЗАПОРІЖЖЯ : ВЦ «АКАДЕМІЯ», 2015. – 288 с.)**

Монографія О. Є. Постол «Посткласичні ідеологічні трансформації» є системним дослідженням феномена політичної ідеології, який, попри докорінні цивілізаційні зміни, що відбуваються в останні десятиріччя, є одним з базових у сучасній політичній науці, адже ідеологія, виступаючи своєрідним типом суспільної свідомості, відбиває позицію соціуму щодо політичного, економічного, соціокультурного розвитку суспільства, а тому діє як індикатор його поступу. Саме ідеї є рушійною силою соціальних трансформацій. Становлення стабільного демократичного суспільства неможливе без суспільної ідеї, яка, маючи потужний інтеграційний потенціал, здатна забезпечити вищий рівень ціннісних орієнтацій і вивести його на більш високий щабель розвитку. Безідейна політика приречена на виродження і швидке зникнення. Соціальні утворення, що опікуються вирішенням конкретних питань «тут» і «тепер», не переймаються побудовою нового соціального організму. Знайти належне обґрунтування будь-якої кампанії можна на основі ідеології. Це дає змогу виокремити проблему в структурі глобальної політики. Дискусії про постідеологічну політику не мають сенсу. Незважаючи на те, що ідеологія сьогодні перебуває у стані кризи, вона не відходить у небуття.

Аналіз політичної ідеології, її стану, місця і ролі в сучасному глобалізованому світі, особливостей переходу від класичних до посткласичних ідеологій, трансформацій класичних ідеологічних течій, форм реалізації нетрадиційних ідеологічних течій і зародження нових як результату НТП, перспектив їх розвитку у світі в цілому і в

Україні зокрема, здійснений авторкою, є надзвичайно актуальним і заслуговує на увагу.

Здійснюючи теоретико-методологічний аналіз фундаментального концепту, яким є політична ідеологія, досліджуючи причини і чинники зміни ідеологічних парадигм, фактори сучасної кризи ідеології та її вплив на реальну політику, О.Є. Постол аргументовано доводить важливість ідеології для розвитку суспільства і обґрунтовує думку про безпідставність дискусій щодо позаідеологічності політики. У монографії належна увага звертається на «тотальні» і «часткові» ідеології; деідеологізацію і реідеологізацію в еволюції політичної ідеології; роль політичної ідеології в сучасному українському суспільстві; взаємозв'язок ідеології та групових інтересів; суспільно-політичні доктрини (ідеологічні течії) сучасності в контексті суспільних перетворень та їх перспективи; межі рухливості основних ідеологічних доктрин («константи» та змінні складники, деформації і модифікації); конвергенцію ідеологій у структурі суспільно-політичної динаміки; ідеологічну кризу в сучасній Україні як об'єкт політологічної рефлексії; причини виникнення деструктивних явищ на різних рівнях функціонування політичної ідеології; деформації найпоширеніших суспільно-політичних доктрин як чинника виникнення ідеологічної кризи; вплив глобалізації та інформатизації на розвиток ідеологічної кризи; інтегративний потенціал політичної ідеології, передумови і можливості його реалізації; ідеологічний діалог на державному, регіональному і світовому рівнях; протистояння «агресивних» (фашизм, радикалізм, шовінізм, фундаменталізм тощо) і «конструктивних» ідеологій; специфіку ідеології інформаційного суспільства.

У монографії здійснено аналіз потенціалу класичних ідеологій та більш пристосованих до сучасного динамізму посткласичних, основні форми яких репрезентовані неолібералізмом, неоконсерватизмом, неокомуністичними, неонаціоналістичними і соціал-демократичними неомодерністськими ідеологіями. Піддані рефлексії постнеокласичні ідеологічні течії, зокрема, лібертаризм, комунітаризм, ідеологія «нових правих», лівий радикалізм, фемінізм, релігійний фундаменталізм, правий екстримізм як своєрідна альтернатива класичній та посткласичній політичній свідомості, а також новітні – інвайронменталізм, глобалізм і альтерглобалізм, трансгуманізм, постмодернізм.

Динамізм суспільних процесів, їх непередбачуваність та поліваріантність унеможливорює осмислення ідейних трансформацій виключно засобами класичної методології і вимагає зміни методології

дослідження. Усвідомлення цього обумовлює застосування в монографії сучасних методологічних прийомів, зокрема, синергетики.

Політичний світ сьогодні радикально змінюється. Головну роль у цьому відіграє безпрецедентна за масштабом і впливом постмодерна глобалізація. У монографії О.Є. Постол аналізує це масштабне явище, яке має вирішальне значення для трансформації ідеологічної сфери. Позитивним є об'єктивне, неупереджене ставлення дослідниці до цього явища, проявів і наслідків його в усіх сферах буття соціуму.

Принципово важливими, на думку авторки, є зміни, що під впливом НТП та інформаційно-комунікаційних технологій відбулись у системі поглядів, уявлень і суспільній свідомості загалом, відповідно змінивши політичні ідеї, які мобілізують людей до політичної активності. Аксіологічний зсув від матеріальних цінностей періоду модерну до цінностей постмодерну обумовив і зміни ідеологічної конфігурації – акценти з масштабної розбудови «кращого майбутнього» та «доброго суспільства» змістилися в бік збереження ідентичності, захисту гідності та поваги інтересів соціальної спільноти, що породило дискусії про «політику ідентичності», «політику визнання». Такі суспільні зміни мають своє пояснення в постбіполярному надскладному глобалізованому світі, сповненому нових процесів, несподіваних сценаріїв і подій у всіх сферах буття людини. Об'єднання за інтересами, ідейні течії не мають такої значної соціальної бази як класичні ідеології, але їх цінність, як справедливо зауважує дослідниця, полягає у приверненні уваги до існуючих проблем, в ідейній і нормативній спрямованості, що визначає нові вектори світового розвитку. Тому, зауважується в монографії, звернення уваги представниками класичних і посткласичних ідеологій на нові ідейні течії і «кампанії проблем», актуальних, але не охоплених власною доктриною, виважена інсталяція їх ідей у концепцію суспільно-політичного розвитку, додали б їм динамізму та забезпечили суспільну підтримку.

Відповіддю ідеологічної сфери на розгортання глобальних трансформацій на зламі століть дослідниця вважає виникнення нової ідеологічної платформи моделювання соціально-політичної реальності – глобалізму. О.Є. Постол слушно зауважує, що, попри семантичну спорідненість, ототожнення понять «глобалізм» і «глобалізація» є недопустимим. «Глобалізм», як ідеологія подолання кризи капіталізму, функціонує в рамках двох напрямків – «ринкового глобалізму» та «справедливого глобалізму», які, утворюючи біполярні версії глобалізму, ускладнюють розуміння суті й значення самої глобалізації,

вироблення напрямів соціально-економічного розвитку постіндустріального світу.

Привертає увагу дослідження авторкою, поряд із глобалізмом та альтерглобалізмом, таких новітніх ідеологічних течій, як постмодернізм, інвайронменталізм, трансгуманізм. Як зауважується в праці, їх характерною рисою, як продукту постмодерному, є звернення до екзистенційності людини як біосоціальної істоти, розгубленої і збентеженої через динамізм і наслідки НТП та інформаційно-комунікаційні технології. Особливої уваги, на думку О.Є. Постол, заслуговують ідеї трансгуманізму, найгостріші дискусії навколо яких знаходяться в морально-етичній площині, адже безмежне, нерациональне захоплення гуманотехнологіями може спричинити негативні політичні і соціальні наслідки, а в поєднанні із технологічною сингулярністю загалом мати трагічні сценарії для існування людства. Втім авторка переконана, що людство дедалі більше усвідомлює «обмеженість» технічного прогресу, пов'язані з ним ризики і небезпеки, а тому людина, як мудра природа, здатна вгамувати нерозумні бажання. Висвітлюючи надзвичайну складність суспільних перетворень, зауважується, що саме постмодернізм точно відбиває той граничний стан суспільної свідомості, що передбачає переоцінювання цінностей і трансформацію ідеалів.

У монографії О.Є. Постол досліджує також форми проявів і перспективи розвитку посткласичних ідеологій у сучасній Україні, що має високу теоретичну і практичну актуальність, адже від цього залежить вектор розвитку держави, можливість подолання соціальної аномії, спричиненої, зокрема, ідеологічним вакуумом тощо. Авторка звертає увагу на те, що сьогодні відчувається гостра потреба у формуванні ідеологічної концепції для України, особливо на тлі сучасних випробувань, як внутрішніх, так і зовнішніх загроз державності.

Авторці вдалося визначити основні проблеми ідеологічного розвитку і формування державної (як державницької) ідеології в її посткласичному прояві, серед яких чинники історичного, соціально-економічного, культурного, ментального, психологічного, політико-географічного порядку. Державну ідеологію в посткласичному дискурсі О.Є. Постол розглядає як таку, в основі якої не інтереси держави чи правлячої влади, а інтереси і потреби людини і громадянина, заради реалізації яких держава і має функціонувати. Аналізуючи ментальні особливості української нації, авторка намагається визначити можливість/неможливість вкорінення в масову суспільну свідомість базових цінностей та конкретних ідеалів, ідей

класичних і посткласичних ідеологій в рамках ідейної тріади «свобода-традиція-рівність». Оптимальною стратегією державного будівництва для України, з огляду на її внутрішні і зовнішні загрози та вплив процесів глобалізації і виникнення мультикультурних суспільств, на переконання О.Є.Постол, може стати солідаризм. У праці наголошується на його творчому потенціалі для сучасної України, оскільки однією з провідних ідей цієї доктрини є консолідація суспільства в період загроз, явних і латентних конфліктів, спричинених соціально-економічною нерівністю, розбіжністю цінностей і цілей, більше того, дефіциту солідаристських цінностей та ідеалів, як справедливо зазначає дослідниця, на рівні партійних декларацій, програм і гасел немає. Ідеї солідаризму проголошуються програмами політичних партій всього спектру, але поки що так і не стали основою державної політики і не мають широкої актуалізації на рівні суспільної свідомості, виступають лише «фасадом» для діяльності політичних сил.

Справедливою є і критика ідеологічного вакууму в міжпартійних відносинах і змагальності програм діяльності. «Ідеологічна вбогість», на яку страждає український політиком, є наслідком боротьби політичних авторитетів, а не ідей, цінностей та ідеалів, сформованих у ідейно-політичну систему, що пояснюється дефіцитом інтелектуальної основи.

До достоїнств праці можна віднести запропоновані авторкою праксеологічні шляхи подолання ідеологічної кризи в Україні та актуалізації ідеологічного розвитку. Серед головних напрямків О.Є. Постол виокремлює: забезпечення ідеологічної соціалізації, розробку якісного теоретико-програмного забезпечення функціонування в соціумі класичних і посткласичних ідеологій, активізацію ідеологічної діяльності держави в теоретичній формі (вербальне вираження і формулювання основних цінностей, ідей, ідеалів державної ідеології, розробка на їх основі теорій, концепцій, програм, моделей розвитку) і практичній (ідеологічна діяльність, пов'язана з формуванням світогляду, вихованням громадян, розвитком системи політичної освіти), формування державної ідеології, засноване на пріоритеті демократичних цінностей і принципів організації державної влади і визнанні гуманізації як провідного вектора формування державних ідей, ідеалів, програм суспільного поступу.

Кожен інформаційний блок монографії виокремлений в самостійний розділ, які в сукупності утворюють цілісну, логічну картину дослідження. Список використаних джерел складається з 376 позицій.

Загалом, монографія О.Є. Постол «Посткласичні ідеологічні трансформації» є актуальною і своєчасною, може зайняти гідне місце серед розвідок, що досліджують проблеми ідейно-політичного забезпечення модернізації і становлення демократії. Вона, безумовно, викличе інтерес у представників різних галузей соціально-гуманітарного знання та всіх, хто цікавиться питаннями новітніх політичних трансформацій.

НАШІ АВТОРИ

АБАНІНА НАДІЯ СЕРГІЇВНА	кандидат філософських наук, доцент кафедри соціології Запорізького національного університету
БОГДАНОВА НАТАЛІЯ ГРИГОРІВНА	кандидат філософських наук, доцент здобувач Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова
ГРИГОР ОЛЕГ	кандидат наук з державного управління (м. Черкаси)
ІГНАТКО ВАСИЛЬ СТЕПАНОВИЧ	здобувач НПУ імені М.П.Драгоманова
КАЦЬОРА ОЛЕКСАНДР ВАЛЕНТИНОВИЧ	аспірант кафедри соціології та соціальної роботи ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
КІНДРАТЕЦЬ ОЛЕНА МИКОЛАЇВНА	доктор політичних наук, професор, професор кафедри політології Запорізького національного університету
КОЛОМІЄЦЬ ЛІЛІЯ ВІТАЛІЇВНА	аспірантка Київського національного університету імені Тараса Шевченка
КОРІНЕЦЬ ЗЕНОВІЙ МИХАЙЛОВИЧ	Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова (м. Київ)
КОРОЛЬ АРТУР	аспірант НПУ імені М.П.Драгоманова

КОСТИРЯ ІННА ОЛЕКСАНДРІВНА	кандидат політичних наук, доцент
ЛИХОВИД ДМИТРО ОЛЕГОВИЧ	аспірант кафедри соціології Національного університету «Києво-Могилянська академія»
ЛИСАК ІГОР	аспірант НПУ імені М.П. Драгоманова
МАТВІЄНКО ОКСАНА ІВАНІВНА	старший викладач кафедри філософії Ужгородського національного університету
МЕЩАН ІГОР ВІКТОРОВИЧ	директор Департаменту соціального захисту населення Запорізької обласної державної адміністрації, аспірант кафедри соціології та соціальної роботи КПУ м.Запоріжжя
НОВІКОВА НАТАЛЯ ІВАНІВНА	старший викладач кафедри політології та соціальних технологій НАУ
ОЛЕКСИН ІГОР ЯРОСЛАВОВИЧ	аспірант НУФВС України
ПОПОВИЧ МИКОЛА ДМИТРОВИЧ	доктор філософських наук, доцент, завідувач кафедри історії і філософії Подільського державного аграрно-технічного університету.
РИБЦУН ОЛЕКСАНДР ВІКТОРОВИЧ	кандидат соціологічних наук, доцент кафедри політології і соціології Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

РОМАНКОВА
ЛІЛІЯ
МИКОЛАЇВНА

кандидат психологічних наук, доцент,
докторант НПУ імені М. П. Драгоманова,
завідуюча відділом виховної та психолого-
педагогічної роботи Прикарпатського
національного університету імені
В. Стефаника

СЕМИГІНА
ТЕТЯНА
ВАЛЕРІЙВНА

доктор політичних наук, доцент, професор
Академії праці, соціальних відносин і
туризму

СТАРОВОЙТ
ОЛЕНА
ВАСИЛІВНА

кандидат філософських наук,
докторант НПУ імені М.П. Драгоманова

ТІМКІН
ІВАН
ФЕДОТОВИЧ

кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри політології
та соціальних технологій НАУ

ШЕРЕМЕТ
ЛЮБОВ
АНАТОЛІЙВНА

кандидат філософських наук, доцент,
докторант

ЯРУЧИК
АНТОНІНА
ІВАНІВНА

молодший науковий співробітник
Східноєвропейського національного
університету імені Лесі Українки

ЗМІСТ

ФІЛОСОФІЯ

Попович М.

Культурні засади цивілізаційної ідентичності 3

Богданова Н.

Аксіологічний аспект культури життєтворчості особистості 14

Лисак І.

Цінності ненасилля в глобальному світі 24

Король А.

Ідеологія протидії інформаційному виклику демократії 34

Яручик А.

Людина як тілесно-душевна цілісність у філософії Мішеля
Монтеня 42

Корінець З.

Освітянська наука В пошуках механізму мистецького виховання
майбутніх педагогів 52

Романкова Л.

Сучасна система освіти та виховання в Україні: проблеми та
перспективи розвитку 66

Старовойт О.

Освіта як індикатор і збудник локалізації інноваційної культури в економіко-виробничій сфері життєдіяльності..... 73

Григор О.

Людство перед необхідністю стабільного світу: конструктивні ініціативи і філософські пошуки консенсусу 82

Матвієнко О.

Краса природи в інтерпретаційному фокусі суспільної свідомості 96

Шеремет Л.

Спорт і цінності гуманізму: основні проблеми та суперечності 111

Олексин І.

Гармонійна людина та спорт як чинник її формування 121

Ігнатко В.

Політичний та соціокультурний сегменти життєвого простору людини 133

ПОЛІТОЛОГІЯ

Коломієць Л.

Технократизм як напрям політичної думки: промислово-наукове суспільство к. А. Сен-сімона..... 146

Костиця І.

Дискурс влади в контексті самокерування інституцій культури 153

Тімкін І., Новікова Н.

Система національної безпеки України : стан та перспективи розвитку 162

СОЦІОЛОГІЯ

Семигіна Т., Лиховид Д.

Моделі та форми громадської активності У територіальних громадах..... 171

Мещан І.

Міжсекторне соціальне партнерство в системі соціального обслуговування: структурно-функціональні особливості..... 178

Абаніна Н.

Визначення показників готовності населення до здійснення соціального опору 189

Кацьора О.

Основні характеристики соціальних проблем..... 197

Рибщун О.

Українська соціологія за доби радянської Перебудови та витоки механізмів функціонування сучасної науки 207

РЕЦЕНЗІЯ

Кіндратець О.

Рецензія на монографію Постол О. Є. «Посткласичні ідеологічні трансформації» (Запоріжжя : ВЦ «Академія», 2015. – 288 с.) 217

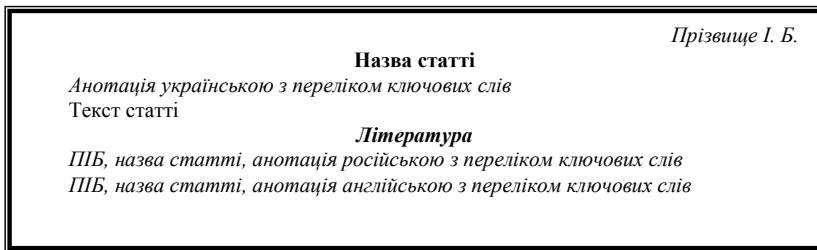

НАШІ АВТОРИ 223

ЗМІСТ..... 226

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ НАУКОВИХ СТАТЕЙ ДЛЯ ПУБЛІКАЦІЇ В ЖУРНАЛІ «НОВА ПАРАДИГМА»

1. Редакційна колегія приймає до друку статті виключно за умови їх відповідності вимогам ВАК (див. Постанову Президії ВАК України № 7-05/1 від 15. 01. 2003 р.) до структури наукової статті, згідно з якими стаття повинна містити наступні елементи:
  - постановку проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
  - аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання обраної проблеми і на які спирається автор;
  - виокремлення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячена стаття;
  - формулювання мети та завдань статті;
  - виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
  - висновки із запропонованого дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямку.
2. До публікації в журналі приймають раніше не опубліковані наукові праці. За точність цитування та наведених у статтях наукових фактів, цифр, інших відомостей відповідають автори. Редколегія може не поділяти світоглядних переконань авторів.
3. Статті, автори яких не мають наукового ступеня, супроводжують рецензією доктора наук за фахом публікації або витягом із протоколу засідання кафедри (відділу) про рекомендацію статті до друку.
4. Рукопис статті подають в одному примірнику (українською або російською мовами), надрукованому з одного боку аркуша паперу формату А-4. Разом із рукописом подають електронний варіант статті у вигляді файлу, виконаний у текстовому редакторі MS Word for Windows (формати *.doc* або *.rtf*). Електронний варіант статті подають на диску, флешносії чи електронною поштою за адресою: novaparadigma@ukr.net.
5. **Основний** текст статті має супроводжуватись трьома анотаціями (українською, російською, англійською). Всі анотації повинні містити прізвище, ініціали автора, назву статті, текст анотації (до 50 слів), перелік ключових слів (див. зразок на рисунку).

Рис. 1. Розташування структурних елементів статті

6. Окремим файлом автори обов'язково подають електронну версію **розширеної анотації статті (1-2 сторінки формату А 4) англійською мовою**, яка буде розміщена на web-сторінці видання відповідно до наказу № 1111 Монмолодьспорту України від 17.10.2012 р. «Про затвердження порядку формування переліку наукових фахових видань України» (кількість сторінок розширеної анотації не входить до загальної кількості сторінок статті). Розширена анотація повинна бути професійно та якісно перекладена англійською мовою.
7. Вимоги для оформлення тексту: всі поля по 20 мм; шрифт Times New Roman, кегель 14, інтервал – 1,5; абзацний відступ – 10 мм. Рисунок і таблиці оформляються згідно з ДСТУ.
8. Перелік літературних джерел розташовують за алфавітом або в порядку їх використання після тексту статті з підзаголовком *Література* і виконують мовою оригіналу.
9. Обов'язковим є зазначення в переліку посилань загальної кількості сторінок (для книг) або номерів сторінок початку і кінця тексту джерела (для статей). Джерела в переліку посилань нумерують вручну без використання функції меню Word «Формат – Список – Нумерований». Посилання на літературу в тексті подають за наступним зразком: [5, 87], де 5 – номер джерела за списком літератури, 87 – сторінка. Посилання на декілька джерел водночас подають так: [3; 5; 7] або [3, 145; 5, 25; 7, 348].
10. Статтю обов'язково супроводжують **авторською довідкою** із зазначенням прізвища, імені, по батькові (повністю); наукового

ступеня, вченого звання, посади, місця роботи; а також робочої, домашньої адреси і телефонів, адреси електронної пошти.

11. У статтю можуть бути внесені зміни редакційного характеру без згоди авторів. Редакційна колегія залишає за собою право відхиляти статті, які не відповідають вимогам ВАК України.

До уваги авторів!

Електронні версії усіх статей, надрукованих у журналі «Нова парадигма», безоплатно публікують на сайті Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського НАН України у розділі «Наукова періодика України» та на сайті журналу «Нова парадигма» (згідно з наказом № 1111 Монмолодьспорту України від 17.10.2012 р. «Про затвердження порядку формування переліку наукових фахових видань України»). Автор, подаючи статтю до редакції журналу, надає тим самим згоду на безоплатну публікацію електронної версії своєї статті на зазначених сайтах.

Наукове видання
Журнал «НОВА ПАРАДИГМА»
Випуск 128

- Журнал виходить щоквартально.
- Редакція приймає матеріали від авторів у друкованому вигляді з обов'язковим електронним варіантом у форматі будь-якої версії MS-Word.
Адреса редакції:..... вул. Пирогова, 9, м. Київ, 01030
Телефон:.....(044) 230-92-85
E-mail:.....novaparadigma@ukr.net
- Редакція залишає за собою право редагування текстів статей, які до неї надходять.
- Відповідальність за точність поданих фактів, цитат, цифр і прізвищ несуть автори матеріалів.
- Редакція матеріали не рецензує і не повертає. Статті до друку підписують за рекомендацією Вченої ради Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова.
- У разі передруку посилання на «Нову парадигму» **обов'язково**.
- Журнал регулярно розсилають у бібліотеки за переліком, встановленим ВАК України, а також безоплатно публікують на сайті Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського НАН України у розділі «Наукова періодика України» та на сайті журналу «Нова парадигма».

Головний редактор – В. П. Бех
Відповідальний секретар та наукове редагування – Ю. В. Бех
Літературне та технічне редагування – І. В. Григоренко

Підписано до друку 7 квітня 2015 р.
Формат 60x84/16. Папір офсетний. Гарнітура Таймс. Друк офсетний.
Умовн. друк. аркушів 13,45. Облік. видав. арк. 13,56. Наклад 300.
Віддруковано з оригіналів

Видавництво
Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова.
01030, м. Київ, вул. Пирогова, 9.
Свідоцтво про реєстрацію № 1101 від 29.10.2002
(044) тел. 230-92-85